

ISSN: 1307 - 5063



# BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BEYKENT UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL  
SCIENCES

Cilt/Volume: 16 Sayı/Number: 1 Yıl/Year: 2023 Bahar/ Spring

ISSN: 1307 - 5063  
e-ISSN: 2667-4955

T.C.  
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER  
DERGİSİ



BEYKENT UNIVERSITY  
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sertifika No:  
**46286**

Beykent Üniversitesi Yayınları, No: 179

**Cilt** *Volume: 16* **Sayı** *Number: 1* **Yıl** *Year: 2023* **Bahar / Spring**

www.beykent.edu.tr

## EDİTÖR YAZISI

Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 16. yılından Merhaba, İlk sayısını 2007 yılında yılda iki kez çıkartan dergimiz, işletme, maliye, ekonomi, bankacılık, psikoloji, siyaset bilimi, sosyal kültürel antropoloji, tarih, sosyoloji, kültür çalışmaları, iletişim, karşılaştırmalı edebiyat, uluslararası ilişkiler, dil ve edebiyat vb. sosyal bilimler kapsamında yer alan tüm alanlardan özgün ve bilimsel çalışmaları, kör hakemlik ilkesini benimseyerek yayımlamaktadır. TÜBİTAK ULAKBİM Türkiye Dergileri Dizini Kriterlerine göre yayım yapılan dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinde yayınlama imkânı sunulmaktadır.

16. yılımızı nihayete erdirirken yayın kurulumuz, son sayımızda bilimsel çalışmaları okuyucuların yakın takibine sunmak amacıyla bir araya getirmiştir. Çeşitli akademik kurumlarda veya bağımsız olarak araştırmalarını sürdürmekte olan toplam 9 araştırmacının bireysel ya da ortaklaşa yazmış olduğu 5 makaleden oluşmaktadır. Bu sayı kapsamında yapılan çalışmalarda, Atakan AKINCI ve Hasan VERGİL tarafından AR-GE değişkenleri alt kırılımları yapılarak Türk imalat sanayisinde AR-GE'nin ürün ve süreç inovasyonu üzerindeki etkilerinin analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bayali GEZER ve Fuat AKSU tarafından yapılan araştırmada Türk Dış Politika Kriz Araştırmaları Grubu'nun dış politika krizlerine ilişkin verilerini kullanarak, Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'nin doğrudan taraf olduğu dış politika krizlerinde istihbaratın karar almadaki rolünü ve etkisini araştırılmıştır. Fatih Mehmet ASLAN ve Serhat YÜKSEL tarafından yapılan araştırmada çocuklardaki stres ve okul reddi arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkide bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Ali ARSLANOĞLU ve Zehra ARSLAN tarafından yapılan araştırmada Türkiye'de bulunan devlet ile vakıf üniversitelerinde eczacılık üzerine eğitim veren bölümlerin, lisans müfredatlarında bulunan kalite yönetimi ile ilgili derslerin özelliklerini incelenmesi amaçlanmıştır. Son olarak, Zeynep Berra ALTUNTAŞ tarafından yapılan araştırmada Kadınların Sesi Dergisi mülakatlarını göz önünde bulundurarak 1970'lerin ikinci yarısında çalışan kadınların hangi zorluklarla mücadele ettiği ve artan işçi eylemlerinin yanı sıra sendikalaşmayla beraber haklarını nasıl savunduklarını yakından inceleyerek dönemin problemleri hakkında bilgi seviyesinin genişletilmesi amaçlanmıştır.

2007 yılında başlayan yayın sürecimizden bu yana emeği geçen tüm editörlerimize ve dergi üyelerine, emekleriyle katkıda bulunan tüm yazarlarımıza ve takipte olan tüm değerli okuyucularımıza süregelen ilgileri nedeniyle teşekkürü borç bilirim. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin nice yıllarında, değişen dünyayla birlikte özgün ve yenilikçi çalışmalarla bilimsel üretkenlik içerisinde bir arada olmak temennisıyla...

*Prof. Dr. Volkan ÖNGEL*

*Editör*

*İstanbul, Haziran 2023*



### İMTİYAZ SAHİBİ / PRIVILEGED OWNER

Prof. Dr. Volkan ÖNGEL  
(İstanbul Beykent Üniversitesi Adına)

### EDİTÖR / EDITOR

Prof. Dr. Volkan ÖNGEL İstanbul Beykent Üniversitesi

### EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSOCIATE EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi İlkay ERARSLAN İstanbul Beykent Üniversitesi  
Doç. Dr. Semra BOĞA Uluslararası Fındal Üniversitesi

### ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Sosyoloji-Antropoloji	Dr. Öğr. Üyesi Ali SAYGILI
Türk Dili ve Edebiyatı	Dr. Öğr. Üyesi Mağfıret YUNUSOĞLU
Tarih	Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
İktisat	Doç. Dr. Mustafa Batuhan TUFANER
Sağlık Yönetimi	Dr. Öğr. Üyesi İsmail SEÇER
İşletme	Prof. Dr. Cemal YÜKSELEN
Siyaset Bilimi-Kamu Yönetimi	Prof. Dr. Şenol DURGUN
Psikoloji	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin EBADİ
Uluslararası İlişkiler	Prof. Dr. Armağan GÖZKAMAN
İngiliz Dili ve Edebiyatı	Prof. Dr. Visam MANSUR
Medya ve İletişim	Prof. Dr. Mine DEMİRTAŞ
Halkla İlişkiler	Prof. Dr. Ebru URAL

### YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Cevat GERNİ	İstanbul Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Neslim GÜVENDEĞER	İstanbul Beykent Üniversitesi
DOKSAT	
Doç. Dr. Sıtkı SÖNMEZER	İstanbul Ticaret Üniversitesi

### ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU/INTERNATIONAL BOARD OF ADVISORY

Asst. Prof. Dr. Ahmed Muneeb MEHTA	University of the Punjab (Pakistan)
Prof. Dr. Ahmet AY	Konya Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. TURDALIEVA	Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
Prof. Dr. Akile Reşide GÜRSOY	İstanbul Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN	İstanbul Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Altan AYKUT	İstanbul Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Besim Bülent BALI	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilge GÜLER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Cem SAATCİOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Cunus GANIYEV	Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
Prof. Dr. Çağrı BULUT	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz PARLAK	Doğuş Üniversitesi
Prof. Dr. Edward J. ERICKSON	Marine Corps University, Quantico/Virginia
Prof. Dr. Emin AKÇAOĞLU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Emine FIRAT	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Faik ÇELİK	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda YERDELEN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Füsün ÇELEBİ BOZ	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Güneş YILMAZ	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Günseli Mine GERNİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Halim KAZAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Halit KESKİN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Harun BAL	Çukurova Üniversitesi



Prof. Dr. Haldun SOYDAL	Konya Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV	Rusya Federasyonu Humatitar Devlet Üniversitesi
Dr. İbrahim AQUDE	U.S.A. University of Hawaii
Prof. Dr. İlyas SÖZEN	9 Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Jamaluddin HUSAIN	Purdue Univ (ABD)
Prof. Dr. Kamil USLU	Doğuş Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem DOKSAT	İstanbul Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Krystyna KMIOTEK	Warsaw University of Technology (Poland)
Prof. Dr. Mahmut HIZIROĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Şahin GÖK	Gebze Teknik Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. Micheal WEGENAR	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Mine AFACAN FINDIKLI	İstinye Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Murat BAŞARIR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye Ülkü PEKKAN	Tarsus Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necmettin GÜL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Nihan BOZOK	İstanbul Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Orkun BAYRAM	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Perihan PAKSOY	İstanbul Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Recep REHİMLİ	Academy of Public Admnistratio (Azerbaijan)
Assoc. Prof. Dr. Rizwan Quaiser DANISH	University of the Punjab (Pakistan)
Prof. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU	Gebze Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk EMSEN	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Selda UCA	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar KUZU	İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa
Prof. Dr. Serkan ADA	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA	Manas Üniversitesi (Kırgızistan)
Dr. Öğr. Üyesi Sonnur AKTAY	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Thomas GILLPATRICK	Portland State University
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV	Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Toğrul İSMAYİL	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuba BIYIKBEYİ	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Asst. Prof. Dr. Tuğberk KAYA	Cyprus International University (North Cyprus)
Prof. Dr. Turgut ÖZKAN	Doğuş Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup AKKUŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız Yılmaz GÜZEY	İstanbul Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel BAYRAKTAR	İstanbul Beykent Üniversitesi

#### İNDEKS SORUMLUSU/PERSON FOR INDEX PROCESS

Arş. Gör. Leyla YARAR İstanbul Beykent Üniversitesi

#### İSTATİSTİK EDİTÖRLERİ/STATISTICAL EDITORS

Prof. Dr. Erkut ALTINDAĞ İstanbul Beykent Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Gözde BOZKURT İstanbul Beykent Üniversitesi

#### TÜRKÇE DİL UZMANI/TURKISH LANGUAGE SPECIALIST

Dr. Öğr. Üyesi Ali ŞEYLAN İstanbul Beykent Üniversitesi

#### YABANCI DİL UZMANI/FOREIGN LANGUAGE SPECIALIST

Dr. Öğr. Üyesi Seval ASLAN İstanbul Beykent Üniversitesi

#### TEKNİK EDİTÖR / TECHNICAL EDITOR

Arş. Gör. Tuğçe ACAR İstanbul Beykent Üniversitesi



#### YAYIN ASİSTANLARI / EDITORIAL ASSISTANTS

Arş. Gör. Aziz Mücahit BAKIR	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Bilal YILDIZ	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Baran TEKAY	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Çağatay VİŞNE	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. İrem YUMAÇ	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Kübra SEZEN	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Melih Sefa YAVUZ	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Mesut Can TÜRKOĞLU	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Yağmur GÜMÜŞBOĞA	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Yağız Cemil BÖBÜR	İstanbul Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Yiğit Samet ÜNAL	İstanbul Beykent Üniversitesi

#### DERGİ SEKRETERİ / JOURNAL SECRETARY

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sadık TATLI İstanbul Beykent Üniversitesi

#### HUKUK DANIŞMANI / LEGAL COUNSELAR

Av. Zuhal AKAYADIN

#### SAYIDAKİ HAKEMLER / REFEREES IN THE ISSUE

Prof. Dr. Bekir KAYACAN  
Prof. Dr. Faik ÇELİK  
Prof. Dr. Sefa BULUT  
Prof. Dr. Ayşen WOLFF  
Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN  
Doç. Dr. Güneş ŞAHİN  
Doç. Dr. Ferit YÜCEBAŞ  
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Turan ÇAĞLAR  
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAL  
Dr. Ayşe KÜÇÜK

#### İLETİŞİM / CONTACT

İstanbul Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü  
Sıraselviler Caddesi No:65 Cihangir-Beyoğlu / İstanbul  
E-Mail: sbedergi@beykent.edu.tr



## İÇİNDEKİLER

### EFFECT OF R&D ON PRODUCT AND PROCESS INNOVATION IN THE TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY

TÜRK İMALAT SANAYİSİNDE AR-GE'NİN ÜRÜN VE SÜREÇ İNOVASYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Atakan AKINCI, Hasan VERGİL..... 8-25

### DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNDE İSTİHBARATIN ROLÜ: SANCAK KRİZİ ÖRNEĞİ

THE ROLE OF INTELLIGENCE IN FOREIGN POLICY CRISES: THE CASE OF SANJAK CRISIS

Bayali GEZER, Fuat AKSU..... 26-46

### ÇOCUKLARDA STRES İLE OKUL REDDİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME STRATEJİLERİNİN ARACI ROLÜ

THE MEDIATING ROLE OF COGNITIVE EMOTION REGULATION STRATEGIES IN THE RELATIONSHIP BETWEEN STRESS AND SCHOOL REFUSAL IN CHILDREN

Fatih Mehmet ASLAN, Serhat YÜKSEL..... 47-61

### TÜRKİYE'DE ECZACILIK FAKÜLTELERİNDE YÜRÜTÜLEN KALİTE YÖNETİMİ İLE İLGİLİ DERSLERİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF QUALITY MANAGEMENT RELATED COURSES CONDUCTED IN FACULTIES OF PHARMACY IN TURKEY

Ali ARSLANOĞLU, Zehra ARSLAN..... 62-75

### 1975-1980 YILLARI ARASI ÇALIŞAN KADINLARIN HAK VE MÜCADELELERİ: KADINLARIN SESİ DERGİSİ MÜLAKATLARI

THE RIGHTS AND STRUGGLES OF WORKING WOMEN BETWEEN 1975-1980: INTERVIEWS OF WOMEN'S VOICE MAGAZINE

Zeynep Berra ALTUNTAŞ ..... 76-87







## EFFECT OF R&D ON PRODUCT AND PROCESS INNOVATION IN THE TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY\*

### TÜRK İMALAT SANAYİSİNDE AR-GE’NİN ÜRÜN VE SÜREÇ İNOVASYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ\*

Atakan AKINCI<sup>1</sup>, Hasan VERGİL<sup>2</sup>

#### Öz

AR-GE faaliyetleri, inovasyonun ortaya çıkışını ve teknolojinin büyüme hızını artırmak için vazgeçilmez bir itici güçtür. Mikro veriler kullanılarak Türkiye’deki AR-GE faaliyetlerinin sektörler üzerindeki etkisi üzerine yapılmış çalışmalar hâlâ yetersizdir. Bu eksikliği doldurmak için bu çalışmada, AR-GE değişkenleri alt kırılımları yapılarak Türk imalat sanayisinde AR-GE’nin ürün ve süreç inovasyonu üzerindeki etkilerinin analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışma, ayrıca Türkiye’deki AR-GE planlarını destekleyici politika önerileri sunmaktadır. Bu amaçları gerçekleştirmek için, panel veri tahmin yöntemleri kullanılmıştır. NACE Rev.2’ye göre sınıflandırılmış ve 2009-2016 yıllarını kapsayan bir panel veri seti TURKSTAT tarafından yapılan anketlerden derlenen dört farklı mikro veri seti birleştirilerek oluşturulmuştur. AR-GE harcamasının, AR-GE yoğunluğunun (AR-GE yatırımı göstergesi olarak), AR-GE personel oranı (know-how göstergesi olarak) ve inovasyonun diğer belirleyicilerinin etkilerini tahmin etmek için probit model kullanılmıştır. Ayrıca, içsel, dışsal, dışsal-yurt içi ve dışsal-yurt dışı olarak toplam AR-GE harcaması dört alt kırılıma ayrılmıştır. Araştırmanın temel bulguları, AR-GE harcamalarının ürün ve süreç inovasyonu üzerindeki etkilerinin alt kırılımlara göre değiştiğini göstermektedir. Toplam ve içsel AR-GE harcaması hem ürün hem de süreç inovasyonu üzerinde pozitif etkiye sahipken, dışsal ve dışsal-yurt içi AR-GE harcaması sadece ürün inovasyonu üzerinde ve dışsal-yurtdışı AR-GE harcaması sadece süreç inovasyonu üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Sadece dışsal, dışsal-yurt içi ve dışsal-yurt dışı AR-GE yoğunluğu ürün ve süreç inovasyonu üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

#### Abstract

R&D activities are an indispensable driving force to increase the likelihood of occurrence of innovation and the growth rate of technology. Studies on the impact of R&D activities on sectors in Türkiye using micro data are still insufficient. To fill this gap, this study aims to analyze the effects of R&D on product and process innovation in the Turkish manufacturing industry by making sub-breakdowns of R&D variables. The research also presents policy recommendations to support R&D plans in Türkiye. To accomplish these objectives, panel data estimation methods are used. A panel data set was generated by merging four different microdata sets provided by TURKSTAT, which is classified by NACE Rev.2 and covers the years between 2009 and 2016. Probit model is used to estimate the effects of R&D expenditure, R&D intensity (as an indicator of R&D investment), R&D personnel ratio (as an indicator of know-how), and other determinants of innovation. Moreover, total R&D expenditure is separated into four breakdowns such as internal, external, external-domestic, and external-foreign. Key findings of the research show that the effects of R&D expenditure on product and process innovations vary by its sub-breakdowns. Total and internal R&D expenditure have a positive effect on both product and process innovations while external and external-domestic R&D expenditure have a positive effect only on product innovation, and external-foreign R&D expenditure only on process innovation. Only external, external-domestic, and external-foreign R&D intensity have a positive effect on both product and process innovation.

**Anahtar Kelime:** Ürün İnovasyonu, Süreç İnovasyonu, İmalat Sanayi, AR-GE Harcaması, AR-GE Politikası.

**Keywords:** Product Innovation, Process Innovation, Manufacturing Industry, R&D Expenditure, R&D Policy.

\* This research paper is produced from PhD Dissertation titled as “THE EFFECT OF RESEARCH AND DEVELOPMENT EXPENDITURES ON TECHNOLOGICAL CHANGE: THE CASE OF TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY” under the supervision of Prof. Dr. Hasan Vergil.

<sup>1</sup> PhD Candidate, Istanbul University, Institute of Graduate Studies in Social Sciences, Department of Economics (English), atakanakinci@outlook.com, ORCID: 0000-0001-9652-2011

<sup>2</sup> Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, hasan.vergil@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9629-3036

## Genişletilmiş Özet

Teknolojik gelişme, endüstri devriminden beri artarak devam etmektedir. Yapılan teorik ve uygulamalı çalışmaların hemen hepsinde, büyümenin motoru olarak teknolojik yeniliklere vurgu yapılmakta ve ekonomik büyüme sürecinde teknolojik ilerlemelerin kaynakları ve yöntemleri anlaşılmasına çalışılmaktadır. Ülkeler arasındaki değişik alanlarda görülen rekabet de araştırma ve geliştirme (AR-GE) faaliyetlerinin teşvik edilmesini ve inovasyonların ortaya çıkış sürecinin hızlandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye, son yıllarda yüksek büyüme oranlarıyla dünyada dikkat çekmektedir. Bu yüksek büyüme oranlarının gerçekleşmesinde şimdiye kadar en yüksek pay sermaye stokundaki artışlara aittir. Fakat Türkiye'nin yüksek büyüme oranlarını sürdürülebilir hale getirmesi için toplam faktör verimliliğinin ekonomik büyüme içerisindeki payını yükseltmesi ve mevcut teknoloji büyüme oranını da artırması gerekir. Teknolojinin büyüme oranını ve inovasyonun gerçekleşme olasılığını arttırmanın en önemli yöntemi ise daha fazla AR-GE faaliyetlerinde bulunmaktır. 1964 yılında %2'ye ve 1993 yılında %1'e ulaşmayı hedef olarak belirleyen Türkiye, son yıllarda çeşitli programlar aracılığıyla AR-GE'ye teşviki sürdürmesine rağmen AR-GE harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı 2018 yılında %1'e ulaşmıştır. Bu oran ile Türkiye, OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer almaktadır.

AR-GE faaliyetleri üzerine yapılan politikaların başarılı olması AR-GE faaliyetlerinin doğru analiz edilmesine bağlıdır. Özellikle, AR-GE faaliyetlerine ayrılan kaynakların bilimsel ve teknolojik bilginin ilerlemesinde, ekonomik ve teknolojik problemlerin çözümünde kullanılması önemlidir. Bu anlamda, AR-GE faaliyetleri için yapılan harcamaların arttırılması ve bu kaynakların hem ekonomik hem toplumsal açıdan faydalı projelere ve alanlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Etkin ve etkili bir şekilde sürdürülmesi amacıyla bu sürecin ciddi takip ve analiz edilmesi gerekmektedir.

AR-GE faaliyetleri, teknoloji büyüme hızını ve inovasyonun gerçekleşme olasılığını arttırmak için vazgeçilmez itici bir güçtür. Bu bağlamda, bu araştırmanın amaçları AR-GE'nin önemini vurgulamak, Türk imalat sanayisinde AR-GE'nin ürün inovasyonu ve süreç inovasyonu üzerindeki etkilerini analiz etmek, AR-GE harcamaları ve AR-GE yoğunluğu değişkenlerinin etkilerini kendi içinde ayırıştırarak incelemek ve bu sebeplerle literatürdeki eksiği doldurmaktır.

Bu çalışmada, firma seviyesinde mikro veriler kullanılarak 2009-2016 dönemi Türk imalat sanayisi için AR-GE harcamalarının ve AR-GE yoğunluğunun süreç ve ürün inovasyonlarının olma olasılığı üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Bu analizde hem AR-GE harcamaları hem de AR-GE yoğunluğu değişkenleri "toplam, dahili/içsel, harici/dışsal, harici/dışsal-yurt içi ve harici/dışsal-yurt dışı" ayrımı yapılarak beş farklı şekilde ele alınmaktadır. AR-GE harcamasının ve AR-GE yoğunluğunun bu şekilde ayrımı yapılarak Türk imalat sanayisinde AR-GE'nin ürün ve süreç inovasyonlarının gerçekleşme olasılığı üzerindeki etkisinin analizine literatürde daha önce rastlanmaması, çalışmanın özgün niteliğini göstermektedir. Bu nedenle bu çalışma, Türk imalat sanayisi ve AR-GE literatürüne katkı sağlamaktadır. Ayrıca, politika yapıcıların teknoloji belirleme konularında karar almalarında ve ileride yürütülecek program ve politikaların tasarlanmasında bu çalışma katkı sağlayacaktır. Bu araştırma, "The Effect of Research and Development Expenditures on Technological Change: The Case of Turkish Manufacturing Industry" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Araştırmanın amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla, bir istatistiksel yöntem olarak panel veri analizi kullanılacaktır. NACE Rev.2'ye göre sınıflandırılmış ve 2009-2016 yıllarını kapsayan bir panel veri seti hem idari kayıtlardan hem de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan anketlerden derlenen dört farklı mikro veri seti birleştirilerek oluşturulmuştur. Bu veri setleri, TÜİK'in A grubu gizli veri setlerinden olan 2009 yılından beri (idari kayıtlara dayanarak) yayınladığı Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Mikro Veri Seti, 1990 yılından beri yayınladığı Yıllık Sanayi Ürün (PRODCOM) İstatistikleri Mikro Veri Seti, 2003 yılından beri yayınladığı Sanayi ve Hizmet Kuruluşları Araştırma Geliştirme Faaliyetleri Araştırması Mikro Veri Seti ve 2004 yılından beri yayınladığı Yenilik Araştırması Mikro Veri Seti'dir. Bu çalışmada, AR-GE harcaması, AR-GE yoğunluğu (AR-GE yatırım göstergesi olarak), AR-GE personel oranı (know-how göstergesi olarak), ciro, Herfindahl-Hirschman endeksi, doktora ve yüksek lisans mezunu AR-GE personeli sayısı, sanayi üretim endeksi ve reel sektör güven endeksi gibi değişkenlerin Türk imalat sanayisinde ve alt sektörlerinde ürün inovasyonunun ve süreç inovasyonunun gerçekleşme olasılığı üzerindeki etkilerini tahmin etmek için probit model kullanılmaktadır.

Çalışmanın temel bulguları, AR-GE faaliyetlerinin ürün ve süreç inovasyonunu destekleyeceğini ve harekete geçireceğini/kolaylaştıracağını göstermektedir. Aynı zamanda, AR-GE harcamasının ve AR-GE yoğunluğunun ürün inovasyonu ve süreç inovasyonu üzerindeki etkilerinin alt kırılımlara göre değiştiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, AR-GE ve sanayi politikalarının inovasyon türlerine ve AR-GE alt kırılımlarına göre farklı bir şekilde belirlenmesi gerekir. Ürün inovasyonunun gerçekleşme olasılığını arttırmak için toplam, içsel, dışsal, dışsal-yurt içi AR-GE harcaması ve dışsal, dışsal-yurt içi, dışsal-yurt dışı AR-GE yoğunluğu arttırılmalıdır. Süreç inovasyonunun gerçekleşme olasılığını arttırmak için ise dışsal-yurt dışı AR-GE harcaması ve dışsal, dışsal-yurt içi, dışsal-yurt dışı AR-GE yoğunluğu arttırılmalıdır. Ancak, ürün ve süreç inovasyonunun gerçekleşme olasılığını arttırmak için firmalar öncelikle içsel AR-GE harcamasını arttırmalıdır. Eğer firmaların ihtiyacı varsa, ikincil olarak ürün inovasyonu konusunda dışsal-yurt içi, süreç inovasyonu konusunda dışsal-yurt dışı AR-GE harcamasını arttırabilirler. Bunun yanında, ülkede AR-GE ortamı teşviklerle desteklenerek yurt dışı AR-GE harcaması olabildiğince azaltılmalıdır.

Analiz, TÜİK Veri Araştırma Merkezi'nde Stata programı kullanılarak yapılmıştır. Mikro veri setlerinin A grubu gizli veriler olması, idari kayıtlardan elde edilen verilerin 2009 yılından itibaren sağlanması, yenilik araştırması anketinin yapısındaki değişiklikler nedeniyle yalnızca 2016 yılına kadar verilerin kullanılabilmesi, inovasyonun gölge değişken ile ölçülmesi bu araştırmanın başlıca kısıtlarını oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda, araştırmacılar sektörel AR-GE dinamiklerini ve inovasyonun belirleyicilerini anlamak için Türk imalat sanayi alt sektörlerinin detaylı analizine odaklanabilirler.

## INTRODUCTION

Technological progress based on inventions and innovations is a significant source of economic development and growth. In this sense, countries' attitude to science and technology has a strategic role in the economy and a country should determine effective policies on research and experimental development (R&D) activities, technology, and innovation. Developed and developing countries consider these topics increasingly in last decades. Determining effective policies on R&D, technology, and innovation requires well-designed data and its analysis professionally. After many discussions among countries, OECD NESTI<sup>3</sup> agreed on Frascati Manual in 1963 and Oslo Manual in 1992 as a methodology for collecting and using R&D statistics, and as a guideline for collecting, reporting, and using data on innovations respectively (Organisation for Economic Co-operation and Development, 1963, 1992).

Frascati Manual 2015 defines R&D as “*research and experimental development*” that “*comprise creative and systematic work undertaken in order to increase the stock of knowledge – including knowledge of humankind, culture and society – and to devise new applications of available knowledge*” (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2015). The Oslo Manual 2018 separate innovation types into product innovation and business process innovation. A product innovation is defined as “*a new or improved good or service that differs significantly from the firm's previous goods or services and that has been introduced on the market*”, and a business process innovation is defined as “*a new or improved business process for one or more business functions that differs significantly from the firm's previous business processes and that has been brought into use in the firm*” (Organisation for Economic Co-operation and Development/Statistical Office of the European Union [OECD/EUROSTAT], 2018). Based on these developments, Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) has conducted innovation surveys since 2004 in Türkiye<sup>4</sup> (Turkish Statistical Institute [TURKSTAT], 2020a).

Innovation has four dimensions such as “*knowledge, novelty implementation, and value creation*” (OECD/EUROSTAT, 2018). Knowledge is one of the driving forces of innovation which is necessary for a country that wants to grow and develop. R&D activities are very important for production of knowledge and knowledge accumulation. This study focuses on R&D activities to explore its dimensions in a country with several instruments such as R&D expenditures, R&D incentives, new laws on R&D and innovation. For instance, as a main hypothesis of this study, if a country or a firm increases its expenditure on R&D and/or its R&D intensity, likelihood of occurrence of innovation increases.

Türkiye is a country that aims to grow and to develop based on technological progress which is produced by R&D activities, and innovations. Türkiye has introduced several five-year development plans (5YDP) and many industry and technology strategic plans (ITSP) based on 5YDP. For example, in 2020-2024 Industry and Technology Strategic Plan, the mission was identified as “to constitute a competitive, sustainable, domestic, and national industrial structure based on high-tech” and the vision was identified as “Türkiye with powerful industry and national technology” (Ministry of Industry and Technology, 2020). Türkiye tends to focus on improving its industrial structure and technology as a top-priority agenda item in its industry and technology policies recent years, since Türkiye clearly recognizes that an improvement in industrial structure and technology based on invention and innovation is one of the most effective ways to solve economic problems such as unsatisfactory high-tech production, foreign trade deficit, etc. In conjunction with the mission and the vision, it can be said that Türkiye is aware of the importance of R&D activities, R&D expenditures, high skilled R&D personnel, and effective policies on R&D more than ever. To accomplish those aims, Türkiye should support and accelerate R&D activities. According to third 5YDP (State Planning Organization, 1973), Türkiye's share of R&D expenditure in gross national product (GNP) were 0.41 in 1964, 0.36 in 1969, and 0.35 in 1970. In 1989, Türkiye set goals such as increase in the share of R&D expenditure in gross national product (GNP) from 0.2 to 2 percent in a decade (Scientific and Technological Research Council of Türkiye [TÜBİTAK], 1989). In the Turkish Science and Technology Policy 1993-2003 document, the

<sup>3</sup> Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Working Party of National Experts on Science and Technology Indicators (NESTI).

<sup>4</sup> Circular no. 2021/24 on use of ‘Türkiye’ as a brand instead of ‘Turkey’, ‘Turkei’, ‘Turquie’, and other similar phrases in all types of activities and correspondence was promulgated in the Official Gazette no. 31679 on 4 December 2021.

share was explained as 0.33 percent in 1993 and the aim was being more than 1 percent in a decade (Scientific and Technological Research Council of Türkiye [TÜBİTAK], 1993). The goal for the share was lowered from 2 percent to 1 percent. However, the share reached around 0.5 percent in 2001 even though the goal was lowered (Figure 1). In other words, the goal of 1993-2003 document could not be achieved.

In 2001, The Law on Technology Development Zones has been enacted with the aim of structuring industry to be more competitive and export-oriented by supporting collaboration among universities, R&D institutions, and manufacturing sectors (Presidency of The Republic of Türkiye Official Gazette, 2001). In 2008, The Law on Supporting Research, Development and Design Activities has been enacted with the aim of structuring economy to be more competitive internationally in terms of supporting technological knowledge production, innovation in product and process, raising product quality and standards, increase in productivity, decrease in production costs, technology intensive production, accelerating foreign direct investments inflow to Türkiye, and increase in R&D and design personnel and skilled labor employment (Presidency of The Republic of Türkiye Official Gazette, 2008).

Although there are many 5YDPs and Laws about R&D, innovation, and technology issues, the share of R&D expenditure in GDP reached 1.03 percent in 2018 in Türkiye. This share is lower than the share of OECD (2.44 percent) and European Union (2.07 percent) (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2022). In the same year, there are many countries that their shares are higher than Türkiye's such as 4.8 percent for Israel, 4.52 for South Korea, 3.35 for Chinese Taipei, 3.32 for Sweden, 3.22 for Japan, 3.11 for Germany, 3.09 for Austria, 3.01 for United States, 2.97 for Denmark, 2.86 for Belgium, 2.76 for Finland, 2.2 for France, 2.14 for China, 2.14 for Netherlands, 2.05 for Norway, 2 for Iceland, 1.95 for Slovenia, 1.9 for Czech Republic, 1.81 for Singapore, 1.74 for Canada, 1.71 for United Kingdom, 1.51 for Hungary, 1.42 for Italy, 1.41 for Estonia, 1.35 for Portugal, 1.24 for Spain, 1.21 for Greece, 1.21 for Poland, 1.17 for Ireland, and 1.17 for Luxembourg (OECD, 2022).

Based on the shares of Türkiye over time and other country experiences, these questions can be asked; 'what is the effect of R&D expenditures on product and process innovation in Turkish manufacturing industry?' and 'Does R&D expenditure increase the likelihood of occurrence of innovation in Turkish manufacturing industry?'. This study aims to emphasize the importance of R&D in technological progress in Türkiye by analyzing the effects of R&D on likelihood of occurrence of product and process innovation in Turkish manufacturing industry. The study uses micro-firm data and separates R&D variables into its breakdowns. To accomplish these aims, this study analyzes the effect of R&D expenditure (five types) and R&D intensity (five types) on likelihood of occurrence of both product and process innovation in Turkish manufacturing industry classified by NACE<sup>5</sup> Rev.2 and between the years of 2009 and 2016 for all manufacturing industry. This article contributes to the literature by analyzing for the first time the effects of five types of R&D expenditures and R&D intensities on product and process innovation in the Turkish manufacturing industry.

The empirical results conclude that R&D activities will support and catalyze product and process innovation. Total, internal, external, external-domestic R&D expenditure and external, external-domestic, external-foreign R&D intensity should be increased for enhancing the positive effect on likelihood of occurrence of product innovation. External-foreign R&D expenditure and external, external-domestic, external-foreign R&D intensity should be increased for enhancing the positive effect on likelihood of occurrence of process innovation. Additionally, R&D policies and industrial policies should be determined differently according to innovation types and R&D sub-breakdowns.

This study is organized as follows. Section 1 presents the literature review. Section 2 presents data and methodology. Section 3 presents the empirical results. Last part is conclusion of the research which includes policy recommendations and new ways/topics to study for researchers who want to contribute to R&D literature and Turkish manufacturing industry.

---

<sup>5</sup> The statistical classification of economic activities in the European Community.

## 1. LITERATURE REVIEW

A country must acquire its own technology based on R&D activities to support its own economic growth and development. This technological progress is the most important source for economic growth thanks to the increase in inventions and innovations (as a form of scientific knowledge) regarding physical and human capital (Todaro and Smith, 2015). Some studies such as Schumpeter (1934, trans. 1983), Solow (1956), Arrow (1962), Phelps (1966), Lucas (1988), Romer (1986, 1990), and Aghion and Howitt (1992) emphasized the importance of technological innovation as an engine of growth.

Arrow (1962) explained the source of technological change as “a product of experience” by emphasizing “learning by doing”. Lucas (1988) emphasized Arrow’s idea and explained the source as knowledge accumulation. At this point, it is understood that education and research institutions have, as emphasized by Arrow (1962), a strategic role in the economy. Phelps (1966) referred to researchers as investment in technology and specified increase in speed of knowledge accumulation due to researchers’ ascending productivity. Romer (1986, 1990) uses knowledge and research sector as a source of productivity. In this sense, researchers as R&D personnel in labor force support to increase in R&D activities, and therefore acceleration of knowledge production and knowledge accumulation can be seen. Ulku (2007) explained that more researchers in the labor force cause more innovation only in the large market of OECD countries. In the light of this literature, R&D is the first focal point of this study because it is important to analyze R&D activities for developing efficient policies on R&D.

Developing efficient policies on R&D activities, innovation, and technology necessitates detailed analysis on them to support an economy. Many researchers (Maclaurin, 1942, 1950a, 1950b, 1953, 1954; Cole, 1942; Hamberg, 1964; Taymaz and Saatci, 1997; Freeman and Soete, 1997, trans. 2004) have called attention to the importance of understanding and investigating of innovation and firms’ innovativeness in an economy. In Türkiye, in 1991, Taymaz (1997) took part in a project on collecting and analyzing data about small and medium-sized enterprises (SMEs) in the manufacturing industry at the micro level. With this project, two surveys such as “Innovative Potential of SMEs” and “Inventory of Machinery and Equipment in the Textile and Engineering Industries” were emerged and conducted in 1992 and 1995 respectively (Taymaz, 1997). Türkiye realized the importance of data to develop efficient policies on manufacturing industry, R&D activities, innovation, and technology. It may be said that the project became a driving force for TURKSTAT in terms of the next projects.

In the early 1990s, Aghion and Howitt (1992) defined six ways of knowledge accumulation such as formal education, on-the-job training, basic scientific research, learning by doing, process innovation, and product innovation. According to them, process innovation and product innovation are significant sources for knowledge accumulation. In this sense, both product and process innovation are the other focal point of this study.

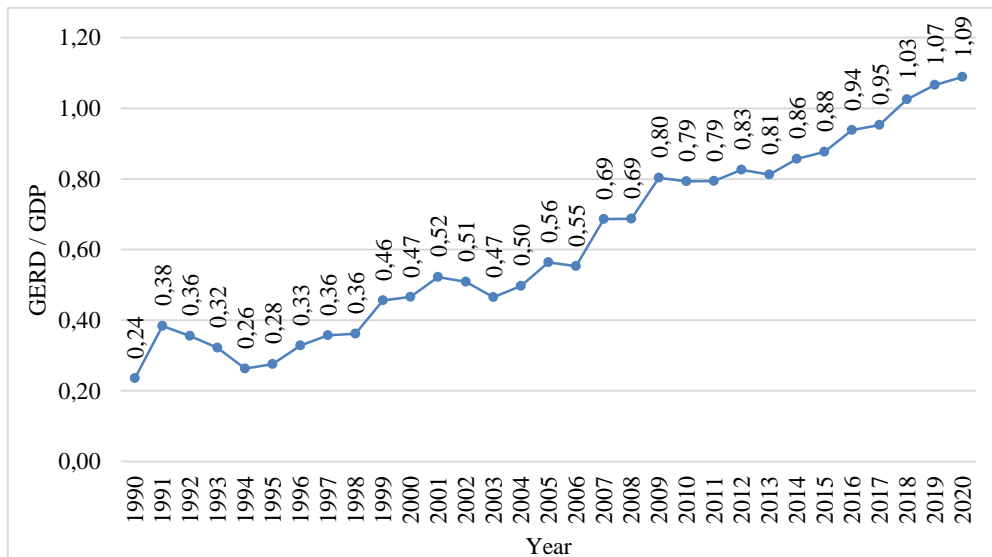
The relation among R&D, process innovation and product innovation is one of the much-discussed topic in the world (Martinez-Ros, 1999; Raymond and St-Pierre, 2010; Nieto and Rodriguez, 2011; Song and Oh, 2015; Adeyeye et al., 2016; Un and Rodriguez, 2018) and in Türkiye (Pamukcu and Boer De, 2000; Uzun, 2001; Ozdemir-Gungor and Gozlu, 2012; Attar, 2017; Burmaoglu and Sesen, 2017; Dogan, 2017; Ozturk, 2018-2019).

In Spanish manufacturing industry case, according to Martinez-Ros (1999), the probability to innovate is higher in capital-intensive firms and exporter firms between 1990 and 1993, and decisions of product and process innovation are complementary with each other. Nieto and Rodriguez (2011) focused on offshoring R&D that has a positive impact on firm’s innovation performance, and this impact is higher on product innovation than process innovation in Spanish manufacturing industry between 2004 and 2007. Un and Rodriguez (2018) analyzed the effect of external R&D expenditure on product innovation in Spanish manufacturing industry between 1990 and 2002 by separating as external-domestic R&D expenditure and external-foreign R&D expenditure, and as a result of this study external-domestic R&D expenditure has a more effect on product innovation, and there is inverted-U relationship between external R&D usage and product innovation, and between external R&D usage and internal R&D. In Canadian manufacturing case, Raymond and St-Pierre (2010) shows that the effect of R&D on product innovation is mediated by process innovation. In the case of South Korea, Song and Oh (2015)

analyzed energy intensive industry (EII), and according to results, R&D personnel ratio and number of R&D personnel affects both innovations, R&D intensity affects only process innovation positively.

In Turkish manufacturing industry case, Pamukcu and Boer De (2000) focused on identifying determinants of innovation such as international technology transfers, skill level of labor, competition on the international markets, international technology transfer, and price level, and analyzed their effects on probability of innovation in 1994 for the period between 1989 and 1993, and these determinants have a positive effect on the probability of innovation. Uzun (2001) stated that innovation activities are higher in large firms in Turkish manufacturing industry between 1995 and 1997, and in most of Turkish manufacturing sectors, the source of more than half of the total sales is technologically new and improved products—product innovation. Ozdemir-Gungor and Gozlu (2012) showed internal and external determinants of product and process innovation for Turkish companies in 2008, and firms engaged in product innovation activities are also in process innovation. Burmaoglu and Sesen (2017), like many other studies, aimed to identify determinants of product innovation and service innovation of firms in Türkiye in 2008, and they stated that financial support, external information, and networking are critical factors for innovation process. Dogan (2017) focused mainly on total factor productivity in her dissertation and analyzed the effects of R&D and fixed capital investment on the probability of occurrence of product and process innovation with logit model only in last pages of it. According to results of this part: *i*) there is no effect of R&D intensity (R&D expenditures/total capital investment) on the probability of product innovation but there is on process innovation *ii*) interaction between R&D intensity and fixed investment intensity (fixed investment expenditures/total capital stock) effects the probability of product innovation, *iii*) there is effect of group variable on both product and process innovation. Ozturk (2018-2019) analyzed innovative entrepreneur in Türkiye and presented some results under the data limitation such as: *i*) some characteristics of firm such as profit-oriented, supported by governmental institutions, having an R&D department, employing skilled personnel more than average have positive effect on the probability of innovation, *ii*) some other characteristics of firm such as producing only in Türkiye, having foreign capital have negative effect on the probability of innovation, *iii*) firms in Türkiye act with profit motive and prefer organization and marketing innovations generally which yield profit in a short time and with less cost instead of other innovation types.

**Figure 1:** Gross Domestic Expenditure on R&D / Gross Domestic Product, Türkiye, 1990-2020



Source: (OECD, 2022).

Attar (2017) showed that product and process innovation are significant sources of technological progress in Türkiye. In 2018, the share of Turkish manufacturing industry in GDP was 19 percent as the largest share (“Annual Gross Domestic Product, 2018”, 2019) and it was 22,2 percent as the largest share in 2021 (“Annual Gross Domestic Product, 2021”, 2022). To support increase in the share, the share of R&D expenditure in GDP should be increased more and more by contrast with last three decades (Figure 1). The analysis of this industry is significant to contribute to developing and

determining efficient policies on Turkish manufacturing industry and to increase in this share. To develop efficient policies on R&D, technology and innovation, factors that affect R&D activities in Türkiye should be investigated more (Taymaz and Saatci, 1997). Especially, in this sense, investigation of R&D expenditure as an independent variable and its effect on innovation is significant under the main hypothesis of this study, if a country or a firm increases its expenditure on R&D and/or its R&D intensity, likelihood of occurrence of innovation increases.

## 2. DATA AND METHODOLOGY

### 2.1. Data

There are four different micro data sets such as Annual Industry and Service Statistics (AISS), Research and Development Activities Surveys in Business Enterprise Sector (RDAS), Annual Industrial Products (PRODCOM) Statistics, and Community Innovation Survey (IS). Micro data sets of these statistics are ‘Group-A Data’ (confidential data) provided by TURKSTAT and researchers can access them only in Data Research Centers of TURKSTAT with data confidentiality under a signed protocol.

The most critical data sets in the analysis are AISS, RDAS, and IS. Meanwhile, micro data set of PRODCOM is only used for the ‘firm id no’<sup>6</sup> data. Data is compiled annually except IS that is biennially for a three-year period. The data collection method of RDAS and IS is web-based electronic questionnaire. AISS is based on administrative records.

From IS micro data set, variables such as product and process innovation are used as dependent variables. The question of product and process innovation in IS survey asks whether a firm introduced innovation (1) or not (0) during the last three years. From the AISS micro data set, variables such as turnover and number of employees are used. From RDAS micro data set, variables such as intramural (internal) and extramural (external) R&D expenditures are used.

In this study, firm-level unbalanced panel micro data set was generated by merging micro level data sets mentioned above with key variable ‘firm id no’. In sample micro panel data, approximately 1243 groups were obtained for the period between 2009 and 2016. There are two reasons why the study covers eight years. The first reason is that TURKSTAT provides AISS micro data set since 2009 because of changes in data source. In 2013, the data source become administrative records and data revision started from 2009 and for the period after 2009. Another reason is that the design in IS questionnaire changed because of 4th edition of Oslo Manual published (OECD/EUROSTAT, 2018).

Questionnaires provide definitions of concepts including “research and experimental development (R&D)”, “R&D expenditure”, “internal”, “external”, “product”, “process”.

The concept of research and experimental development (R&D) is defined in the RDAS questionnaire, and it is same definition that is in the Frascati Manual 2015. This definition is explained in the introduction part. Especially, some cases are given in the instructions for the questionnaire such as: “*development of internet technology*”, “*industrial design for R&D project*”, “*industrial engineering in prototype development for new or improved products*”, and “*software development including innovation*”. Following examples are given in the instructions for R&D in software development such as:

- “*Searching for alternative methods of computation*” (e.g. “*quantum computation and quantum information theory*”) is example for basic research.,
- “*Investigation into the application of information processing in new fields or in new ways*” (e.g. “*developing a new programming language, new operating systems, and programme generators*”), and “*investigation into the application of information processing to develop tools* (e.g. “*geographical information and expert systems*”) are examples for applied research,
- “*Development of new applications software, substantial improvements to operating systems and application programmes*” are examples for experimental development.

The concept of intramural (internal) and extramural (external) R&D expenditures are defined in the RDAS questionnaire. The former one is defined as “*all expenditures for R&D performed within a*

---

<sup>6</sup> Firm id no is only used for a few years for merging process.

statistical unit or sector of the economy during a specific period, whatever the source of funds". The latter one is defined as "R&D expenditure carried out by the domestic institutions/organisations" – domestic and "R&D expenditure carried out by the institutions/organisations on abroad" – foreign. Total R&D expenditure for the firm can be acquired by summing internal and external R&D expenditures.

The concept of product and process innovation is defined in the IS questionnaire<sup>7</sup>. This questionnaire (Community Innovation Survey) is conducted by many countries such as European countries. Product innovation is defined as "the market introduction of a new or significantly improved good or service with respect to its capabilities, user friendliness, components or sub-systems" (The European Commission, 2012) and a good is exemplified as "usually a tangible object such as a smartphone, furniture, or packaged software, but downloadable software, music and film are also goods". The other, process innovation, is defined as "the implementation of a new or significantly improved production process, distribution method, or supporting activity" (The European Commission, 2012). This innovation must be new to the firm even if it is not new to its market. It may have been developed originally by the firm or by the other firms. It does not include purely organizational innovations.

**Table 1.** Explanatory Variables Used in The Analysis

Explanatory Variable Label	Details
Total R&D Expenditure	
Total Internal R&D Expenditure	inflation-adjusted
Total External R&D Expenditure	and
Total External-Domestic R&D Expenditure	in natural logarithm " $\ln$ "
Total External-Foreign R&D Expenditure	
Total R&D Intensity	
Internal R&D Intensity	
External R&D Intensity	$\frac{\text{R\&D Expenditure}}{\text{Turnover}}$
External-Domestic R&D Intensity	
External-Foreign R&D Intensity	
R&D (Personnel) Intensity	$\frac{\text{Total R\&D Personnel Number}}{\text{Total Personnel Number}}$
Turnover	Inflation-Adjusted
Square of Inflation-Adjusted Turnover	(Inflation-Adjusted Turnover) <sup>2</sup>
Herfindahl-Hirschman Index	Calculated from AISS micro data set
Number of R&D Personnel	PhD + MA (high educated)
Industrial Production Index	Unadjusted, Yearly Average, 2009=100
Real Sector Confidence Index	Yearly Average

Independent variables used in the analysis are acquired mainly from micro data sets and TURKSTAT's public data (industrial production index and real sector confidence index) (Table 1).

Descriptive statistics of the variables used in the analysis are shown in Table 2. According to the data, the number of observations is 4223 and the number of groups is 1243. Product (PD) and process (PC) innovation variables are binary. For example, PD or PC are 1 if a firm introduced innovation while they are 0 if a firm did not introduce innovation.

**Table 2.** Descriptive Statistics of the Variables Used in The Analysis

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Product Innovation (PD)	4,223	0.734	0.442	0	1
Process Innovation (PC)	4,223	0.758	0.428	0	1
Total R&D Expenditure	4,223	13.304	1.747	7.760927	20.14096
Total Internal R&D Expenditure	4,223	13.266	1.736	7.760927	20.13278
Total External R&D Expenditure	4,223	1.909	4.382	0	18.43079
Total External-Domestic R&D Expenditure	4,223	1.638	4.026	0	17.5184
Total External-Foreign R&D Expenditure	4,223	0.768	2.968	0	18.42295
Total R&D Intensity	4,223	0.202	7.176	0.0000276	413.8979
Internal R&D Intensity	4,223	0.195	6.893	0.0000208	393.3279

<sup>7</sup> It may be seen only by permission of TURKSTAT. It is not public on its website. However, I share some questionnaire from the European Commission (EC) website in the references. That is why I used EC's source.



External R&D Intensity	4,223	0.007	0.319	0	20.57004
External-Domestic R&D Intensity	4,223	0.007	0.318	0	20.57004
External-Foreign R&D Intensity	4,223	0.001	0.015	0	0.8553251
R&D (Personnel) Intensity	4,223	0.159	1.290	0.0002658	34
Turnover	4,223	292000000	1070000000	1894	33800000000
Square of Inflation-Adjusted Turnover	4,223	1240000000 0000000000	2520000000 0000000000	3587236	11400000000000 0000000000
Herfindahl-Hirschman Index	4,223	0.036	0.086	0.0012157	0.8505268
Number of R&D Personnel (PhD+MA)	4,223	7.205	46.917	0	1473
Industrial Production Index	4,223	140.943	20.465	100	168.5592
Real Sector Confidence Index	4,223	105.151	5.344	87.3	110.4

## 2.2. Methodology

In the light of the literature, the analysis was conducted to investigate the effect of R&D expenditure on product and process innovation in Turkish manufacturing industry classified by NACE Rev.2 (the statistical classification of economic activities in the European Community) and between 2009 and 2016. Table 3 shows hypotheses constructed for this study.

**Table 3.** Hypotheses

<b>H1:</b>	<b>Increase in total R&amp;D expenditure increases the likelihood of occurrence of product innovation.</b>
H1a:	Increase in <b>Internal R&amp;D expenditure</b> increases the likelihood of occurrence of product innovation.
H1b:	Increase in <b>External R&amp;D expenditure</b> increases the likelihood of occurrence of product innovation.
H1c:	Increase in <b>External-Domestic R&amp;D expenditure</b> increases the likelihood of occurrence of product innovation.
H1d:	Increase in <b>External-Foreign R&amp;D expenditure</b> increases the likelihood of occurrence of product innovation.
<b>H2:</b>	<b>Increase in total R&amp;D intensity increases the likelihood of occurrence of product innovation.</b>
H2a:	Increase in <b>Internal R&amp;D intensity</b> increases the likelihood of occurrence of product innovation.
H2b:	Increase in <b>External R&amp;D intensity</b> increases the likelihood of occurrence of product innovation.
H2c:	Increase in <b>External-Domestic R&amp;D intensity</b> increases the likelihood of occurrence of product innovation.
H2d:	Increase in <b>External-Foreign R&amp;D intensity</b> increases the likelihood of occurrence of product innovation.
<b>H3:</b>	<b>Increase in total R&amp;D expenditure increases the likelihood of occurrence of process innovation.</b>
H3a:	Increase in <b>Internal R&amp;D expenditure</b> increases the likelihood of occurrence of process innovation.
H3b:	Increase in <b>External R&amp;D expenditure</b> increases the likelihood of occurrence of process innovation.
H3c:	Increase in <b>External-Domestic R&amp;D expenditure</b> increases the likelihood of occurrence of process innovation.
H3d:	Increase in <b>External-Foreign R&amp;D expenditure</b> increases the likelihood of occurrence of process innovation.
<b>H4:</b>	<b>Increase in total R&amp;D intensity increases the likelihood of occurrence of process innovation.</b>
H4a:	Increase in <b>Internal R&amp;D intensity</b> increases the likelihood of occurrence of process innovation.
H4b:	Increase in <b>External R&amp;D intensity</b> increases the likelihood of occurrence of process innovation.
H4c:	Increase in <b>External-Domestic R&amp;D intensity</b> increases the likelihood of occurrence of process innovation.
H4d:	Increase in <b>External-Foreign R&amp;D intensity</b> increases the likelihood of occurrence of process innovation.

Firm-level unbalanced panel data set was generated by considering differences in document types, data recording, and data types. Because of these kinds of differences in micro data sets, the data generating process took a while. After, duplicated data is cleaned from the panel data set. In order not to reduce the degree of freedom, some missing data such as number of personnel and R&D expenditure are filled with zero. Main variables are generated and shown in Table 1.

External R&D expenditure is separated into two parts such as external-domestic R&D expenditure and external-foreign R&D expenditure, based upon the idea of Un and Rodrigues (2018). External-domestic R&D expenditure means that expenditures for R&D activities that are conducted by an organization or institution in the country while external-foreign R&D expenditure for R&D activities on abroad. In this study, the analysis is focused on R&D expenditure and its four sub-breakdowns such as internal, external, external-domestic, and external-foreign.

R&D intensity is one of the much-discussed variables in literature. Horowitz (1962), Hamberg (1964), and Freeman and Soete (2004) pointed out R&D intensity related to R&D expenditure and R&D

intensity related to R&D personnel number. In this study, both R&D intensity variables were used and called R&D intensity and R&D personnel intensity respectively. R&D intensity is a proxy variable as indicator of R&D investment, and R&D personnel intensity is a proxy variable as indicator of know-how. In this study, the analysis is also focused on R&D intensity, the former one. Moreover, R&D intensity is calculated with total R&D expenditure and its four sub-breakdowns. Therefore, R&D intensity is also used as total, internal, external, external-domestic, and external-foreign.

This study has objectives of emphasizing the importance of R&D in terms of growth and development based on innovation and technology, analyzing the effect of R&D on likelihood of occurrence of product and process innovation in Turkish manufacturing industry. These are done by separation of R&D variables into its breakdowns.

To accomplish these objectives, firm-level panel data was generated with four different micro data sets provided by TURKSTAT. A panel (longitudinal, micro panel) data is described as “*same cross-sectional unit surveyed over time*” (Gujarati and Porter, 2009) and “*data for multiple entities in which each entity is observed at two or more time periods*” (Stock and Watson, 2020).

In the panel data, there are binary responses of firms for product and process innovation. Binary response models are important to analyze binary dependent variables. Such models including the logit and probit models are aimed to analyze the probability of an event occurring. The logit model explains  $\ln\{y/(1 - y)\}$  (natural log of odds), and the probit model explains  $\phi^{-1}(y)$  where  $\phi(\cdot)$  is the normal cumulative distribution function. To analyze the effect of R&D expenditure on the likelihood of occurrence of product and process innovation in Turkish manufacturing industry, the probit model was used in the panel data analysis.

Probit regression are nonlinear regression model and uses standard normal cumulative probability distribution function (Stock and Watson, 2020), and it is designed for binary variables like our dependent variables such as product and process innovation (if a firm introduced innovation—1 or not—0). In this study, probit regression is with binary dependent variables product innovation (PD) and process innovation (PC). This regression models the probability that a firm introduced innovation—1 (likelihood of occurrence of innovation), and it has multiple independent variables (regressors).

The probit model with a multiple regressors in this study as:

$$Pr(Y = 1|X_1, X_2, \dots, X_k) = \phi(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k) \quad (1)$$

where  $\phi$  is the cumulative standard normal distribution function (c.d.f.). It can be said that the likelihood of occurrence of innovation is assumed to be determined by this distribution (c.d.f.). In this study,  $Y$  is binary dependent variable which is product innovation (PD) and process innovation (PC),  $X$  is independent variables such as R&D expenditure types (RE), R&D intensity types (RI), R&D personnel intensity, turnover, Herfindahl-Hirschman index, number of R&D personnel with a graduate degree, industrial production index, and real sector confidence index.

There are two types of panel probit models including random-effects probit model and population-averaged probit model. Sribney (n.d.) explained differences between random-effects and population-averaged estimators. Moreover, he emphasized that population parameters of random-effects model ( $\beta$ ) and population-averaged model ( $\beta^*$ ) are same if correlation is zero ( $\mu_i = 0$ ) and underlined that population-averaged model (marginal models) expresses clearly marginal distribution. This model describes changes in the population mean given changes in regressors. In this analysis, population-averaged panel probit model<sup>8</sup> was used under some conditions such as robust standard errors, confidence interval level 90 percent, and exchangeable within-group correlation structure, and the model use a generalized estimating equation (GEE) approach.

In this study, there are four main models together with hypotheses mentioned in Table 3. Product Innovation models with R&D expenditure labeled as PDRE and with R&D intensity as PDRI, while process innovation models with R&D expenditure labeled as PCRE and with R&D intensity as PCRI, as mentioned by Song and Oh (2015). Together with five different R&D expenditure variables and five

<sup>8</sup> It is explained by Stata (2021) that another way to fit population-averaged panel data models is generalized estimating equation (GEE) that fits generalized linear models, and you can choose within-group correlation structure for panel data sets.

different R&D intensity variables mentioned in Table 1, there are twenty models in total (in Table 4) to analyze the effect of R&D expenditure on the probability of occurrence of product and process innovation in all Turkish manufacturing industry between 2009 and 2016. This analysis was focused on firms that conduct R&D activities.

**Table 4.** R&D Models

Product Innovation (PD) Models	Process Innovation (PC) Models	Variable Label	Other variables
PDRE1	PCRE1	Total R&D Expenditure	
PDRE2	PCRE2	Total Internal R&D Expenditure	
PDRE3	PCRE3	Total External R&D Expenditure	
PDRE4	PCRE4	Total External-Domestic R&D Expenditure	R&D (Personnel) Intensity
PDRE5	PCRE5	Total External-Foreign R&D Expenditure	Inflation-Adjusted Turnover (Inflation-Adjusted Turnover) <sup>2</sup>
PDR11	PCRI1	Total R&D Intensity	Herfindahl-Hirschman Index
PDR12	PCRI2	Internal R&D Intensity	Number of R&D Personnel
PDR13	PCRI3	External R&D Intensity	Industrial Production Index
PDR14	PCRI4	External-Domestic R&D Intensity	Real Sector Confidence Index
PDR15	PCRI5	External-Foreign R&D Intensity	

Turkish manufacturing industry is classified by NACE Rev.2. According to generated panel data, because there were no enough observation number, some sub-industries could not be analyzed separately such as (with NACE Rev.2 divisions) 11-manufacture of beverages, 15-manufacture of leather and related products, 16-manufacture of wood and of products of wood and cork, except furniture); manufacture of articles of straw and plaiting materials, 17-manufacture of paper and paper products, 18-printing and reproduction of recorded media, 19-manufacture of coke and refined petroleum products, 32-other manufacturing, 33-repair and installation of machinery and equipment. Additionally, because of estimates diverging (correlation>1) and convergence not achieved, 26-manufacture of computer, electronic and optical products was not analyzed. However, the rest of sub-industries in Turkish manufacturing industry can be analyzed separately such as 10-manufacture of food products, 13-manufacture of textiles, 14-manufacture of wearing apparel, 20-manufacture of chemicals and chemical products, 21-manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical preparations, 22-manufacture of rubber and plastic products, 23-manufacture of other non-metallic mineral products, 24-manufacture of basic metals, 25-manufacture of fabricated metal products, except machinery and equipment, 27-manufacture of electrical equipment, 28-manufacture of machinery and equipment, 29-manufacture of motor vehicles, trailers and semi-trailers, 30-manufacture of other transport equipment, 31-manufacture of furniture. Because there is no data for firms who conduct R&D activities in tobacco products sector (12-manufacture of tobacco products), it was not considered.

In this study, Turkish manufacturing industry was analyzed as a whole. Two innovation activities are used as a dependent variable such as product and process innovation. Two distinct variables such as R&D expenditure and R&D intensity are used to measure R&D activities in Turkish manufacturing industries. PDRE, PDRI, PCRE, and PCRI models were estimated with their sub-models. In the next section, the results of the analyses were presented.

### 3. EMPIRICAL RESULTS

Turkish manufacturing industry was analyzed as a whole in this part for product and process innovation. Because there are no R&D activities in 12-manufacture of tobacco products, it is not included in the analysis.

#### 3.1. Product Innovation in Turkish Manufacturing Industry as a Whole

*R&D Expenditure.* In PDRE1 and PDRE2 models, total R&D expenditure and internal R&D expenditure are statistically significant at the 1% significance level. In PDRE3 and PDRE4 models, external R&D expenditure and external-domestic R&D expenditure are statistically significant at the

5% significance level. Model PDRE5 couldn't be analyzed because of convergence not achieved. These R&D expenditures that mentioned here have a positive effect on the likelihood of occurrence of product innovation.

*R&D Intensity.* In PDRI1 and PDRI2 models, total R&D intensity and internal R&D intensity are not statistically significant at the 10% significance level. In PDRI3 and PDRI4 models, external R&D intensity and external-domestic R&D intensity are statistically significant at the 1% significance level. In PDRI5 model, external-foreign R&D intensity is statistically significant at the 10% significance level. External R&D intensity, external-domestic R&D intensity, and external-foreign R&D intensity have a positive effect on likelihood of occurrence of product innovation.

**Table 5.** R&D Expenditure (RE) and R&D Intensity (RI) for Product Innovation

Hypothesis	Model	Coef.	Semirobust Std. Err.	z	p >  z	dy/dx
H1:	PDRE1	.1267727 ***	.0195155	6.50	<b>0.000</b>	.0422289
	H1a: PDRE2	.1268494 ***	.0194804	6.51	<b>0.000</b>	.0422762
	H1b: PDRE3	.0116638 **	.0048064	2.43	<b>0.015</b>	.0039172
	H1c: PDRE4	.0101054 **	.0048958	2.06	<b>0.039</b>	.0033948
	H1d: PDRE5	-	-	-	-	-
H2:	PDRI1	.0021031	.0039684	0.53	0.596	.0007081
	H2a: PDRI2	.002074	.0040771	0.51	0.611	.0006983
	H2b: PDRI3	.6277259 ***	.1821199	3.45	<b>0.001</b>	.2110222
	H2c: PDRI4	.6919345 ***	.1817517	3.81	<b>0.000</b>	.2325867
	H2d: PDRI5	.793799 *	.4272043	1.86	<b>0.063</b>	.2629332

Panel data was generated from four different micro datasets by the author.

z is z-statistics. dy/dx is marginal effects after panel probit.

Significance level: \* p<0.1 \*\* p<0.05 \*\*\* p<0.01

Source: (TURKSTAT).

### 3.2. Process Innovation in Turkish Manufacturing Industry as a Whole

*R&D Expenditure.* In PCRE1, PCRE2, and PCRE5 models, total R&D expenditure, internal R&D expenditure, and external-foreign R&D expenditure are statistically significant at the 1% significance level. They have a positive effect on the likelihood of occurrence of process innovation. In PCRE3 and PCRE4 models, external R&D expenditure and external-domestic R&D expenditure are not statistically significant at the 10% significance level.

*R&D Intensity.* In PCRI1 and PCRI2 models, total R&D intensity and internal R&D intensity are not statistically significant at the 10% significance level. In PCRI3 and PCRI4 models, external R&D intensity and external-domestic R&D intensity are statistically significant at the 1% significance level. In PCRI5 model, external-foreign R&D intensity is statistically significant at the 5% significance level. External R&D intensity, external-domestic R&D, and external-foreign R&D intensity have a positive effect on the likelihood of occurrence of process innovation.

**Table 6.** R&D Expenditure (RE) and R&D Intensity (RI) for Process Innovation

Hypothesis	Model	Coef.	Semirobust Std. Err.	z	p >  z	dy/dx
H3:	PCRE1	.1301747 ***	.0179656	7.25	<b>0.000</b>	.0408538
	H3a: PCRE2	.130789 ***	.0180676	7.24	<b>0.000</b>	.0410551
	H3b: PCRE3	.0033748	.0052454	0.64	0.520	.0010655
	H3c: PCRE4	.0002835	.0053502	0.05	0.958	.0000895
	H3d: PCRE5	.0288654 ***	.0102914	2.80	<b>0.005</b>	.0090997
H4:	PCRI1	.0017965	.0040236	0.45	0.655	.0005675
	H4a: PCRI2	.0017557	.0041204	0.43	0.670	.0005546
	H4b: PCRI3	.8402827 ***	.1936959	4.34	<b>0.000</b>	.2646266
	H4c: PCRI4	.7958199 ***	.1781985	4.47	<b>0.000</b>	.2507277
	H4d: PCRI5	29.23187 **	14.16099	2.06	<b>0.039</b>	9.130824

Panel data was generated from four different micro datasets by the first author.

z is z-statistics. dy/dx is marginal effects after panel probit.

Significance level: \* p<0.1 \*\* p<0.05 \*\*\* p<0.01

Source: (TURKSTAT).

## CONCLUSION

This study aims to examine the effect of R&D expenditure and R&D intensity on likelihood of occurrence of product and process innovation in Turkish manufacturing industry for the period between 2009 and 2016, respectively.

The empirical results are summarized and separated into two parts such as R&D expenditure part and R&D intensity part. As a summary of the first part, R&D expenditure has effects on product and process innovation. Total R&D expenditure and internal R&D expenditure are statistically significant at the 1% significance level and have a positive effect on both product and process innovation. External R&D expenditure and external-domestic R&D expenditure have positive effect only on product innovation (statistically significant at the 5% significance level) while external-foreign R&D expenditure has positive effect only on process innovation (statistically significant at the 1% significance level). As a summary of the second part, only external R&D intensity, external-domestic R&D intensity, and external-foreign R&D intensity have positive effect on both product and process innovation. External R&D intensity and external-domestic R&D intensity are statistically significant at the 1% significance level for both product and process innovation. External-foreign R&D intensity is statistically significant at the 1% significance level for product innovation, and statistically significant at the 5% significance level for process innovation.

R&D policies and industrial policies should be determined differently according to innovation types, R&D expenditure types, and R&D intensity types. From R&D expenditure perspective, firms can increase their total R&D expenditure and internal R&D expenditure to increase the likelihood of occurrence of both product and process innovation. Firms can increase their external R&D expenditure and external-domestic R&D expenditure if they need external R&D to increase the likelihood of occurrence of product innovation. Firms can increase their external-foreign R&D expenditure if they need external R&D from abroad to increase the likelihood of occurrence of process innovation. From R&D intensity perspective, firms can increase external R&D intensity, external-domestic R&D intensity, and external-foreign R&D intensity if they need external R&D to increase the likelihood of occurrence of both product and process innovation. To increase these intensities, firms should increase the share of external R&D expenditure, external-domestic R&D expenditure, and external-foreign R&D expenditure in turnover. Technically, these external R&D expenditures will increase total R&D expenditure and therefore both product and process innovation will be affected.

Empirical results of this study strongly support to last 5YDP and its R&D and innovation policies that Turkish government introduced in 2019. As a result of this study, R&D activities supported by R&D expenditure and R&D intensity will catalyze and increase the likelihood of occurrence of product and process innovation in Turkish manufacturing industry.

According to empirical results, micro-level (for firms) and macro-level (for government) policy recommendations can be explained separately such as:

- Firms should increase their internal R&D expenditures primarily to increase the likelihood of occurrence of product and process innovation. If firms need external R&D activities, for product innovation they can increase their external-domestic R&D expenditure secondarily, and for process innovation they can increase external-foreign R&D expenditure secondarily.
- If firms need external R&D activities to increase the likelihood of occurrence of product and process innovation, they can increase their external-domestic R&D intensity primarily, and external-foreign R&D intensity secondarily.
- To increase the likelihood of occurrence of product and process innovation, government should support firms more to increase their internal R&D activities primarily with some policies such as R&D incentives, tax reduction, and so on.
- To minimize R&D expenditure to abroad, the government should determine fields that firms need external R&D from abroad. These fields should be boosted by incentives. Therefore, external-foreign R&D expenditure by firms can be decreased while external-domestic R&D expenditure can be increased.

- To increase know-how by R&D research, and to keep intellectual property rights in the country, government should provide an environment for firms to come together and cluster in the country. This environment supports R&D activities, know-how, and intellectual property rights.
- Government should provide an efficient education system to support R&D environment, innovation culture, and collaboration culture.
- The government should improve and keep up-to-date technological infrastructure and institutional necessities to accelerate R&D activities.

This study has some limitations such as dummy variable problem, change in structure of innovation survey, data confidentiality, and providing limited data by TURKSTAT. First, innovation survey based on Oslo Manual measures product and process innovation by using dummy variable (if a firm introduced innovation—1 and if a firm does not introduced innovation—0). To measure innovation is complicated phase with dummy variables that may cause biased results. Second, innovation survey structure was changed in 2018 and thus the analysis could not be done for all surveys because of incompatibility with the previous one. Third, Group-A micro data sets provided by TURKSTAT are under the rule of data confidentiality thus only the results of the analysis can be shared. Last, TURKSTAT provides a limited period of data because the data was revised from 2009 until today according to administration records. That is why this study is based on the period between 2009 and 2016.

For further study, researchers may focus on analyzing sub-sectors separately and in detail to understand sectoral R&D dynamics and determinants of innovation. For instance, further analyses on Turkish manufacturing industry regarding 3 digits, 4 digits, and 6 digits of NACE Rev.2 classification should be investigated in detail.

---

**Ethics Statement:** *In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used. A protocol was signed between Istanbul University and TURKSTAT in order to use micro data of some questionnaire conducted by TURKSTAT for Ph.D. dissertation. This study is derived from a Ph.D. dissertation. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author (s) of the study.*

**Author Contributions Statement:** *1st author's contribution rate 75%, 2nd author's contribution rate 25%.*

**Conflict of Interest:** *There is no conflict of interest among the authors.*

**Etik Beyan:** *Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan bazı anketlerin mikro verilerinin doktora tezi için kullanılması amacıyla İstanbul Üniversitesi ve TÜİK arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu çalışma ise doktora tezinden üretilmiştir. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.*

**Yazar Katkı Beyanı:** *1'inci yazarın katkı oranı %75, 2'nci yazarın katkı oranı ise %25'tir.*

**Çıkar Beyanı:** *Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.*

---

## REFERENCES

- Adeyeye, A. D., Jegede, O. O., Oluwadere, A. J., & Aremu F. S. (2016). Micro-level determinants of innovation: analysis of the Nigerian manufacturing sector. *Innovation and Development*, 6(1), 1-14. <https://doi.org/10.1080/2157930X.2015.1047110>
- Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351. <https://doi.org/10.2307/2951599>
- Annual Gross Domestic Product, 2021. (2022, August). *Turkish statistical institute press release*, 45834. Retrieved from: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Annual-Gross-Domestic-Product-2021-45834>
- Annual Gross Domestic Product, 2018. (2019, September). *Turkish statistical institute press release*, 30890. Retrieved from: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Annual-Gross-Domestic-Product-2018-30890>
- Arrow, K. J. (1962). The economic implications of learning by doing. *The Review of Economic Studies*, 29(3), 155-173. <https://doi.org/10.2307/2295952>
- Attar, M. A. (2017). Economic growth and technological progress in Turkey: An analysis of Schumpeterian mechanisms. *METU Studies in Development*, 44, 129-154. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/58164>
- Burmaoglu, S., & Sesen, H. (2017). Determinants of the firm innovation: The Turkish case. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(5), 284-305. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v7-i5/2931>
- Cole, A. H. (1942). Entrepreneurship as an area of research. *The Journal of Economic History*, 2, 118-126. <https://www.jstor.org/stable/2112939>
- Dogan, O. (2017). *Türkiye imalat sanayi firmalarının Ar-Ge, yenilik, ihracat ve üretkenlikleri arasındaki dinamik ilişki* [The dynamic relationship between R&D, innovation, export and productivity of Turkey manufacturing firms] (Publication No. 459714) [Doctoral dissertation, Ankara University]. The Databases of National Thesis Center of the Council of Higher Education. [https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=DPTyuy3wRPq\\_qvCPSqUB6872QHcU4I51UnF6eIpk\\_JXC2beMhF2ayityyCSkZ-yH](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=DPTyuy3wRPq_qvCPSqUB6872QHcU4I51UnF6eIpk_JXC2beMhF2ayityyCSkZ-yH)
- Freeman, C., & Soete, L. (2004). *Yenilik iktisadı* [The economics of industrial revolution] (5th ed.) (Ergun Türkcan, Trans.). TÜBİTAK. (Original work published 1997)
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics*. McGraw-Hill/Irwin.
- Hamberg, D. (1964). Size of firm, oligopoly, and research: The evidence. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 30(1), 62-75. <https://doi.org/10.2307/139170>
- Horowitz, I. (1962). Firm size and research activity. *Southern Economic Journal*, 28(3), 298-301. <https://doi.org/10.2307/1055448>
- Lucas, R.E. Jr. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(3), 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Maclaurin, W. R. (1954). Technological progress in some American industries. *The American Economic Review*, 44(2), 1178-1189. <https://www.jstor.org/stable/1818334>
- Maclaurin, W. R. (1953). The sequence from invention to innovation and its relation to economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 67(1), 97-111. <https://doi.org/10.2307/1884150>
- Maclaurin, W. R. (1950a). The process of technological innovation: The launching of a new scientific industry. *The American Economic Review*, 40(1), 90-112. <https://www.jstor.org/stable/1802812>
- Maclaurin, W. R. (1950b). Patents and technical progress — A study of television. *Journal of Political Economy*, 58(2), 142-157. <https://www.jstor.org/stable/1826025>

- Maclaurin, W. R. (1942). Economics of industrial research. *The American Economic Review*, 32(1), 231-232. <https://www.jstor.org/stable/1815120>
- Martinez-Ros, E. (1999). Explaining the decisions to carry out product and process innovations the Spanish case. *The Journal of High Technology Management Research*, 10(2), 223-242. [https://doi.org/10.1016/S1047-8310\(99\)00016-4](https://doi.org/10.1016/S1047-8310(99)00016-4)
- Ministry of Industry and Technology. (2020). *Strategic plan 2020-2024*. Retrieved from: <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/STB20202024StratejikPlani.pdf>
- Nieto, M. J., & Rodriguez, A. (2011). Offshoring of R&D: Looking abroad to improve innovation performance. *Journal of International Business Studies*, 42(3), 345-361. <https://www.jstor.org/stable/29789426>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Gross domestic spending on R&D* (indicator). <https://doi.org/10.1787/d8b068b4-en> (Accessed on 29 September 2022)
- Organisation for Economic Co-operation and Development/Statistical Office of the European Union. (2018). Oslo manual 2018: Guidelines for collecting, reporting and using data on innovation. *The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities*. Paris/Eurostat, Luxembourg: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/24132764>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2015). Frascati manual 2015: Guidelines for collecting and reporting data on research and experimental development. *The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities*. <https://doi.org/10.1787/9789264239012-en>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1992). *OECD proposed guidelines for collecting and interpreting technological innovation data --Oslo Manual--*. Retrieved from: [https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD\(92\)26&ocLanguage=En](https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD(92)26&ocLanguage=En)
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (1963). *The measurement of scientific and technical activities: Proposed standard practice for surveys of research and development*. Retrieved from: <https://www.oecd.org/sti/inno/Frascati-1963.pdf>
- Ozdemir-Gungor, D., & Gozlu, S. (2012). Influencing factors of innovation for Turkish companies. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 4(4), 374-386. <https://doi.org/10.1108/17566691211288359>
- Ozturk, S. (Project Coordinator). (2018-2019). *Niceliksel değişimden yapısal dönüşüme: Yenilikçi girişimcinin Türkiye analizi [From quantitative change to structural transformation: Türkiye analysis of the innovative entrepreneur]* (Project No. 217K063) [Grant]. Scientific and Technological Research Council of Türkiye. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/618607/>
- Pamukcu, T. & Boer De., P. (2000). Determinants of technological activities in Turkish manufacturing industries: A microeconomic analysis. *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 2, 1-9. <https://meea.sites.luc.edu/volume2/PDFS/Determinants%20of%20Technological%20Activities%20in%20Turkish%20Manufacturing%20Industries.pdf>
- Phelps, E. S. (1966). Models of technical progress and the golden rule of research. *The Review of Economic Studies*, 33(2), 133-145. <https://doi.org/10.2307/2974437>
- Presidency of The Republic of Türkiye Official Gazette. (2008). *The law no.5746 on supporting research, development and design activities*. Published no.26814 on 12 March 2008, Issue 5, and Volume 47. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/03/20080312-2.htm>
- Presidency of The Republic of Türkiye Official Gazette. (2001). *The law no.4691 on technology development zones*. Published no.24454 on 6 July 2001, Issue 5, and Volume 40. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/07/20010706.htm#1>



- Presidency of The Republic of Türkiye Presidency of Strategy and Budget. (2019). *Eleventh development plan (2019-2023)*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Eleventh\\_Development\\_Plan\\_2019-2023.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Eleventh_Development_Plan_2019-2023.pdf)
- Raymond, L., & St-Pierre, J. (2010). R&D as a determinant of innovation in manufacturing SMEs: An attempt a tempirical clarification. *Technovation*, 30(1), 48-56. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2009.05.005>
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102. <https://www.jstor.org/stable/2937632>
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037. <https://www.jstor.org/stable/1833190>
- Schumpeter, J. A. (1983). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. R. Opie (Trans.). Transaction Publishers. Retrieved from: <https://books.google.com.tr/books?id=OZwWcOGeOwC&lpg=PP1&hl=tr&pg=PR3#v=onepage&q&f=false> (Original work was published in 1934).
- Scientific and Technological Research Council of Türkiye. (1993). *Turkish science and technology Policy 1993-2003*. Retrieved from: [https://www.tubitak.gov.tr/tubitak\\_content\\_files/BTYPD/btyk/2/2btyk\\_karar.pdf](https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/2/2btyk_karar.pdf)
- Scientific and Technological Research Council of Türkiye. (1989). *The supreme council for science and technology meeting minutes on 9 October 1989*. Retrieved from: [https://www.tubitak.gov.tr/tubitak\\_content\\_files/BTYPD/btyk/1/1btyk\\_karar.pdf](https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/1/1btyk_karar.pdf)
- Solow, R. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94. <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Song, C., & Oh, W. (2015). Determinants of innovation in energy intensive industry and implications for energy policy. *Energy Policy*, 81, 122-130. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.02.022>
- Sribney, W. (n.d.). *What is the difference between random-effects and population-averaged estimators?*. Stata. Retrieved October 9, 2022, from: <https://www.stata.com/support/faqs/statistics/random-effects-versus-population-averaged/>
- Stata. (2021). *Longitudinal-data/panel-data reference manual*. Stata Press. <https://www.stata.com/bookstore/longitudinal-panel-data-reference-manual/>
- State Planning Organization. (1973). *Third five year: New strategy and development plan 1973-1977*. Retrieved from: [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani\\_Ucuncu-Bes-Yil\\_1973\\_1977.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf)
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2020). *Introduction to econometrics*. Pearson.
- Taymaz, E. (1997). *Small and medium-sized industry in Turkey*. State Institute of Statistics. <https://www.inovasyon.org/images/makaleler/pdf/ET.sme1.pdf>
- Taymaz, E., & Saatci, G. (1997). Technical change and efficiency in Turkish manufacturing industries. *Journal of Productivity Analysis*, 8(4), 461-475. <https://doi.org/10.1023/A:1007796311574>
- The European Commission. (2012). *The community innovation survey 2012* (Final Version July 23, 2012, v.15). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/203647/203701/Harmonised+survey+questionnaire+2012/164dfdfd-7f97-4b98-b7b5-80d4e32e73ee>
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2015). *Economic development* (12th ed.). Pearson.
- Turkish Statistical Institute. (2021). *Annual industrial products (PRODCOM) statistics micro data set 2021* (Publication Number. 4666). Retrieved from: [https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yillik\\_sanayi\\_prodcom\\_2021\\_en.pdf](https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yillik_sanayi_prodcom_2021_en.pdf)

- Turkish Statistical Institute. (2020a). *Innovation survey micro data set 2020* (Publication Number. 4644). Retrieved from: [https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yenilik\\_arastirmasi\\_2020\\_en.pdf](https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yenilik_arastirmasi_2020_en.pdf)
- Turkish Statistical Institute. (2020b). *Annual industry and service statistics micro data set 2020* (Publication Number. 4648). Retrieved from: [https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yshi\\_2020\\_en.pdf](https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yshi_2020_en.pdf)
- Turkish Statistical Institute. (2020c). *Financial and non-financial corporations research and development activities survey micro data set 2020* (Publication Number. 4640). Retrieved from: [https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/mali-arge\\_2020\\_en.pdf](https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/mali-arge_2020_en.pdf)
- Un, C. A., & Rodriguez, A. (2018). Learning from R&D outsourcing vs. learning by R&D outsourcing. *Technovation*, 72-73, 24-33. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2017.12.003>
- Ulku, H. (2007). R&D, Innovation and output: Evidence from OECD and NON-OECD countries. *Applied Economics*, 39(3), 291-307. <https://doi.org/10.1080/00036840500439002>
- Uzun, A. (2001). Technological innovation activities in Turkey: The case of manufacturing industry, 1995–1997. *Technovation*, 21(3), 189-196. [https://doi.org/10.1016/S0166-4972\(00\)00033-X](https://doi.org/10.1016/S0166-4972(00)00033-X)



## DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNDE İSTİHBARATIN ROLÜ: SANCAK KRİZİ ÖRNEĞİ

### THE ROLE OF INTELLIGENCE IN FOREIGN POLICY CRISES: THE CASE OF SANJAK CRISIS

Bayali GEZER<sup>1</sup>, Fuat AKSU<sup>2</sup>

#### Öz

Dış politika krizleri ile kararlaştırma arasında doğrudan bir ilişki vardır. Kararlaştırma sürecinde bilgiye erişim kritik bir öneme sahiptir. Bilgi çeşitli yöntemlerle sağlanabiliyor olsa da istihbarat kaynaklarından elde edilmesi sıkça rastlanan bir durumdur. Bu açıdan krizin niteliğine bağlı olarak kriz yönetimiyle istihbarat arasında güçlü bir bağ vardır. Aslında istihbaratın tek fonksiyonu bilgi elde etmek ya da üretmek değildir. Bilgiyi hasmın erişiminden korumak (istihbarata karşı koyma), deforme-empoze etmek (propaganda), korku ile birlikte kullanarak hedef kitleyi ikna etmek (psikolojik harp) ve gizli bir elle çatışma/çekişme ortamını dost unsurların lehine şekillendirecek eylemler icra etmek (örtülü faaliyetler) istihbarat örgütleri marifetiyle yürütülen faaliyetlerdir. Bu açıdan istihbarat dış politika krizlerinde sanıldan daha etkin bir aktör olarak karşımıza çıkar. İstihbarat fonksiyonlarının örnek bir kriz üzerinden incelenmesi, kriz ve istihbarat arasındaki ilişkiyi somutlaştırmak açısından önemlidir. Bu makale, Türk Dış Politika Kriz Araştırmaları Grubu'nun dış politika krizlerine ilişkin verilerini kullanarak, Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'nin doğrudan taraf olduğu dış politika krizlerinde istihbaratın karar almadaki rolünü ve etkisini araştıracaktır. Makalenin sınırlılığına ilişkin olarak Sancak (Hatay) Krizi'nde istihbarat fonksiyonlarının rolü ve istihbaratın kriz yönetimine katkısı ele alınacaktır.

#### Abstract

There is a direct relationship between foreign policy crisis and decision-making. In the decision making-process, access to information is critically important. Although information can be provided by various methods, it is common to obtain it from intelligence sources. In this respect, there is a strong connection between crisis management and intelligence, depending on the nature of the crisis. In fact, the function of intelligence is not only to obtain or produce information. Protecting information from enemies' access (counter-intelligence), distort-impose knowledge (propaganda), to persuade their target audience by using it in combination with fear (psychological warfare), to carry out actions that will alter the conflict/contention environment in favour of the friendly sides with a secret hand (covert operations) are activities carried out by intelligence agencies. From this point of view, in foreign policy crises, intelligence appears to be a more active actor than previously thought. Examining intelligence functions through the perspective of a sample crisis is critical to understanding the relationship between crisis and intelligence. Using data from the Turkish Foreign Policy Crisis Studies Group on foreign policy crises, this article will explore the role and impact of intelligence in decision-making in foreign policy crises in which Turkey was a direct party throughout the Republican period. Regarding the article's limitation, the role of intelligence functions in the Sancak (Hatay) Crisis and the contribution of intelligence to crisis management will be discussed.

**Anahtar Kelimeler:** Dış Politika Krizi, Kriz Yönetiminde İstihbarat, İstihbarat Fonksiyonları, Sancak (Hatay) Krizi.

**Keywords:** Foreign Policy Crisis, Intelligence in Crisis Management, Intelligence Functions, Sanjak (Hatay) Crisis.

<sup>1</sup> Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, bayaligezer@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4410-9967

<sup>2</sup> Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, faksu@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3693-6666

## Extended Abstract

Accurate and fast decision-making is the key to success in crisis management. Access to information is crucial for making decisions. Although information can be gathered through various practices, intelligence sources are the most prevalent. As the participants in foreign policy crises are invariably hostile and competitor governments, intelligence becomes even more crucial. There is a close correlation between foreign policy crises and intelligence in this regard. This relationship is formed during the pre-crisis period. Reliable and useful intelligence helps prevent tensions from growing into unfavorable crises. The requirement for intelligence grows during a crisis, and it becomes critical to supply this requirement rapidly. At this point, intelligence is supposed to provide options for making sound decisions and to do analyses that disclose the consequences of those actions. In conclusion, intelligence plays an active part in obtaining an outcome consistent with national objectives and targets at the end of the crisis.

In fact, the function of intelligence is not only to obtain or produce information. Instead, intelligence agencies do things like keep information from getting into the hands of enemies (counter intelligence), distort and impose knowledge (propaganda), and use fear to persuade their target audience (psychological warfare). They also conduct 'covert operations' to create a buffer zone for diplomatic maneuvering. In short, intelligence is concerned with both revealing what is going on and changing the environment. In this regard, intelligence emerges as a more influential factor in foreign policy issues than originally anticipated.

Using data from the Turkish Foreign Policy Crisis Studies Group on foreign policy crises, this article will explore the role and impact of intelligence in decision-making in foreign policy crises in which Turkey was a direct party throughout the Republican period. Intelligence functions include intelligence production, countering intelligence, propaganda, psychological warfare, and covert operations. Examining intelligence functions through a sample crisis is the ideal way to incorporate the relationship between crisis and intelligence. Regarding the article's limitation, the role of intelligence functions in the Sancak (Hatay) Crisis and the contribution of intelligence to crisis management will be discussed.

Many reports on the Sanjak Crisis, which demonstrated the characteristics of a developing crisis in terms of crisis management and lasted around three years, have been obtained from the state archives. Furthermore, crucial indications about various intelligence activities in Sancak were obtained from publications reflecting the memories of witnesses of the time. Given that access to resources is difficult and constrained due to intelligence secrets, the article's analysis of the Sanjak Crisis indicates that a good example was chosen deliberately. The research findings were categorized and reviewed separately for each intelligence function. Thus, understanding the functions of intelligence in crises and their interdependence has been facilitated. In this regard, the study is unique.

According to the research findings, the effectiveness of Turkish intelligence in Sancak was at a high level. During the crisis, intelligence activities were mainly carried out in accordance with central control and direction and initiatives offered to field authorities. It would be appropriate in this context to underline the effectiveness of the communication channels established between the center and the field. The operations of the enemy/rival groups and their reactions to Turkey's policy were continuously monitored and reported to the appropriate authorities. It has been concluded that these reports influence Turkey's policies and even affect the political aim of the conflict. Again, there is evidence that organized propaganda, psychological warfare, and covert operations provided Ankara with diplomatic opportunities and strengthened Turkish decision-making elements. As a result, when the findings were reviewed, it was revealed that the intelligence-decision-making relationship was successfully exploited in terms of the decision unit in the Sanjak Crisis, which contributed to the crisis being resolved following Turkey's objectives and expectations.

## GİRİŞ

Devletlerin dış politika davranışlarını belirleyen birbiriyle ilintili pek çok faktörden söz edilebilir. Mevcut uluslararası-bölgesel alt sistemin yapı ve özellikleri herhangi bir dış politika davranışının bağımsız değişkenlerini oluşturur. Bunun yanı sıra dış politika aynı zamanda bir devletin yetkili organları tarafından egemenlik sınırları içerisinde belirlenen ve uluslararası sistemde uygulamaya konulan bir tercihi yansıttığı için müdahil değişkenler olarak tanımlayabileceğimiz değişkenleri de dikkate almayı gerektirir. Buna göre, dış politika kararı nihayetinde bir yürütme fonksiyonu olarak mevcut ulusal yapının çizdiği kısıtlar içerisinde şekillenir.

Siyasal rejim özelliklerine göre siyasi sorumlu karar birimi herhangi bir dış politika kararını oluştururken bağımsız değişkenler ve müdahil değişkenlerin yanı sıra kendi bilişsel yetenekleri, öncelikleri ve beklentileriyle uyumlu bir dengeyi kurmaya odaklanır. Aslında bu karar yapı ve süreci dinamik ve döngüsel bir özellik gösterir. Her dış politika kararı uluslararası-bölgesel alt sistem ve ulusal yapıda etki ve sonuçlar doğurabilecek bir çıktıdır. Yürürlüğe konulduğu andan itibaren dış politika kararının nasıl bir etki-tepki yaratacağına bağlı olarak karar birimi kararını sürdürür veya yeniden düzenleyebilir.

Dış politikaya ilişkin rutin kararların oluşturulduğu aciliyet içermeyen durumlarda, karar yapısı içerisindeki aktörler ve kurumlar olası tüm seçenekleri zamana yayarak değerlendirip bir kararın uygulanmasını tercih edebilirler. Bu süreçte ihtiyaç duydukları olası bilgilere ulaşabilmeleri de görece daha kolaydır. Ancak özellikle kriz durumlarında siyasi sorumluluğu üstlenen karar birimi, sınırlı seçenekler içerisinde ve yoğun stres altında mevcut bilgilerin kısıtları içinde en uygun kararı uygular. Bu açıdan her kararın karar biriminin bilişsel ve liderlik özelliklerinin bir yansıması olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Kararlaştırma bakımından bilgiye erişimin birden fazla yol ve yönteminin olduğu söylenebilir. Dış politika bakımından bu bilgilerin resmi akışı çoğu kez diplomasi kurumları aracılığıyla gerçekleşir. Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal işleyişi içerisinde hasım aktörler arasında doğrudan/dolaylı iletişim araç ve yöntemleri kullanılarak siyasi karar birimleri arasında bilgi aktarımı gerçekleştirilmiş olur. Genellikle diplomasinin açık ve meşru kabul edilen yol, yöntem ve araçlarıyla elde edilen bilgilerin karar birimine yeterli bilgi üretmediği durumlarda istihbarat birimleri aracılığıyla elde edilen bilgilerden yararlanır (Taylor ve Ralston, 1991: 396). Bunun yanı sıra devletin başka kurumları da krize özgü ihtiyaç duyulan bilgileri derleyerek ve analiz ederek karar birimine yapacağı tercihlerde kullanılmak üzere sunarlar. Ayrıca diplomatik kurum ve yöntemlerin dışında açık ya da gizli yöntemlerle bilgi edinme girişimleri de kullanılabilir. Özellikle devletin gizli-açık bilgi edinme faaliyetlerini yürüten kuruluşlar arasında istihbaratla sorumlu-görevli kuruluşların katkıları karar yapısı içerisinde ayrı bir yerde durur.

Kriz en genel ifadesiyle karar biriminin algısında veya gerçekliğinde herhangi bir risk, tehlike, tehdit veya saldırı olarak değerlendirdiği bir duruma tepki göstermeye zorlanması olarak değerlendirilebilir (Aksu, 2017: 31-32). Dolayısıyla aslında krizlerle kararlaştırma arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Siyasal karar birimi ortaya çıkan durumsal değişikliği mevcut bilgiler ve kısıtlar çerçevesinde kriz olarak nitelendirebileceği gibi bunun tam tersi de mümkündür. Dolayısıyla kriz olarak algılanan durumsal değişiklik, aynı zamanda karar birimine için bir özneliği de içinde taşır. Durumsal değişikliğe anlam yükleyecek karar birimi (siyasal sorumlu), sahip olduğu verilerle bunu kriz olarak değerlendirmeyebileceği gibi bilgi ve seçenekler çoğaldığında bunu bir kriz olarak kabul edebilir ve önceki kararını değiştirebilir. Bu durum bir başka boyutu daha ortaya çıkarmaktadır; krizin tarafları açısından bakıldığında herhangi bir durumsal değişiklik taraflardan biri için kriz olarak kabul edilirken diğer taraf için bu durum kriz olarak değerlendirilmeyebilir. Yani kriz taraflardan sadece biri için 'algısal' kriz özellikleri gösterebilir.

Krizler, ister algısal ister gerçek olsun her durumda karar birimini bir tepki vermeye yönelttiği için aynı zamanda durumsal değişiklikle ilintili olabildiğince eksiksiz ve doğru bilgiye sahip olmaya zorlar. Bununla birlikte özellikle aniden ortaya çıkan ve hızlı tepki vermenin gerektiği durumlarda karar yapısının karar için gereksinim duyulan bilgi ve seçeneklere ulaşabilme, değerlendirebilme ve kararlaştırılan seçeneği uygulayabilme kapasitesine sahip olması gerekir. Bu açıdan krizi tetikleyen

davranışın karar birimi için ne anlama geldiği kadar, buna ilişkin olarak uygulanacak kararın da beklenen yararı sağlaması gerekir. Kriz yönetim sürecinde karar yapısı içerisinde yer alan tüm aktörler, siyasi sorumluluğu üstlenen karar biriminin çizdiği sınırlar içerisinde bir karar üretmeye odaklanır. Bunun için de o konuda daha önce elde edilen bilgiler ve olası senaryoların yanı sıra kriz sürecinde elde edilen bilgilere doğru ve hızlı bir şekilde ulaşmak gerekir. Bilgiye erişimdeki aksaklık ve gecikmeler, siyasi karar biriminin hatalı kararları uygulamasına neden olabilir.

**Tablo 1.** Kriz Analizi-Yönetimi Evreleri ile İstihbarat İlişkisi

Kriz Öncesi Evre			Kriz Yönetimi		Kriz Sonrası Evre
			Kriz Evresi		
Risk Analizi/Yönetimi	Uyuşmazlık Yönetimi	Çatışma Yönetimi	Tırmanma	Yumuşama	
Risk	Uyuşmazlık	Çatışma			Kriz Sonrası
İstihbarat analizinden üretilen çıkarsamalar	Gerçekleşen risklere ilişkin istihbarat	Süreç takibi ve önleyici /ön alıcı istihbarat	Anlık istihbarat, veri ve bilgi analizi, seçenek sunma ve kararları uygulama	Anlık istihbarat, izleme ve kararları uygulama	Zamana yayılan etki analizi, gözlem, veri toplama, değerlendirme ve analiz

**Kaynak:** (Aksu, 2017: 31-32)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kriz yönetiminde kararlaştırmada istihbarata duyulan gereksinim açıktır. Dış politika krizlerine ilişkin incelemelerde de görüldüğü üzere, kimi özgün krizlerde istihbarat kuruluşlarının elde ettiği bilgilere dayalı kararlar siyasi karar birimini yanlış yönlendiren hatalı veya eksik bilgiler içerebilmektedir. Sunulan bilginin güvenilir ve doğru olmaması durumunda kriz yönetiminde istenmeyen tırmanmalar hatta krizlerin savaşa dönüşmesi söz konusu olabilmektedir. Bazı durumlarda ise kriz yönetim sürecinde yoğun bilgi akışı bu bilgilerin değerlendirilebilmesini güçleştirecek boyutta olabilmektedir. O nedenle karar yapısı içerisinde krizin yönetimiyle sorumlu kadro ve kurumların bilgi derleme ve analiz yeteneklerinin kurumsallaşmış ve iyi kurgulanmış olması gerekir.<sup>3</sup>

Tablo 1'de görüleceği üzere, istihbarat faaliyetlerinin kriz analizi bakımından krizin farklı evrelerindeki nitelikleri değişiklik gösterir. Kriz öncesi evredeki istihbarat faaliyetleri krizlerin önlenmesine fırsat verecek şekilde karar yapı ve sürecine görece daha fazla hareket serbestisi sunar. Elde edilen ham verilerin işlenmesi-değerlendirilmesi-analiz edilmesi için gereken süre, kriz yönetim evresinden görece daha fazladır ve farklı istihbarat kaynaklarından elde edilen bilgilerin karşılaştırılarak daha doğru bir dış politika kararının oluşturulmasına şans verir. Kriz evresinden farklı olarak kriz öncesi evrede karar birimi aslında olası riskleri, uyuşmazlığı ve çatışmayı yönetir. Dolayısıyla istihbarat birimlerinin sağladığı bilgiler değerlendirilerek henüz durum krize evrilmemişken tırmanma engellenebilir.

Kararlaştırma bakımından istihbarat gereksinimi daha henüz kriz tetiklenmeden çok öncesini de kapsayacak şekilde uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin davranışlarına ilişkin bilgiye erişime işaret eder (George ve Holl, 2000). Dolayısıyla olası risklerin önceden bilinmesi, çıkar ve beklentilere uygun fırsatlar, istihbarat faaliyetlerinin karar birimine sunduğu avantajlardır. Bu evrede (kriz öncesi evre) karar birimi, istihbarat birimlerinden gelen bilgi akışının etkisine/yönlendirmesine açıktır. Kendisine sunulan bilgiyi bilişsel yetenekleriyle değerlendirerek ona bir önem atfeder ve siyasasını belirler ve uygular. Oysa kriz yönetimi evresinde anlık bilgi ve analizlere duyulan gereksinim karar birimini daha fazla soru sormaya, seçenek araştırmaya yöneltir; dolayısıyla kriz yönetim evresinde karar birimi istihbarat birimlerinden normalden daha fazla ve doğru bilgi talep eder. Stresin yüksek olduğu ve zaman

<sup>3</sup> Buna ilişkin literatürde pek çok özgün örnekten söz edilebilir. Örneğin, kriz yönetiminin bir disiplin olarak gelişmesinde rol oynayan 1962 Küba Krizi. ABD istihbarat birimlerinin Amerikan Başkanı J. Kennedy'nin kararlaştırma sürecini zorlaştırdığı ve hatalı kararlar vermesine zemin hazırlamış olduğu pek çok araştırmada dile getirilmektedir.

kısıtının yarattığı baskı altında istihbarat birimlerinin gerek duyulan bilgiye erişiminde ve analizinde yaşanacak yoksunluklar siyasi karar biriminin de istenmeyen tercihler yapmasına zemin hazırlar.<sup>4</sup>

İstihbarat desteği, doğrudan kriz yönetim süreci için de bir zorunluluktur. Anlık bilgiye duyulan ihtiyacın yanı sıra eldeki bilgi-verilerin doğrulanmasında da istihbarat kurumlarının yoğun çalışmasına ihtiyaç vardır. Diğer yandan istihbarat faaliyetleri kriz sonrası evrede de işlevini korur. Krizin sönümlenmesinden sonra hasım aktörler arasında tüm tarafları tatmin eden ve pürüzleri ortadan kaldıran bir uzlaşma sağlanamamışsa kırılmalı bir ilişki kurulmuş demektir. Bu nedenle krizin tüm taraflarının birbirlerine güvenmedikleri bir ortamda istihbarat faaliyetleri, kriz sonrası değerlendirmeler bakımından karar birimine çeşitli olanaklar sunar. Dolayısıyla kriz yönetim sürecinin tüm evrelerinde istihbarat farklı düzeylerde sürece katkıda bulunur.

Bu makalenin ampirik ve kavramsal düzeydeki amacı, Türkiye'nin doğrudan tarafı olduğu ve dış politika krizleri<sup>5</sup> arasında özgün bir yere sahip olan Sancak Krizi'nde kararlaştırmada istihbarat faaliyetlerinin nasıl bir etki yaratmış olduğunu analiz etmektir. Kriz yönetiminde dönemin karar yapı ve sürecinin istihbarattan nasıl yararlanmış olduğu ve istihbaratın kriz yönetim sürecinde rolü ve etkisinin ne olduğu araştırılacaktır. Bu açıdan istihbaratla dış politika krizleri arasındaki ilişkinin boyutlarının ne olduğu, nasıl bir işleyiş ve kurumsal yapıya sahip olduğu, aralarındaki ilişkinin nasıl başlayıp-sonlandığı, merkezi olarak yapılmış olan plana göre mi yürütüldüğü ve/veya âdem-i merkezîyet ya da doğaçlama olarak mı gerçekleştiği, istihbaratın krizleri provoke etmek için kullanılıp kullanılmadığı gibi hususlar makalenin odağında olacaktır.<sup>6</sup>

## 1. İSTİHBARATIN TANIMI VE FONKSİYONLARI

Ünlü Çinli devlet adamı, filozof ve askerî stratejist Sun-Tzu, günümüzden yaklaşık 2500 yıl öncesinde söylediği ve istihbaratın önemini etkili bir şekilde ortaya koyan meşhur sözü, dünya çapında istihbarat literatüründe sıkça karşılaştığımız ve hâlen geçerliliğini koruyan bir tespittir. Sun-Tzu (2008); "Düşmanı ve kendinizi iyi biliyorsanız, yüzlerce savaşa bile girseniz sonuçtan emin olabilirsiniz. Kendinizi bilip düşmanı bilmiyorsanız kazanacağınız her zafere karşın yenilgiyle de tanışabilirsiniz. Ne kendinizi ne de düşmanı biliyorsanız sizin için gereğünüz her savaşta yenilgi kaçınılmazdır" diyerek düşmana karşı üstün gelmenin yolunun onu bilmekle yani istihbaratla olacağını ortaya koymuştur.

İstihbarat, genel bir ifadeyle planlayıcı ve karar vericilerin herhangi bir konuda ihtiyaç duyduğu bilgi ve bu bilgileri elde etmek olarak tanımlanır (ayrıca bkz, Acar, 2015, s.46). Bu anlamıyla istihbarat hem özne-nesnedir hem de bir fiil-eylemdir. Literatürdeki pek çok tanım da bu temelde şekillenmiştir. Bu bağlamda, istihbaratın bilginin elde edilmesi ve işlenmesiyle ilgilendiği sonucuna varılabilir. Ancak belirtmek gerekir ki istihbaratı sadece olup biteni izleyen ve yorumlayan bir faaliyet olarak görmek doğru ve yeterli bir kavrayış olmaz. Zira istihbarat örgütleri, devletin millî menfaatlerini elde etmeye ve hasımlardan/rakiplerden gelebilecek tehditlere karşı koymaya yönelik politikaların oluşturulmasıyla

<sup>4</sup> İstihbaratın açıklığı, özellikle kriz durumlarında hasım aktörlerin istemedikleri bir tırmanma yaşanmasını engelleyici rol oynar. Hasım aktörler eğer bir tırmanmanın her iki tarafın da yararına olmadığı konusunda bir kanıya sahiplerse doğrudan iletişim yöntem ve araçlarıyla hasımın niyeti hakkında ilk elden bilgi sahibi olmasını sağlamayı tercih edebilir. İletişim kanallarının kapalı olduğu veya işlemediği krizlerde taraflardan biri diğerinin niyeti hakkında bilgi sahibi olmadığı veya eksik bilgi sahibi olduğu için istemediği halde krizi tırmandırmaya yönelebilir. Kriz yönetiminde karar yapısı içerisinde bulunan kimi sivil-asker bürokrat ve/ya danışmanın yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve seçenek üretmedikleri durumlarda geri adım atmaktansa savaşı kabul edilebilir bir maliyet olarak gördüklerinin örneklerine rastlanmaktadır.

<sup>5</sup> Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri araştırma grubunun yapmış olduğu çalışmaya göre, 1923-2016 tarihleri arasında Türkiye'nin 36 dış politika krizini yönettiği belirtilmektedir. (Aksu, 2017) 2016 sonrasındaki dış politika krizleri buna eklendiğinde sayının 50'ye ulaştığı görülmektedir. Ayrıntılar için bkz; <http://www.tdpkrizleri.org>

<sup>6</sup> Bu çalışmanın dayandığı istihbarata ilişkin bilgiler ise halihazırda bir kısmı T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında bulunan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi'ne yer alan 1936-1939 yıllarına ilişkin belgeler incelenerek metne dâhil edilmiştir. Ayrıca, çalışmada yararlanılan döneme ilişkin araştırmalarda referans gösterilen arşiv belgelerine de ulaşılarak istihbarat-kararlaşırma ilişkisi taranmıştır. Bununla birlikte, arşiv belgelerinin tasnifi ve zaman zaman araştırmacılara açılan belgelere erişimde aksaklıklar hâlâ sürmektedir. Çalışmamızın şekillenmesine katkıda bulunan arşiv çalışanlarımıza içtenlikle teşekkür ederiz.

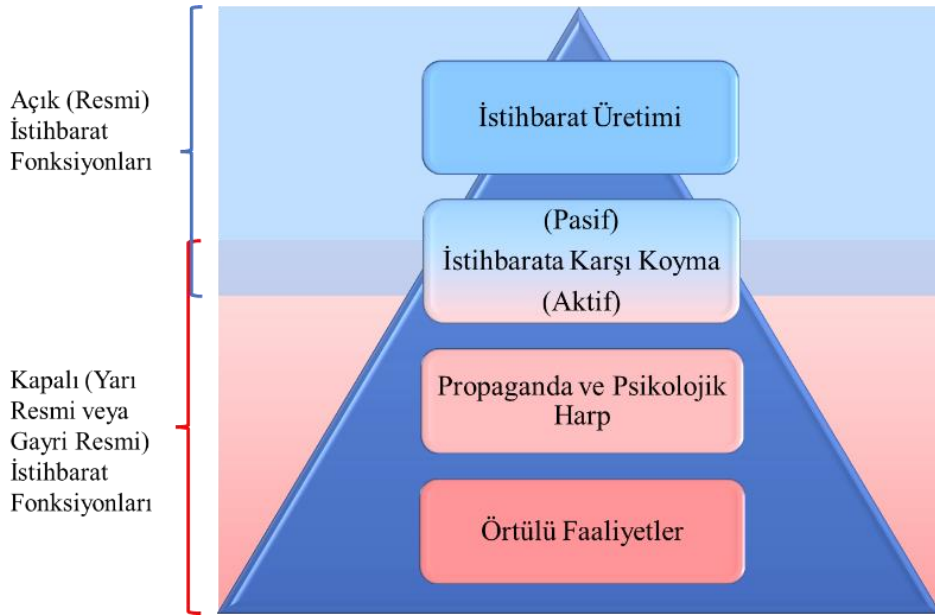
İlgili bilgi desteğinde bulunduğu gibi bu politikaların uygulanmasını desteklemek üzere sahada da birtakım faaliyetler yürütürler.

Johnson (2007), genel hatlarıyla istihbaratın fonksiyonlarını, istihbaratın hedeflerle ilgili bilgi toplanması ve yorumlanması, gizli bilgilerin korunması ve tehditlere, casusluğa, sabotajlara karşı konulması, devletin politika ve menfaatleri doğrultusunda hasma yönelik gizli faaliyetler yürütülmesi olarak tarif etmektedir. Yılmaz (2008) ise, Johnson'ın ifade ettiği hususları kapsayacak şekilde istihbaratın temel fonksiyonlarını istihbarat üretimi, propaganda ve psikolojik savaş, örtülü faaliyetler ve operasyonlar ile koruyucu güvenlik olmak üzere dört kategoride tasnif etmektedir. Buradan yola çıkılarak makalede sırasıyla istihbarat üretimi, istihbarata karşı koyma (İKK)<sup>7</sup>, propaganda ve psikolojik harp ile örtülü faaliyetler istihbaratın dört temel fonksiyonu olarak ele alınacaktır.

Tüm istihbarat fonksiyonları, belirli gizlilik protokollerine sahip olsa da operasyonel yapılarının kısmen ya da tamamen resmi (kamuoyunun bilgisine açık, alenî, tahmin edilebilir) olması veya yarı resmi hatta gayri resmî nitelikler taşıması yönüyle birbirinden farklılıklar gösterir. Örneğin, istihbarat üretimi kapsamında her devletin hasım/rakip devletler ve organizasyonlarla ilgili faaliyet yürüttüğü bilinen bir olgudur. Ayrıca bu faaliyetlerin resmî olarak teşkil edilen istihbarat birimleri tarafından gerçekleştirildiği sır değildir.

Benzer durum İKK faaliyetleri için de söylenebilir. Özellikle pasif İKK tedbirleri gereği bilgi, belge, tesis ve personelin korunması için alınan birçok tedbir yasal mevzuatla desteklenmiş resmî ve açık faaliyetlerdir. Ancak aktif tedbirler arasında yer alan yabancı casusların fiziki ve teknik takibi gibi hususlar açıktan ve alenî bir şekilde yürütülen faaliyetler değildir. Propaganda ve psikolojik harp kapsamında yürütülen faaliyetler de çoğunlukla yarı resmî veya gayri resmî kurumsal ve operasyonel yapıya sahiptir. Birçok durumda yürütülen faaliyetlerin kaynağının belirsiz olmasına özen gösterilir. Örtülü faaliyetler ise istihbarat fonksiyonları arasında en kapalı niteliğe sahip olanıdır. Adeta “karda yürüyüp izini belli etmeme” prensibine bağlı olarak yürütülür.

Şekil 1. İstihbarat Buzdağı



Kaynak: (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 1’de görüldüğü üzere istihbarat üretimi ve kısmen de İKK istihbarat buzdağının adeta görünen tarafını oluşturmaktadır. Buzdağının görünmeyen tarafında bulunan istihbarat fonksiyonları ise kapalı bir nitelik taşır. Bu faaliyetler uzun süre sır gibi saklanır ve bu yönüyle de oldukça katı gizlilik

<sup>7</sup> Bu makalede, Koruyucu Güvenlik kavramı yerine Türkiye’de kullanımı daha yaygın olduğu değerlendirilen İstihbarata Karşı Koyma (İKK) kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Karşı İstihbarat kavramının ise yabancı, özellikle de İngilizce literatürde kullanıldığı görülmektedir.



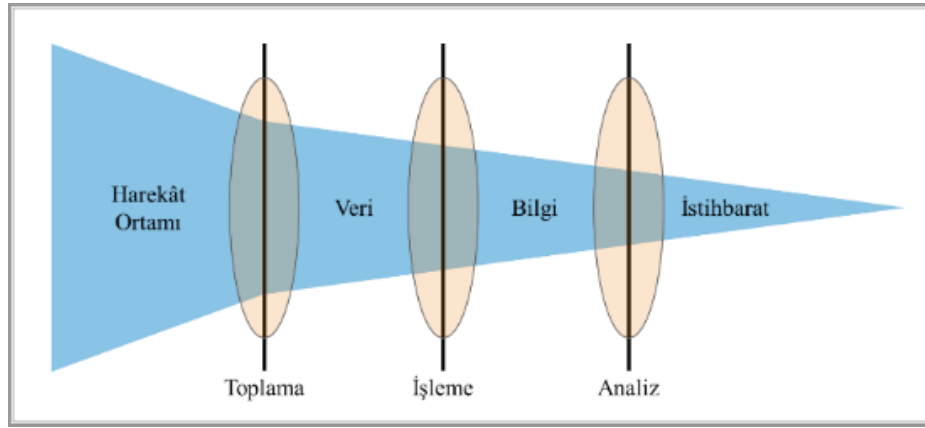
protokolleriyle yürütülürler. Hangi faaliyetlerin kim tarafından, nasıl ve neden yapıldığı açık değildir. Çoğu durumda faaliyetin etkisini ve amacını tam anlamıyla belirlemek mümkün olmayabilir.

İstihbarat fonksiyonlarının genel bir değerlendirmesinin ardından, bu noktada bahsedilen dört istihbarat fonksiyonunu detaylandırmak yerinde olacaktır. Zira istihbarat fonksiyonlarının her birinin işlevlerinin açıklanması makalenin konusu olan istihbaratın Sancak Krizi'ndeki rolünü anlamak açısından da faydalı olacaktır. Görünürlüğü düşük, belgelere erişimin de çok sınırlı olduğu dikkate alındığında istihbaratın varlığı ve etkisini tespit etmenin zorluğu daima akılda tutulmalıdır.

### 1.1. İstihbarat Üretimi

Günümüzde istihbarat üretimi, teknolojiye hızlı gelişimden de kaynaklı olarak, verinin işlenmesi ve bilginin analiz edilmesiyle gerçekleştiği bir sürece dönüşmüştür. Veri toplama yeteneğinin hızla artması nedeniyle çok sayıda sensörden geniş bir coğrafyada hatta uydularla küresel çapta görüntü, iz ve ses verileri toplanabilmektedir. Ayrıca internet gibi açık ve yaygın ağlarla da dünyanın herhangi bir yerinde olan politik, askerî, sosyal veya ekonomik nitelikteki gelişmeyle ilgili veri, bilgi ve hatta ileri seviyede analiz ve değerlendirmelere de ulaşabilmektedir.

Şekil 2. İstihbarat ve Bilgi Arasındaki İlişki



Kaynak: (Joint Chiefs of Staff, 2013: I-2)

İstihbaratla veri ve bilgi arasındaki ilişki, ABD Müşterek Askerî Doktrini'nin İstihbarat bölümünde; hareket ortamından toplanan verilerin işlenmesiyle bilgi, bilginin de analiz edilmesiyle istihbaratın ortaya çıktığından bahseder (Şekil 2). Yukarıda da belirttiğimiz gibi gelişen teknolojiyle birlikte istihbarat toplama vasıtaları önceleri sadece insanken, bugün insanların duyu organlarından çok daha yetenekli sensörler veri ve bilgi toplamada çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, bir savaş uçağı, gelişmiş radarlarla 3-4 bin kilometre uzaklıktan tespit edilebilmekte, havada yaptığı manevralar izlenerek uçuş sektörleri, iniş-kalkış meydanları, uçuş eğitiminin niteliği hatta pilotun yetenekleri dahi analiz edilebilmektedir. Askerî faaliyetler ve manevraların takip edilip analiz edilmesiyle devletlerin savaşma niyetleri, taarruz veya savunmaya yönelik eğilimleri ve öncelikli çıkarlarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunulabilmektedir.

Ancak sadece istihbarat üretmekle faaliyetler tamamlanmış olmaz. Özellikle gerginlik, çatışma ve kriz dönemlerinde hasmın hareket tarzlarının neler olabileceği de istihbarat tarafından ortaya konulur. Buna göre dost hareket tarzlarının belirlenmesinde planlayıcı ve karar vericiler için rehberlik yapılır. Kısaca istihbarat personeli planlama ve karar çalışmaları içerisinde de yer alarak icraya yönelik faaliyetlere katkıda bulunur.

### 1.2. İstihbarata Karşı Koyma (İKK)

İstihbarat üretiminin gölgesinde kaldığı için literatürde kendisine daha az yer bulmuş olan istihbarat fonksiyonu İKK'dır. İngilizcede "counter intelligence (CI)" yani karşı istihbarat olarak adlandırılan İKK'dan kasıt, bir devletin iç ve dış güvenlik politikalarıyla ülke güvenliğini ilgilendiren gizli ve hassas nitelikteki bilgi-belgenin hasmın eline geçmemesi için harcanan gayretler ve alınan tedbirlerdir.

Bu tedbirler pasif ve aktif olarak ikiye ayrılmaktadır. Pasif İKK tedbirleri olarak yabancı bir istihbarat servisi için anlamlı olabilecek her türlü bilgi-belgenin korunmasıyla casusluk, suikast ve sabotajlara karşı geliştirilen idari prosedürler ve yasal düzenlemeler sayılabilir.<sup>8</sup> Aktif tedbirlerse şüpheli şahısların fiziki/teknik takibi, mukabil olarak hasım/rakip istihbarat birimlerine sızma ve önemli yabancı kurumlar içerisinde elemanlanma olarak ifade edilebilir.

### 1.3. Propaganda ve Psikolojik Harp

İstihbaratın bir diğer fonksiyonu propaganda ve psikolojik harptir. Ancak bu fonksiyon istihbaratçının açık görevleri arasında ifade edilmez. Faaliyetlerin gizlilik içerisinde yapılması, yöntem ve vasıtaları ne olursa olsun kaynağının belirsiz veya anonim görünme gerekliliği propaganda ve psikolojik harbi istihbaratın fonksiyonu yapmaktadır. Stratejik seviyede planlama ve icra gerektiren propaganda ve psikolojik harp hem iç güvenliğin tesisi hem de devletin sınırlarının ötesinde bir güvenlik çemberi oluşturacak politikaların desteklenmesinde katkı sağlar.

Hem propaganda hem de psikolojik harbin üzerinde yoğunlaştığı konu düşünce ve algıları manipüle etmek, şekillendirmek ve yönetmektir. Ancak bunu yaparken kamu diplomasisi gibi uygulamalardan hem kullandığı yöntem/vasıtalar hem de hasımı hedef alış amacı bakımından ayrılmaktadır. Propaganda ve psikolojik harbin amacı, hasım/rakip ve destekçileri üzerinde düşünsel ve algısal yönlendirmeler yaparak umutsuzluk, çaresizlik, başarısızlık gibi duygular ortaya çıkarmaktır.

Propagandanın karakteristik olarak siyah, gri ve beyaz diye ifade edilen üç çeşidi mevcuttur. Siyah propaganda bilinmeyen kaynaklar tarafından yalan bilgilerle yapılan propagandadır. Gri propaganda kaynağı tam olarak bilinmese de genel hatlarıyla tahmin edilebilen ve içerisinde doğru bilginin yanı sıra yalanların da bulunduğu propagandadır. Beyaz propaganda ise kaynağı bellidir ve içeriği doğru bilgilerden oluşur. Üç propaganda yöntemi de uygun zaman ve koşullarda uygulandığı durumda hedef kitle üzerinde etkili olur. Ancak bunların içinden en tehlikelisi gri propagandadır. Çünkü gri propagandanın oluşturduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak oldukça zordur.

Psikolojik harp ise; hedef kitlenin duygularını, motivasyonlarını, düşünme biçimlerini ve nihayetinde davranışlarını etkilemek için yapılan planlı eylemlerdir. ABD Kara Kuvvetleri dokümanında (Army Field Manual, 2003: 1) psikolojik harple elde edilmek istenen hasılının, hasım, rakip ve tarafsızların, dost unsurların başarısını destekleyen duygu, tutum ve davranış sergilemeleri olarak ifade edilmektedir. Propagandadan farklı olarak psikolojik harpte baskı, tehdit ve ikna yöntemleri birlikte kullanılır. Burada temel amaç hedef kitle üzerinde psikolojik çöküntü oluşturarak mücadele azim ve iradesini ortadan kaldırmaktır. Psikolojik harp her ne kadar müşterek (sivil-asker) olarak yürütülse de çoğunlukla savaş dönemlerinde veya silahlı çatışma durumlarında daha yoğun olarak kullanıldığı için uygulamada askerî istihbarat birimlerinin rolü ön plana çıkmaktadır.

### 1.4. Örtülü Faaliyetler

Örtülü faaliyetler (operasyonlar) için doğasında yer alan gizlilik nedeniyle çoğunlukla istihbarat örgütlerinin marifetiyle yürütüldüğü için istihbaratın fonksiyonları arasında yer alır. Örtülü faaliyetlerin amacı devletin/örgütün politika ve menfaatleri doğrultusunda ortamı şekillendirmek ve dost unsurlara manevra alanı oluşturmaktır. Bu kapsamda hasım ve destekçileri üzerinde baskı yaratacak, güvenlik

<sup>8</sup> Casusluk, yöntemleri itibarıyla İKK'nın aktif fonksiyonunun bir parçasıdır. Casuslukla karşı taraftan bilgi ve belge elde etmenin yanında rakip casusların tespit edilmesi ve etkisiz hale getirilmesi ya da yanlış yönlendirmeler yapılması da amaçlanır. Casuslar, genel merkez, tali merkez, gizli yerler, kanallar (gizli geçiş bölgeleri) ve okullardan oluşan bir teşkilat zinciri içerisinde çalışırlar. İstihbarat faaliyeti bakımından casuslar dört kategoride değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2018: 245):

- Resmi Casuslar: Resmi bir vazifeye başka bir ülkede o devletin izniyle bulunan casuslardır (Diplomatik personel, ataşeler, uluslararası örgütler ve koordinasyon merkezlerinde görevli personel).
- Milli Casuslar: Millî duygu ve yurt sevgisiyle kendiliğinden casusluk yapanlar (Sivil Toplum Örgütleri çalışanları, azınlıklar, bölgede faaliyet gösteren iş adamları ve çalışanları).
- Adi Casuslar: Para hırsı, kariyer, kin ve garez, macera veya korku gibi nedenlerle casusluğa itilenler.
- Profesyonel Casuslar: Casusluğu meslek, sanat ve geçim aracı olarak seçenler.

endişelerine ve huzursuzluklara neden olacak faaliyetler yürütülür. Böylece hasmın uluslararası kamuoyunda zor duruma düşmesi, baskı altına alınması, gücünü ve etkisini kaybetmesi ve sonuçta dost unsurların lehine bir anlaşmayı veya gelişmeyi kabul etmesi hedeflenir.

Yılmaz (2005), örtülü faaliyetlere örnek olarak adam kaçırmadan sabotaja, sivil halkı silahlandırmadan hedef ülkeye karşı mücadele eden gerilla unsurlarına destek vermeye veya bizzat kendi operasyonel gücüyle kritik hedefleri imha etmeye, yerel hükümeti değiştirmek için isyancıları desteklemeye kadar pek çok faaliyeti saymaktadır. Bunlara başka ilaveler de yapılabilir. Örneğin, halkı kamu otoritesini yok saymaya yönelik sivil itaatsizlik gibi eylemlere teşvik etmek (zorunlu askerliği reddetmek, vergi vermemek, seçimlere katılımı baskıyla engellemek, vs.), seçim manipülasyonları, demografik yapıyı değiştirmeye yönelik baskılar (kitleleri göçe zorlamak, nüfus ve tapu kayıtlarını tahrif etmek, yerleşim yerlerini yağmalamak, yakıp-yıkarak, vs.) gibi faaliyetlerdir. Tüm bu faaliyetlerin örtülü faaliyet olarak kabul edilmesinin temel şartı bir devletin veya örgütün güdümüyle hareket eden gizli teşkilatlar eliyle planlanıyor ve/ya yönlendiriliyor olmasıdır.

Örtülü faaliyetlerin arkasındaki devletin, kurumun ve/veya istihbarat teşkilatının açığa çıkması beklenen hasılayı tersine çevirebilir. Başarısız örtülü faaliyetler diplomatik olarak büyük bir prestij kaybına neden olabileceği gibi devletler arasında sıcak çatışmaya varacak kadar yıkıcı sonuçlar da üretebilir. ABD'nin Küba'daki komünist rejimi devirmek için Kübalı muhaliflere düzenlediği Domuzlar Körfezi Çıkarması, yakın tarihimizdeki başarısız örtülü faaliyetlerin en popüler örneklerindedir.

Örtülü faaliyetin deşifre veya başarısız olması durumunda ortaya çıkacak riski minimize etmek için planlama ve icra safhalarında 'makul inkâr edilebilirlik' (plausible deniability) denilen teknikler uygulanır. Buna göre operasyonlar ve faaliyetler devletin ve istihbarat örgütünün elini gizleyecek veya devlet müdahalesini reddetmeyi mümkün kılacak şekilde yürütülür (National Security Archive, 2019). Faaliyetlerin adının önünde yer alan 'örtülü' ifadesinin anlamı bu açıklamayla daha da netleşmektedir.

Örtülü faaliyetler planlanırken ve icra edilirken istihbarat fonksiyonlarının tümünden destek alınır. Ancak örtülü faaliyetler daha çok propaganda ve psikolojik harple iç içe geçmiş eylemlerden oluşur. Başka bir ifadeyle her örtülü faaliyetin içerisinde propaganda ve psikolojik harp unsurlarına rastlamak kaçınılmazdır.

Her ne kadar örtülü faaliyetler oldukça hassas bir konu olsa da her örtülü faaliyet için üstün yeteneklere ve yüksek maliyetlere ihtiyaç duyulmayabilir. Örtülü faaliyetlere girişilmesine karar vermek her zaman istihbaratın ve istihbarat örgütünün kalitesine değil, genellikle çeşitli alanlardaki güvenlik endişelerine uygulanacak tekniklere ve kararlılığa bağlıdır (Shackley, 1981). Bu bakımından gelişmişlik seviyesine bakılmadan her devletin birbirine karşı örtülü faaliyetler yürütebilmesi mümkündür.

## 2. SANCAK KRİZİ VE İSTİHBARAT

1936 yılında, Fransa'nın Suriye'deki manda rejimini sonlandıracağını açıklamasıyla tetiklenen tırmanma sürecinin genel seyri içerisinde Türkiye'nin izlemiş olduğu siyasa çok yönlü ve çok düzeylidir. Politik-diplomatik girişimlerle Fransa'nın Sancak'a ilişkin tutumunu etkilemeye çalışan Türkiye, Fransa'nın direnç göstermesiyle açık-gizli başka yöntem ve araçları kullanarak Sancak'taki dengenin Türkiye lehine gelişmesini sağlamıştır. 1921 Ankara Anlaşması'nın belirlemiş olduğu statü özelinde Sancak'a tanınmış olan 'ayrı varlık' haklarının da ötesine geçilerek Sancak'ın Türkiye'yle birleşmesinin arayışına girişilmiştir.

Kriz yönetimi açısından bu kriz aslında gelişen kriz özelliği göstermektedir. Kriz yönetimi de bu nedenle zamana yayılmıştır. Tam da kriz yönetim mantığına uygun olarak savaşa varmadan ve hak-statü kaybına uğramadan krizin barışçıl çözüm yöntemleriyle ve ahdî bir statü üzerinde uzlaşılarak çözümlenmesine odaklanılmıştır.

Dönemin kararlaştırma yapısına bakıldığında dış politika kararlarında Cumhurbaşkanı Atatürk'ün kararlarda baskın aktör olarak etkisi görülür (Aksu ve Kafdağlı, 2020). Bu etki; kriz boyunca güçlü ve kararlı bir duruş sergilenmesi, tutarlı, kolektif ve etkin adımlar atılmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin kurulmasından bu yana istihbarat örgütlenmesini ve yeteneklerini nispeten geliştirmiş olan Türkiye, Sancak Krizi'ne, muadilleri arasında sayabileceğimiz Musul krizinden çok daha hazırlıklı olarak girmiştir. Krizin incelenmesi esnasında ulaşılan istihbaratla ilgili belgeler bu durumu teyit etmektedir.

## 2.1. Sancak Krizi'nde İstihbarat Üretim Faaliyetleri

Fransa'yla Suriye arasındaki Şam Yönetimi'ne kendini idare etme yetkisini vermeyi öngören 9 Eylül 1936'daki anlaşmanın ardından 9 Ekim 1936'da Millî Emniyet Hizmetleri (MAH) tarafından hazırlanan Sancak Stratejik İstihbarat Raporu ilgililere sunulmuştur (Pehlivanlı, 1998). Raporun içeriğinden Sancak bölgesinin Türk istihbaratı tarafından uzun süredir izlendiği anlaşılmaktadır. İdari, adli, eğitim, sağlık, ekonomik (tarım, hayvancılık), altyapı, yeraltı kaynakları, sanayi ve coğrafi durumları ortaya koyan başlıklar altında bilgi, istatistik ve değerlendirmelerin yer aldığı raporun politik ve askerî karar vericiler için önemi ortadadır.

Krizin başlamasıyla birlikte Türk istihbaratı özellikle bölgedeki askerî birliklerin güncel durumunu izlemeye yoğunlaşmıştır. Örneğin, konsolosluk raporunda milis kuvvetlerin istihbarat faaliyetleri icra etmek üzere Türkiye sınır bölgeleri ve Kırıkhan da dâhil olmak üzere Suriye'nin çeşitli bölgelerinde faaliyet gösterdikleri bildirilmektedir. Fransız subayların emir komutası altında faaliyet gösteren milis kuvvetlerin halka eziyet ve işkence ettiklerinin altı çizilmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-10). Yine Sancak ve Suriye'deki birliklerin sayıları, konuş durumları ve silah envanterleriyle ilgili bilgi veren çok sayıda rapora rastlamak mümkündür (ATASE İDH, 1936, No:7-55; 1937, No: 7-20; 1937, No: 7-33; 1937, No: 7-39; 1937, No: 7-42; 1937, No: 7-43; 1937, No: 7-57). Kırıkhan civarına uçak pisti yapıldığı ve Suriye'nin Çobanbey nahiyesindeki jandarma karakolunun mevcudunun artırıldığı (ATASE İDH, 1937, No:7-20), bir Fransız alayının İskenderun'a sevk edildiği, bir Fransız zırhlısının İskenderun Limanı'na geldiği (ATASE İDH, 1937, No:7-47), Suriye'deki Hacılar köyüne bir bölük Fransız kuvveti ile dört ağır makineli tüfek, Aktepe'ye de bir bölük kuvvet ile üç dağ topunun getirildiği (ATASE İDH, 1936, No:7-56), Suriye'nin doğusunda bulunan Kamışlı'daki müfrezenin bir kısmının Rasûlayn'e kaydırıldığı bu raporlardan bazılarıdır (ATASE İDH, 1937, No:7-41; 1937, No:7-27).

Politik durumun takibi kapsamında ise 1936'nın Kasım ayında, Sancak'ta düzenlenen seçimler konusunda elde edilen bilgiler, Ankara'ya düzenli olarak rapor edilmiştir. Raporlarda seçim ortamına, seçmenlerin tutumlarına, seçmenlere yönelik baskılara, propagandalara, seçim hilelerine, seçim sürecinde yaşanan olaylara ve seçim sonuçlarına değinilmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-54; 1936, No:7-83; 1939, No:7-80; 1936, No:7-65).

Bu noktada Sancak'ı da içine alacak şekilde Suriye'de yapılan seçimlere parantez açmak yerinde olacaktır. Fransa'yla Suriye arasındaki anlaşma gereği Suriye Meclisi için düzenlenen seçimler, Sancak'ta çoğunluk olan Türklerin Suriye Meclisi'nde azınlık durumuna düşmesi ve bölgenin Şam egemenliği altına girmesi anlamına geldiği için başta Türkler olmak üzere bölgedeki bazı cemaatler tarafından boykot edilmiştir (Erkin, 1980: 93-94).<sup>9</sup> Fransızların oy kullanmaları için halkı zorlayıcı uygulamaları ise direnişle karşılık bulmuş, yaşanan olaylarda ölenler olmuştur. Bunun üzerine Ankara'nın talimatıyla (Erkin, 1980: 87-88)<sup>10</sup> Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin, Aralık ayında bölgeye giderek İskenderun ve Antakya'da temaslarda bulunmuştur (Erkin, 1980: 87).

Feridun Cemal Bey raporunda, Sancak'taki olaylara ve görüşmelerinden elde ettiği izlenimlerine detaylı olarak yer vermiş, Sancak politikasında stratejik bir değişikliğe gidilmesine neden olacak tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerden ilki, tüm baskılara rağmen Türklerin seçimleri çok büyük oranda (katılım %2,5) boykot etmeleridir ki bu durum Türk halkının Türkiye yanlısı, kararlı bir duruş sergilediğini göstermektedir (Erkin, 1980: 91-92). Diğer tespit ise Türklerin direnişinin Fransızları oldukça endişelendirmesi ve bölgeye daha geniş bir özerklik verme fikrine yaklaştırmış olmasıdır. Feridun Cemal Bey bunu Fransız Yüksek Komiserliği Delegatesi Pierre Durieux'yle gerçekleştirdiği görüşmede sezmiştir. Durieux, görüşmenin bir yerinde Sancak özerkliği genişletmek ve Sancak'ı

<sup>9</sup> Diğer azınlıkların boykot gerekçeleri şudur: Ortodokslar seçmen sayısı bakımından kendi adlarına mebus çıkaracak durumda olmadıkları için; Aleviler kısmen gösterilen adayı beğenmedikleri, kısmen de tarlalarında çalıştırdıkları Türk ağalarını gücendirmemek için; Sünni Arapların bir kısmı ise Sancak'ta Türk egemenliği yeniden kurulabilir ihtimalini düşünerek seçime katılımları düşük kalmıştır.

<sup>10</sup> Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras imzasıyla gönderilen telgrafta, Antakya'da gösteri yürüyüşüne çıkan Türk topluluğuna dağılma emrine uymadıkları gerekçesiyle tank ateşinin açılması sonucu birkaç soydaşın şehit düştüğü, olayın Türkiye'de derin bir acı ve heyecan uyandırdığı belirtilerek derhal Sancak'a gidip olayın araştırılıp incelenmesi istenmiştir.

Suriye'den koparmak için bir mazbata hazırladığını ve yakında buna yönelik programı uygulamaya koyacağını ifade etmiştir (Erkin, 1980: 96-97).

Feridun Cemal Bey raporunda Türk Hükümeti'ne Sancak'ta genişletilmiş bir özerklik yerine bölgeyi tümüyle 'ilhak' etmeyi teklif etmiştir. Raporu öğrenen Atatürk; "...Tevfik Rüştü'ye söyleyin, rapordaki mütalaalara hararetle katılıyorum. Biz, şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra, Feridun'un belirttiği gibi, özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz" diyerek direktiflerini vermiştir (Erkin, 1980: 91). Antakya raporu, tek bir raporun dahi devletin dış politika hedefini temelden değiştirmeye yetebileceğinin en güzel örneklerindedir.

Raporun ardından Atatürk, 6 Ocak 1937'de başlayan Eskişehir ve Konya ziyaretleriyle Ankara'nın Sancak konusundaki kararlılığını göstermek istemiştir. Atatürk, söz konusu girişimlerinin amacını şu şekilde açıklamaktadır (Soyak, 2014: 577):

Ben, bir askerî hareketin başlangıcı gibi yorumlanabilecek şekilde tertip ettiğim bu seyahati; Hatay'daki Türk çoğunluğunun muahedelerle de kabul edilmiş açık haklarını korumak bahsinde ne derece hassas ve azimli olduğumuzu, işin birtakım oyunlarla veya ihmallerle sürüncemede kalmasına katıyen tahammülümüz olmadığını göstermek için ihtiyar ettim ve tertibimi mahsus derhal şayi olabilecek bir yerde, her memlekete mensup bir takım istihbarat memurlarıyla dolu olan bir otelde yaptım...

Atatürk'ün ziyaretleri esnasında yabancı misyon mensuplarına ve istihbarat personeline verdiği kararlılık mesajları, muhataplarında beklenen etkiyi oluşturmuştur. Kısa bir süre sonra Fransa Başbakanı Léon Blum, Türkiye'nin Paris Büyükelçi Davaz'a, iki devlet arasında yapılacak ön görüşmelerle meselenin ortak bir çözüm noktasına getirilerek Cemiyet'in onayına sunulabileceğini ve bu görüşmelerde Fransa'nın Türk tarafının hassasiyetlerini dikkate alınacağını garanti ettiğini bildirmiştir (ATASE İDH, 1937, No:7-32).

Türkiye, 26 Ocak 1937'de Fransa'yla vardığı prensip anlaşmasıyla, İskenderun ve Antakya'ya içişlerinde bağımsız ancak Suriye'yle gümrük birliği halinde olacağı 'askersiz' bir statünün verilmesini kabul etmiştir. Bu statünün bir gün sonra Milletler Cemiyeti (MC) tarafından tanınması, meselenin Türkler lehine çözülmesinde bir milat niteliği taşımaktadır. Atatürk memnuniyetini, Hükümet ve Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği telgrafla ifade etmiştir (ATASE İDH, 1937, No:7-3).

1938'lerin başlarında Türkiye'yle Fransa arasında yapılan anlaşmaların sahadaki uygulamalarında tıkanma yaşanmıştır. Buna mukabil Türkiye tekrar askerî güç seçeneklerini öne çıkararak bölgeyi işgal planı hazırlamıştır (ATASE İDH, 1938, No:8-130). Atatürk, Türkiye'nin rahatsızlığı vurgulamak için 19 Mayıs 1938'de Adana ve Mersin'de askerî geçit törenleri düzenletmiş ve hastalığı ilerlemiş olmasına rağmen törenlere bizzat katılmıştır (ATASE İDH, 1938, No:8-80).

1938 yılının Mayıs ayında Türk tarafında yaşanan askerî hareketlilik Fransız istihbaratı tarafından yakından takip edilmiştir. Örneğin, sınırın Hassa bölgesinde Fransız istihbarat elemanlarının Türk tarafını gözetlemek için gelip-gittiklerine dair raporlar mevcuttur. Buna mukabil Fransızların Suriye'nin Sancak yakınlarında bulunan Bab kasabasında askerî tatbikat hazırlığı içerisinde oldukları bildirilmiştir (ATASE İDH, 1938, No:8-15; 1938, No:7-140). Ayrıca Fransız birliklerinin Aktepe ile Hacılar arasında pusu kurmakta olduğundan bahsedilmektedir (ATASE İDH, 1938, No:7-156). Daha da önemlisi Fransızlar, Beyrut'ta bulunan askerî istihbarat merkezini Halep'e taşıyarak Türkiye'den gelebilecek tehditlere yoğunlaştıklarını göstermişlerdir. Halep'te görevli Fransız askerî istihbarat şefinin sivil kıyafetlerle her gün sınıra ve Azez'e giderek Türkiye'nin askerî faaliyetleriyle ilgili bilgi topladığı tespit edilmiştir (ATASE İDH, 1938, No:7-152).

Türkiye'nin askerî güç kullanacağını ciddiye alan Fransa, Türkler aleyhine tutum sergileyen Durieux'yü 4 Haziran 1938'de görevden alarak yerine Albay Robert Collet'yi getirmiştir (Melek, 1999: 95; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 1938, No:030.10.0.0./224.511.7). Albay Collet'nin ilk icraatı Sancak'ta sıkıyönetim ilan ederek tüm mandater yetkileri askerî makamlara devretmek olmuştur. Ardından da gerilimi düşürmek için 6 Haziran 1938'de Hatay mücadelesinin önde gelen isimlerinden Dr. Abdurrahman Melek'i 'Sancak Genel Valisi' olarak atayarak Türkler lehine düzenlemeler yapmıştır (Melek, 1999: 95-96; Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008: 84; Soyak, 2014: 614). Vali

Melek, Vedî Münir Karabay'ı Antakya Belediye Başkanı, Süreyya Halef'i de Kaymakam olarak atamış ve yönetimde Türklerin etkinliğini güçlendirmiştir (Melek, 1999: 96; Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008: 84).

## 2.2. Sancak Krizi'nde İstihbarata Karşı Koyma (İKK) Faaliyetleri

Türk istihbaratının raporlarından Fransızların Türk tarafında casusluk faaliyetleri için elemanlandıkları ve hatta Suriye'de yetiştirdiği sabatörleri Türkiye'ye yollayarak eylem arayışında oldukları görülmektedir. Örneğin, Antakya Başkonsolosluğu, Sancak'taki Türk istihbarat faaliyetlerinin koordine ve yönlendirmesinden sorumlu olan MAH Adana Bölge Başkanlığı'nda İsmail Ahmed veya Mehmed kod adlarıyla Fransız istihbaratı için casusluk yapan birinin mevcut olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Fransızların Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin Dört Yol'daki şubesinde de elemanlandığına dair tespitler paylaşılmıştır. Yine Kütahya'da aslen Şamlı, Hıristiyan ve Arap olan İlyas Zehlavi adlı kişinin bölgedeki askerî birliklerle ilgili Fransızlara bilgi gönderdiği tespitleri yer almaktadır. Sabotaj faaliyetleri kapsamında ise Fransızların Hassa ve İslahiye'deki cephane depolarına yönelik eylem arayışında olduğu, Tunceli'de Rusların da yardımıyla sabotaja hazırlandıkları ve bunun için de bir şahsın Türkiye'ye gönderildiği haber verilmektedir (ATASE İDH, 1938, No:8-15).

Yine Sancak'ta görev yapan askerî birlik tarafından hazırlan bir raporda Soğukoluk sayfiyesindeki bir otel ve gazinoyu işleten Ayvazyan adlı kişi ve karısının Fransızlara casusluk yaptıkları şüphesi konusunda bu oteli kullanan Türk subaylarının uyarıldığından ve tedbirli davranıldığından bahsedilmektedir (ATASE İDH, 1938, No:8-16). 4'üncü Kolordu Komutanlığı ise Payas güneyindeki Seydihan köyünde bir istihbarat merkezinin bulunduğunu ve bu merkezin Avcı Ali ile Veysi tarafından Fransız parasıyla idare edildiğini bildirmektedir (ATASE İDH, 1937, No:7-33).

Dikkat çekici bir başka olay da muhabere istihbaratı kapsamında Fransızların Payas bölgesinde Türkiye sınırları içerisinde bulunan telgraf hattına 'çalma hat' bağlamalarıdır. Bu şekilde, Fransız istihbaratının Payas üzerinden yapılan telgraf konuşmalarını dinlediği anlaşılmıştır. Raporda ayrıca ilgili birimlerin bu tür olaylara mahal vermemek adına alınacak aktif ve pasif İKK tedbirlerine de yer verilmiştir (ATASE İDH, 1938, No:8-75).

Bu arada Fransızların da Türkiye'nin istihbarat faaliyetlerine yönelik karşı tedbirleri aldıkları görülmektedir. Örneğin, Fransızların Türk askerlerinin tebdili kıyafetle Suriye tarafına geçerek civardaki köylerde casusluk faaliyetleri yürütmelerine karşın, köylülerden Türk askerlerini yakalamaları ve teslim etmelerini, yakalanamayacak durumda olanların girişimlerinin de bildirmelerini istedikleri, emre aykırı hareket edenlerin ölümle cezalandırılacaklarını söyledikleri öğrenilmiştir (ATASE İDH, 1938, No:7-140). Bir başka raporda ise Viranşehir'den güneye kaçan Arapların Fransızlar tarafından yakalanarak Türk casusu muamelesi yapıldığı bildirilmektedir (ATASE İDH, 1937, No:7-27).

## 2.3. Sancak Krizi'nde Propaganda ve Psikolojik Harp Faaliyetleri

Sancak Krizi'nin başladığı Fransa-Suriye Anlaşması'nın hemen ardından Ankara hem iç kamuoyunun hazırlaması hem de dış kamuoyunda meselenin Türk tezleriyle anlatılması için yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiştir. Bu kapsamda; Sancak'ın tarihi ve demografik gerekçelerle Türk yurdu olduğu, Türklerin kötü muameleye maruz kaldıkları ve bu durumdan ancak bölgenin Anadolu'yla birleşmesiyle düzelebileceği, mevcut anlaşmalara göre Sancak'ın Suriye'den bağımsız olmasının yasal ve adil bir çözüm olacağı gibi temalar öne çıkmaktadır.

Türk Hükümeti, 9 Ekim 1936'da Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığıyla Fransa'ya verdiği notada, Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın Sancak'a da verilmesini talep etmiştir (Armaoğlu, 2018: 264-265; Sander, 2004: 96-97). Fransa henüz bu notaya cevap vermeden Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'de yaptığı yasama yılı açış konuşmasında Sancak meselesini ve konjonktürle ilgili tespitlerini şu şekilde ifade etmiştir (TBMM, 2011: 58):

... milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiye ve katıyetle durmaya mecburuz.

Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler...

Konuşmanın Sancak'taki etkilerini ortaya koyan bir istihbarat raporunda; "Beyanat Sancak mukadderatının Türkler lehine halledileceğine dair şüphesi olanları yola getirmiş ve Türkleri birleştirmiştir. Sancak Türkleri kurtuluşun muhakkak olduğuna sarsılmaz bir imanla inanmış bulunuyorlar." tespitleri yer almaktadır (ATASE İDH, 1936, No:7-84). Konuşmanın Suriyeli Araplar açısından kısmen endişe verici olduğu, Fransızların, Arapların endişeleri gidermek için "Sancak, Suriye vahdetinden ayrılmaz" diye temin ettikleri rapor edilmiştir. Raporda, Arap milliyetçilerinin bazılarının ise Türkiye'nin Musul meselesinde olduğu gibi Sancak'tan da vazgeçeceği görüşünde oldukları tespitlerine yer verilmiştir (ATASE İDH, 1936, No:7-77). Diğer yandan Türkiye'nin tutumundan hareketle Suriye yanlısı Vatani Partisi mensuplarının Atatürk'ün konuşmasını işaret ederek partilerine başış kampanyaları başlattıkları da görülmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-65).

Bu arada Atatürk'ün konuşması Suriye gazetelerinde herhangi bir yorum yapılmadan sadece tercüme olarak yer bulmuştur. Türk istihbaratı, bu durumla ilgili olarak Şam Yönetimi'nin gazeteleri sansürleyerek Atatürk'ün konuşmasına fazla değer verilmediği izlenimi oluşturmak ve Fransızların Sancak konusundaki sözlerine güvendikleri mesajını vermek istediği değerlendirmelerinde bulunmuştur (ATASE İDH, 1936, No:7-77).

1936 sonları ve 1937 başlarında Fransız propagandalarına ve psikolojik harp faaliyetlerine yönelik bazı istihbarat raporlarına ulaşılmıştır. Örneğin, Çerkes milis kuvvetlerinin Dırsovan köyüne gelerek köyün muhtara "Türkleri mi yoksa Fransızları mı daha çok sevdiğini" sordukları ve Fransızları sevenleri yüksek maaşla askere alacaklarını söyledikleri bildirilmiştir (ATASE İDH, 1937, No:7-20). Ermeniler arasında ise Fransızların kendilerine Kilikya'yı vermeyi vadettiği haberlerinin yayılarak propaganda yapıldığı görülmektedir (ATASE İDH, 1937, No:7-54).

Fransa'nın baskıcı politikalarının yoğunlaştığı 1937 yılı sonlarında, Türk gazetecilerinin Ankara Hükümeti'nin öne çıkmasını istediği temalara yönelik haber yapmaya teşvik edildikleri görülmektedir. Gazetelerde iç ve dış kamuoyuna ne tür mesajların verileceğine, Ankara'nın Sancak meselesine bakışına, bölge halkının beklentilerine, Fransa Hükümeti'nin ve bölgede görevli Fransız yetkililerinin menfi tutumlarının öne çıkarılmasına, dost, tarafsız ve komşu ülkelere verilecek mesajlara ve bu ülkelere karşı takınılacak tavırlara yönelik direktiflerin bizzat Türk içişleri ve dışişleri bakanlarının katılımıyla düzenlenen toplantılarda gazetecilere aktarıldıkları görülmektedir (ATASE İDH, 1937, No:9-29).

Fransız istihbarat elemanlarının Sancak'ın bağımsızlığa yaklaştığı 1938 yılının Temmuz ayından başlayarak "mevcut durumun geçici olduğu ve kendilerinin her şeye hâkim oldukları günlerin yakında tekrar geleceği ve Türk ordusunun çekileceği" yönünde propaganda yaptıkları görülmüştür (ATASE İDH, 1938, No:8-6). 1939'un ilk aylarından ilhakin gerçekleştiği haziran ayına kadar olan döneme ait raporlarda ise ağırlıklı olarak bölgede yaşayan Ermeni ve Rum cemaatine yönelik propagandalar öne çıkmaktadır. Bu kapsamda;

- Fransa'da yayımlanan Lorizon gazetesinin, Sancak'taki bir grup Ermeni gencin taşkınlık yaptıkları için tutuklanmalarını Fransa'ya olan bağlılıklarından kaynaklı göstererek Türklerin azınlıklıkları baskıladığı şeklinde propaganda yaptığı (ATASE İDH, 1939, No:8-54),
- Birinci Dünya Savaşı'nda Fransızların yanında savaşmış olan Ermenilere savaşın bitişinden 20 yıl sonra emekli maaşı bağlandığı bahanesiyle para yardımı yapıldığı (ATASE İDH, 1939, No:8-50),
- Fransız istihbaratının, Türkiye'de yeniden dini uygulamaların başladığı, erkeklerin şapka takmalarının yasaklandığı, kadınların çarşaf giyilmelerinin zorunlu hale getirildiği gibi temalarla özellikle Alevileri ve mutaassıp Müslümanları etkilemeye çalıştıkları (ATASE İDH, 1939, No:8-61) örnek gösterilebilir.

Burada bir noktaya daha kısaca temas etmek gerekirse o da Sancak konusunda beklenti içerisinde olan tek devletin Türkiye olmadığıdır. O dönem Oniki Adaları elinde bulunduran ve Batı Anadolu'yu da içeren birtakım revizyonist emelleri olduğu bilinen İtalya'nın, Sancak'ın idaresinin kendisine verilmesi için yoğun bir gayret içerisinde olduğu Türk istihbaratının raporlarına yansımıştır. Örneğin, İskenderun'un Türkiye'ye değil İtalya'ya verileceği yönünde Suriye'de yoğun bir propaganda faaliyeti yürütüldüğü (ATASE İDH, 1937, No:7-22), İtalya'nın bölge halkı üzerinde özellikle Ermeni ve Araplar arasında propaganda faaliyeti icra ettiği (ATASE İDH, 1936, No:7-60), İtalya'nın Halep Konsolosu'nun

sık sık Sancak'a gelip görüşmeler gerçekleştirdiği (ATASE İDH, 1937, No:7-17), İtalyanların İskenderun Konsolosu'nun İtalya lehine propaganda yaptığı, özellikle 'Alevi faşistliği' konusuna ağırlık verdiği (ATASE İDH, 1939, No:8-61), Halep'ten gelen bir grup İtalyan'ın Sancak'ta bazı yerleşim yerlerindeki halktan İtalya'yla birleşmek istediklerine dair dilekçeler topladıkları raporlara konu olmuştur (ATASE İDH, 1938, No:7-161).

#### 2.4. Sancak Krizi'nde Örtülü Faaliyetler

Sancak, 1921 Ankara Antlaşması'yla Fransa'nın kontrolüne bırakılmasına rağmen Türkiye'nin ilgi ve etki alanından çıkmamıştır. Öyle ki Türkiye'de yürürlüğe konulan inkılaplar dahi (Latin alfabesine geçilmesi, şapka takılması gibi) Sancak'ta uygulama alanı bulmuştur (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.511.1).<sup>11</sup> Ayrıca Türkler Sancak'ta gazete, siyasi parti, okullarda gençlik propaganda teşkilatları, spor ve kültür kulüpleri başta olmak üzere oldukça büyük bir varlığı yönetmektedirler. Bunun yanında Türkler arasında birlik ve beraberliğin üst seviyede olması, anavatanla güçlü bağların bulunması Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisini göstermektedir (Melek, 1999: 53-58).

Sancak meselesi Türkiye açısından uygun konjonktürün beklenmesi ve bu zamana kadar da dikkatleri üzerine çekmeden, Fransız yönetimini rahatsız etmeden ilgilenilmesi gereken bir dava olarak görülmüştür. Sancaklı Türkler zaman zaman Türkiye ile birleşmek konusunda sabırsızlık gösterebilirler de Ankara'daki politikacıların daha temkinli davrandıkları görülmüştür. Örneğin, aralarında Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek'in de yer aldığı bir heyetin Başbakan İsmet İnönü'yle yaptıkları görüşmede İsmet Paşa kendilerine "sizi elbet kurtaracağız. Ya bugün ya yarın" diyerek acele etmemeleri gerektiğini telkin ederken önlerinde çözüme kavuşturmaları gereken Boğazlar meselesi olduğunu vurgulamıştır (Melek, 1999: 62-63). Ancak Türkiye'nin bu süreçte her ihtimale karşı hazırlık yaptığı da görülmektedir. Zira Abdurrahman Bey tarafından nakledildiğine göre, aynı dönemde MAH Adana Bölge Başkanlığı'ndan gönderilen bir mektupta "icabında kaç kişiyle dağa çıkabilirsiniz" diye sorulmuş ve cevaben silah ve malzeme temin edilmesi durumunda 15.000 kişilik bir kuvvetle çıkılabileceği ifade edilmiştir (Melek, 1999: 61-62). Buradan da anlaşılacağı üzere Türk istihbaratı bölgede bir ayaklanma veya silahlı mücadelenin hazırlığını ihmal etmemektedir.

Sancak Krizi'nin başlamasının ardından Atatürk, Antalya Bağımsız Milletvekili Tayfur Sökmen'i İstanbul'a davet etmiş ve kendisine mücadelenin örgütsel temellerini oluşturacak talimatlarını vermiştir. Buna göre Antakya-İskenderun bölgesini 'Hatay' olarak adlandırdığını belirterek Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adının 'Hatay Egemenlik (Erginlik) Cemiyeti' olarak değiştirmesini istemiştir. Cemiyetin merkezi olan İstanbul'la birlikte Mersin, Dört Yol, Hassa ve Kilis'te de şubeler açılmasını emreden Atatürk, bölgeye yakınlığı nedeniyle faaliyetlerin Dört Yol merkezli olarak yürütülmesini önermiştir. Cemiyetin Fahri Genel Başkanı olan Tayfur Bey'in yanı sıra İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Cemiyet'in Genel Başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmenşüer de Genel Sekreteri olarak yine bizzat Atatürk tarafından tayin edilmişlerdir (Sökmen, 1999: 139-140).

Hatay Egemenlik Cemiyeti, Türkiye'nin bölgedeki istihbarat ve özellikle örtülü faaliyetlerinin merkezi durumuna gelmiştir. Cemiyet'in Antakya'daki örgütlenmesi de yeniden yapılandırıldıktan sonra cemiyet mensuplarının başta Dört Yol olmak üzere Türkiye'deki şubelerle işbirliği içerisinde hareket edebilmelerinin zemini oluşmuştur. Cemiyet marifetiyle bölgede yürütülecek istihbarat faaliyetlerinin başına ise yine Atatürk'ün direktifiyle Tayfur Bey getirilmiştir (Sökmen, 1999: 140-141). Böylece Tayfur Bey'le İçişleri Bakanlığı ve Emniyet teşkilatı arasında güçlü bir mekanizma kurulmuştur. Buna göre Sancak'ta toplanan haberler (istihbarat) Tayfur Bey tarafından Ankara'ya bildirilmekte, Ankara'dan gelen emir ve talimat da yine Tayfur Bey tarafından Dört Yol'dan Sancak'a aktarılmaktadır (Melek, 1999: 81-82).

Cemiyetin ve Tayfur Bey'in bölgedeki faaliyetleri kısa sürede Fransızların dikkatini çekmiştir. Fransızlar, Tayfur Bey'in Antakya'daki şubeyle yaptığı temaslarını ve faaliyetlerini işaret ederek "Bir mebusunuz hudutta faaliyette bulunarak, Sancak'ta kargaşa çıkarmaktadır. Geri çekilmesi..." şeklinde Türk Hükümeti nezdinde durumu protesto etmişlerdir. Atatürk ise "Mebus bizim değil, müstakildir."

<sup>11</sup> Sancaklı Türklerin yanı sıra Sancak sınırları dışında kalan Bayır-Bucak Türkleri de Latin alfabesi kullanılması ve şapka takılması devrimlerini uygulamaya geçirmişlerdir. Durumdan rahatsız olan Suriyeli yetkililer Türklere zorla bu uygulamaları reddettiklerine ve Türkiye'yi istemediklerine dair mazbatalar imzalatmışlardır.



diye cevap vermiştir. Sökmen anılarında bu konudan bahsederken Atatürk'ün üç yıl önce kendisinden CHP'den değil bağımsız milletvekili olmasını istediğini ve bunun sebebinin zamanı gelince anlayacağını söylediğini hatırlatmaktadır (Sökmen, 1999: 144).

Fransızların Tayfur Bey'den duydukları rahatsızlık Feridun Cemal Bey'in Sancak'ı ziyareti sırasında Fransız Yüksek Komiserliği Delegeşi Durieux tarafından da dile getirilmiştir. Durieux, Sancak'ta bir ayaklanma hareketinin varlığından bahsetmiş, bu hareketin başının da Tayfur Sökmen'in olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Tayfur Bey'e mâl edilen mektuplarda yakında Sancak'ın askerî bir harekâtla Türkiye'ye ilhak edileceğinden bahsedildiğini, üniformalı Türk subayların İskenderun'a gelerek Sancaklı Türkleri Türkiye'ye götürdükleri gibi hususları da ilave etmiştir (Erkin, 1980: 95).

Durieux ve ekibi tarafından Feridun Cemal Bey'e aktarılan başka bir şikâyet konusu da Fransa-Suriye antlaşmasının ardından Türkler arasında yayılan propagandalardır. Bu kapsamda yakında Sancak'ın Türk egemenliğine geçeceği, bu nedenle vergi ödememeleri ve seçimlere katılmamaları (sivil itaatsizlik) telkininde bulunduğu ifade edilmiştir. Durieux, Sancak'la Dört Yol arasında bütün belgelerini elde ettiği bir trafiğin başladığını ve buna bir yere kadar göz yumduğunu da vurgulamıştır (Erkin, 1980: 94).

Tayfur Bey'in Dört Yol'dan ilettiği talimatlardan ve faaliyetlerden rahatsız olan sadece Fransızlar veya bölgedeki Türk karşıtları değildir. Örneğin, Türkiye'nin Antakya Başkonsolosu Firuz Kesim de Sancak'ta kanlı olaylar çıkmasını gerekli gören Dört Yol'un emir ve tavsiyelerine karşı çıkmış, bu nedenle de Tayfur Bey'le araları açılmıştır (Melek, 1999: 83-84).

Sancak'ta yürütülen örtülü faaliyetlerin izlerine bölgeden gelen istihbarat raporlarında da rastlanmak mümkündür. Örneğin, Fransız komutanların Sancak'ta Türkiye'nin etkinliğinin her geçen gün daha da arttığından, Türklerin, Türkiye'yle Fransa arasında bir anlaşma zemini oluşmadığı durumda Sancak'ta isyan çıkarmak için hazırlık yaptığından yakındıkları görülmektedir (ATASE İDH, 1937, No:7-36). Başka bir raporda ise Halep İstihbarat Bürosu'nun Sancak'ta teşkil edildiği rivayet edilen Türk çete teşkilatının doğruluğunu teyit etmeye çalıştığı ve bu teşkilatın mensuplarının yerli halktan mı yoksa Türkiye'den gelenlerden mi oluştuğunu araştırdığı bildirilmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-59). Yine Reyhaniye'de Türklerle birlikte hareket eden Çerkez köylerinin de kolluk kuvvetleri tarafından silah aramasına tabi tutularak halka baskı yapıldığı öğrenilmiştir (ATASE İDH, 1937, No:7-41).

Türklerin faaliyetlerine mukabil olarak Fransızların da bölgede milis gücü oluşturmaya çalıştığı, Suriye istihbarat şefi Binbaşı De Bono'nun Halep'e gelerek milis kaydına başladığı bildirilmektedir (ATASE İDH, 1936, No:7-59). Münferit raporlarda ise Kırıkhan'daki Ermenilere, Aktepe'deki Koçarın aşiretine ve Narlıkapı'daki beylere silah dağıtıldığına (ATASE İDH, 1937, No:7-20; 1937, No:7-33), Kırıkhan'da Ermeni çeteleri teşkil edildiğine, Kuseyir nahiyesindeki Arap köylerine silah dağıtıldığına ve buradaki Türk ağaların bir bahaneyle tutuklandıklarına dair bilgiler yer almaktadır (ATASE İDH, 1936, No:7-53; 1937, No:7-28). Yine Halep'teki Ermenilerin gizlice silahlandırıldığı (ATASE İDH, 1937, No:7-41), Telabyaz'da görevli Fransız subayının kendi mıntkasında ve sınıra yakın köylerde silah dağıttığı (ATASE İDH, 1937, No:7-27), Türkiye'nin güney sınırlarının karşısındaki köylerde silah dağıtıldığı gibi raporlara da rastlanmaktadır (ATASE İDH, 1937, No:7-47).

Sancak'taki demografik yapıyı değiştirmeye yönelik faaliyetler kapsamında ise Arapların ve Fransızların Suriye'de bulunan 'Çöl Arapları'nı bölgeye göndererek Arap çoğunluğunu temin etmeyi amaçladıklarına dair bir rapor bulunmaktadır. Raporun devamında Çöl Araplarının bölgede meydana gelebilecek herhangi bir karışıklık durumunda hükümet kuvvetlerine destek vermek ve Türklerin mallarını yağmalamak için de kullanılabileceği belirtilmektedir (ATASE İDH, 1937, No:7-41).

Sancak merkezinde 1936 sonlarına doğru başlayan gerilim, 1937'nin bahar aylarıyla beraber yumuşamaya başlamıştır. Bunda Sandler Raporu doğrultusunda Sancak'ın 'ayrı bir varlık' olarak ifade edildiği statü ve anayasanın MC tarafından 27 Mayıs 1937'de kabul edilmesinin önemi büyüktür (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.510.11; Soysal, 1983: 534-535). Bu gelişme üzerine Türkiye ve Fransa 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de Sancak'ın toprak bütünlüğü ve anayasal statüsünün Türkiye ve Fransa'nın teminatı altında olduğunu ilan eden bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmayla ayıca Türkçe resmi dil olarak

ilan edilmiş, Fransa tarafından Sancak'ta Türk nüfusunun çoğunluk olduğu da kabul edilmiştir (Soysal, 1983: 536).<sup>12</sup>

Tayfur Bey, Cenevre'de alınan kararları Antakya'daki cemiyete ileterek Yeni Gün gazetesinde yayımlatmıştır. 'Hataylılara Müjde' başlığıyla yapılan haberde, şu hususlara vurgu yapılmıştır: "Türk tezleri Cenevre'de tamamen kabul edildi. Her Hataylı dilediği cemaat listesine yazılma ve rey verme hakkına maliktir." (Sökmen, 1999: 144-145) Anlaşmayla Türk tarafı Sancak'ın Suriye'ye bırakılmasının önünü kapatmış, Sancak'ın güvenliğine Fransa'yla birlikte ortak olmuş ve seçimlerle Sancak'ta kurulacak müstakil hükümette Türklerin çoğunlukta olması garanti altına almıştır (Soysal, 1983: 539).

Cenevre'de hazırlanan anayasaya göre, seçimde oy kullanacakların Sancak doğumlu olmaları gerekmektedir. Bu nedenle Sancak doğumlu Türk vatandaşlarının oy kullanabilmeleri için düzenlemeler yapılmış, hatta Sancak doğumlu olup seçimler için bölgeye gönderilecek devlet memuru ve müstahdemler iki yıl için izinli sayılmıştır (Selçuk, 1972: 91). Dahası Sancak doğumlu olmayan Türklerin de Sancak'taki nüfus kütüklerine kaydedildiği görülmektedir. Örneğin, Abdurrahman Melek'in aktardığına göre Gaziantep doğumlu olan Tayfur Sökmen'in nüfus kaydı Kırıkhan'a kaydırılmıştır (Melek, 1999: 115).

Bunların yanında gayri Türk unsurların seçim listelerine Türk olarak kaydolmaları yönünde teşvik edildiğine de rastlanılmaktadır. Abdurrahman Bey anılarında bu durumu eleştirmekte, insanların "birkaç kuruş fazla koparmak sevdasıyla kendilerini Türklüğe doğru itip çektiklerinden bahsetmektedir." Bu şekilde ikna edildiği değerlendirilen yaklaşık 15.000 gayri Türk olduğu yönünde Ankara'ya rapor verildiğini aktarırken de aslında bu sayının çok daha az seviyelerde olduğunu belirtmektedir (Melek, 1999: 84).

Bu noktada 1937 yılından itibaren merkezi Antakya olacak şekilde Sancak'ın önemli yerleşim yerlerinde hızla örgütlenmeye giden halkevlerinin rolüne değinmek yerinde olacaktır. Halkevleri, Türk birliğinin sağlanması, halka okuma-yazma öğretilmesi, seçimlerde Türkler lehine oy kullanılması için propaganda yapılmasına öncelik vermişlerdir (Payaslı, 2011: 222-223). Dönemin tanıklarından Nuri Aydın Konuralp anılarında halkevleri yapılanması altında teşkil edilen tabancalı halk polislerinden bahsetmektedir. Yine olağanüstü olaylar karşısında müdahale etmek üzere kendisinin başında bulunduğu ayrı bir silahlı kuvvetin devriye ve nöbet hizmeti verdiğini de aktarmaktadır (Konuralp, 1970: 152). Aynı zamanda halkevleri başkanlarıyla Tayfur Bey arasında kurulan raporlaşma ağıyla sahadan elde edilen istihbarat Ankara'ya iletilmek üzere Dört Yol'la paylaşılmış, Dört Yol'dan gelen emir ve talimatlar ise halkevleri üzerinden uygulamaya konulmuştur (Payaslı, 2011: 227-230).

Anlaşmalar gereği Sancak'ta 15 Nisan 1938 tarihinden başlayarak MC müşahitlerinin gözetiminde plebisit (ön seçim) yapılmıştır (Melek, 1999: 89). Türkiye ve Fransa arasında 10 Mart 1938'de varılan mutabakata göre seçimlerde oy kullanmak üzere kayıt yapılacak Türk seçmenlerin oranının %55 olması ve 40 sandalyeden oluşacak Meclis'teki 22 sandalyenin Türk adaylar tarafından doldurulması kararına (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.510.12) rağmen belirlenen hedeflere ulaşamamıştır. Bunda Sancaklı yetkililerin Türkler aleyhine usulsüzlüklere göz yumarken Türkleri baskılayıcı tutum içerisinde olmalarının rolü büyüktür. Abdurrahman Bey anılarında; Suriye'den kamyonlarla getirilen yabancılar, seçimlerde oy kullanırken Türklerle zorluk çıkarıldığını, seçmenler üzerinde baskı kurduğunu, dağ köylerinde bazı Türklerin Türk listelerine kaydedilmediğini aktarmaktadır (Melek, 1999: 89).

Yapılan itirazlara ve Türkiye'nin diplomatik çabalarına rağmen sahada durum değişmemiş aksine baskılar nedeniyle Sancak genelinde güvenlik sorunları baş göstermiştir. Özellikle köylerde sandık başlarında bile kan dökülmüş, İskenderun, Antakya ve Reyhanlı'da kanlı çatışmalar yaşanmış ve seçim büroları çalışamaz hale gelmiştir (Melek, 1999: 89-90).

Haziran ayına gelindiğinde bölgede yaşanan tansiyon zirve noktasına ulaşmıştır. Antakya Başkonsolosu Celâl Karasapan'ın aracına iki yerde saldırılması Türklerin gerginliğini iyice artırmıştır.

<sup>12</sup> Bu dönemde 4.805 km<sup>2</sup> alana sahip olan Sancak'ın toplam nüfusu 219.000 olarak tespit edilmiş ve bu nüfusun %39,7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %9'u Rum-Ortodoks, %3'ü ise Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavut kökenli olarak kayıtlara geçmiştir.

Saldırıları protesto etmek üzere 2 Haziran 1938’de konsolosluk önünde büyük bir kalabalık toplanmış, gösterilerin devamında kanlı olaylar yaşanmıştır. Türklerle hükümet kuvvetleri ve Arap cephesi mensupları arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle seçimler resmi olarak beş gün süreyle durdurulmuştur. 4 Haziran sabahı ise Celâl Bey’le Durieux arasında gerçekleşen sert tartışma üzerine Celâl Bey Sancak’ı terk edeceğini bildirmiştir. Bu haberin duyulmasının ardından Türk toplumu önderleri arasında davanın ancak Kuvayı Milliye ile halledilebileceğine yönelik güçlü bir kanaat oluşmuştur (Melek, 1999: 92-93). Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye’nin Mayıs 1938’de tekrar askerî güç kullanma tehdidi ve kanlı olayların yaşanması üzerine Durieux görevden alınmış, yerine Alb. Collet getirilmiştir. Alb. Collet, Başkonsolos Celâl Bey’le yaptığı görüşmede yapacağı düzenlemelerle Türklerin en az 22 hatta daha fazla vekil sahibi olabileceklerini garanti etmiştir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/223.507.46). Alb. Collet seçim komisyonlarında, yargı ve güvenlik bürokrasisinde Türklerin ağırlık kazanacağı düzenlemeleri ve atamaları kısa sürede gerçekleştirmiştir (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008: 89). 5 Temmuz 1938’de Türk ordusunun Sancak’a girmesi ve 15 Temmuz’da Cevat Açıkalın ve Alb. Collet’in başkanlığında seçim komisyonunun kurulmasıyla hem Sancak’ın güvenliğinde hem de seçimlerin icrasında inisiyatif büyük oranda Türklerin eline geçmiştir (ATASE İDH, 1938 No:7-146; BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.511.9). Ardından 22 Temmuz’da birinci derece seçmen yazma işlemlerine kaldığı yerden devam edilmiştir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.511.10). 1 Ağustos 1938’de tamamlanan seçim sonuçlarına göre 40 sandalyeli mecliste Türkler 22 vekille temsil hakkı elde ederken Aleviler 9, Ermeniler 5, Araplar 2 ve Rum Ortodokslar ise 2 kontenjan kazanmışlardır (Melek, 1999: 113; Soysal, 1983: 540; Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008: 90).

Bu noktada, meclise ve yönetime seçilecek Türk adayların Anavatan’a sadakatleri önemli bir gündem olmuştur. Türk istihbaratı ‘doğru’ kişilerin tespit edilebilmesi için biyografik istihbarat raporu hazırlamıştır. Raporda kapsanan kişilerin vasıfları, eğitimi, bulunduğu görevler ve tecrübesi, etnik kökeni, ailesi, geçmişi, itibarı, Türklüğe ve Ankara’ya bağlılığı gibi hususlara yer verilmiştir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.512.40; Duman, 2008).<sup>13</sup>

İsimlerin belirlenmesi 10 Ağustos 1938’de Dört Yol’da yapılan toplantıyla olmuştur. Toplantı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer tarafından organize edilmiş ve biyografik istihbarat raporları üzerinden adayların durumu görüşülmüştür. Milletvekilliği için biri asil diğeri yedek olmak üzere iki adet 22 kişilik listeye birlikte hükümette görev alacak isimler belirlenmiştir (BCA, 1938, No:030.10.0.0/224.512.40). Diğer cemaatlara ait 18 vekilin belirlenmesi için de Vali Melek görevlendirilmiştir. Vali Melek’ten, belirleyeceği kişilerin Türkiye’nin politikalarına muhalefet etmeyeceklerini garanti etmesi de istenmiştir (Melek, 1999: 114-115; Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008: 90-91). Bu süreçte MAH elemanlarının adayların kimler olabileceğiyle ilgili sahadaki dedikoduları ve halkın beklentilerini izledikleri de görülmektedir (ATASE İDH, 1938, No:8-1).

Seçim sürecinin tamamlanmasının ardından Meclis, 02 Eylül 1938 tarihinde gerçekleştirdiği ilk toplantısında aldığı kararla ‘Hatay Cumhuriyeti’ adıyla bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmiştir (Melek, 1999: 119; Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008: 92). Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte bölgenin Türk vatanı olarak kalması için başta istihbarat faaliyetleri olmak üzere önemli görevlerde bulunmuş, işgal kuvvetlerine karşı silahlı direniş mücadelesi yürütmüş ve bu nedenle Fransızlar tarafından ölüm cezasına çarptırılmış olan Tayfur Sökmen (Sökmen, 1999: 97-98), Atatürk’ün isteği doğrultusunda Hatay Millet Meclisi tarafından cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Sökmen de meclisteki yemin töreninin ardından Abdurrahman Bey’i başbakanlığa atamıştır (Sökmen, 1999: 115; Soysal, 1983: 540; Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008: 92-93). Şartların olgunlaşmasıyla birlikte Hatay Millet Meclisi 23 Haziran 1939’da olağanüstü toplanarak Anavatan’a katılma kararı almış ve böylece Türkiye’ye ilhak olma süreci tamamlanmıştır (Sökmen, 1999: 167; Melek, 1999: 146).

## SONUÇ

Yaklaşık üç yıl süren Sancak Krizi sonunda elde edilen başarının arkasında Türkiye’nin politik, diplomatik ve askerî gayretlerinin yanında sahadaki etkinliğinin önemi büyüktür. Bu etkinliğin temel

<sup>13</sup> Arşiv belgesinin araştırma yaptığımız dönemde erişime kapalı olduğu görülmüştür. Ancak Duran’ın tezinin ekler bölümünde söz konusu arşiv belgesinin 6-9 ile 11-20. sayfalarının taranmış hali yer almaktadır.

dayanakları, bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Türk varlığı ve bölgede yakın geçmişe kadar yüzyıllar boyunca sürmüş olan Türk egemenliğidir. Elbette ki bu durum Türk istihbaratı için de oldukça uygun bir çalışma ortamı sunmuştur.

Türk istihbaratı tarafından Sancak'ta hasım/rakip unsurların faaliyetleri yakından takip edilmiştir. Bunlar arasında Fransızların bölgedeki politik, idari ve askerî faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Fransız yöneticilerin bölge halkına ve özellikle Türklere yönelik tutumları, diğer azınlıkların durumları, Türkiye'nin politikalarına gösterilen reaksiyonlar istihbarat raporlarında yer alan başlıca konular arasındadır.

Sahadaki duruma ilişkin istihbarat raporlarının Türkiye'deki karar birimlerine ulaştırılmasıyla Türkiye'nin izlediği politikaları yönlendirebildiği görülmüştür. Sahadan bildirilen sorunların Ankara'nın diplomatik girişimleriyle çözüme kavuşturulduğu durumlara da rastlanmıştır. Diplomatik başarılar Hatay Türklerinin sahadaki etkinliğini artırırken, sahada yürütülen istihbarat faaliyetleri de Türk karar birimlerinin ve diplomatlarının elini güçlendirmiştir.

Türk istihbaratının üzerinde durduğu konulardan biri de Fransızların istihbarat ve casusluk faaliyetleridir. Fransız istihbaratının özellikle Türklere ait telgraf hatlarını dinlemeye ve kritik yerlerde elemanlanarak istihbarat temin etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Türk istihbaratının karşı tedbirlerle birtakım casusluk ve sabotaj faaliyetlerini engelleyebildiği anlaşılmaktadır.

Seçimlerin kazanılmasında yoğun faaliyetlerine rastlanan istihbarat elemanlarının, Türk adayların belirlenmesinde etkin bir rol oynadığı, Ankara ve Türklüğe bağlılık noktasında doğru adayların tespiti için çalıştığı görülmüştür. Bu kapsamda hazırlanan biyografik istihbarat raporları, ilhaka giden yolda mecliste elde edilecek Türk çoğunluğun Ankara'yla uyumlu çalışabilmesi açısından kritik bir katkı sunmuştur.

Bir diğer önemli husus da Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin'in hazırladığı rapordur. Görevi gereği 'resmî casus' konumunda olan Erkin, bölgede gerçekleştirdiği incelemeler ve görüşmelerin ardından sahadaki koşulların 'ilhak' için elverişli olduğu tespitinde bulunmuştur. Türkiye'nin 'Sancak politikası' bu rapor dikkate alınarak değişmiş, 'genişletilmiş özerklik' hedefinden 'ilhak' politikasına geçilmiştir.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin basın-yayın araçları üzerinden Türk tezlerini destekleyen propagandalar yürütmesinin de olumlu etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle gazeteler ve yabancı basın organlarına verilen demeçler, yürütülen kampanyalarla gerçekleştirilen propagandalar hem iç hem de dış kamuoyunun hazırlanmasına ve Türkiye'nin haklılığının ve kararlılığının anlatılmasına katkı sunmuştur.

Tüm bu sayılan faaliyetlerde Dört Yol'daki Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin etkinliğinin ve üstlendiği rolün kritik olduğu görülmüştür. Yine Türkiye'nin diplomatik temsilcilikleri, Hatay Egemenlik Cemiyeti, Hatay Halk Partisi, halkevleri, Hatay'a komşu illerin valilikleri, MAH Adana Bölge Başkanlığı ve Dört Yol Emniyet Amirliği açık ve örtülü istihbarat faaliyetlerinde etkin görevler yapmıştır.

Yerel düzeyde elde edilen istihbaratın akışı, önemli ölçüde istihbarat konusunda oldukça deneyimli olan Tayfur Sökmen üzerinden gerçekleşmiştir. Burada, Tayfur Bey'in İçişleri Bakanlığı'yla doğrudan yazışma ayrıcalığına sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Hatay'ın kurtuluşunun en önemli kahramanlarından biri olan Tayfur Bey, örtülü faaliyetler de dâhil olmak üzere sahadaki aksiyonu yönetmekte büyük bir başarı göstermiştir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde istihbarat-kararlaştırma ilişkisinin Hatay krizinde karar birimi açısından başarıyla kullanıldığı ve bunun da krizin Türkiye'nin hedef ve beklentilerini gerçekleştirmeyi sağlamış olduğu görülmektedir.

---

**Etik Beyan:** Bu çalışmada etik beyanı gerektirecek herhangi bir uygulama kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

**Yazar Katkı Beyanı:** 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

**Çıkar Beyanı:** Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

---

---

**Ethics Statement:** *A permission from an ethics committee is not needed for this study. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study.*

**Author Contributions Statement:** *1st author's contribution rate 50%, 2nd author's contribution rate 50%.*

**Conflict of Interest:** *There is no conflict of interest among the authors.*

---

## KAYNAKÇA

- Acar, Ü. (2015). Türk istihbaratında yapısal sorunlar. S. Yılmaz (Ed.), *İstihbarat dünyası* (s.37-55). Kripto Yayınları.
- Aksu, F. ve Kafdağlı T. (2020). İki seviyeli oyun örneği olarak sancak krizi. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 5(2), 16-56. <https://doi.org/10.24013/jomelips.766395>
- Aksu, F. (2017). *Türk dış politikasında karar alma ve kriz yönetimi süreç analizi*. Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yayınları.
- Armaoğlu F. (2018). *20. yüzyıl siyasi tarihi*. Kronik Yayınları.
- Army Field Manual. (2003). *Psychological operations tactics, techniques, and procedures*. Fort Belvoir, VA: Headquarters, Department of the Army. <https://irp.fas.org/doddir/army/fm3-05-301.pdf>
- Dağıstan, A. ve Sofuoğlu, A. (2008). *İşgalden katılıma Hatay*. Phoenix Yayınları.
- Duman, Ç. (2008). Hatay Millet Meclisi (2 Eylül 1938 - 29 Haziran 1939) [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Erkin, F. C. (1980). *Dışişlerinde 34 yıl anılar-yorumlar* (1. Cilt). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- George, A. L. ve Holl, J. E. (2000). The warning-response problem and missed opportunities in preventive diplomacy. B.W. Jentleson (Eds.), *Opportunities missed opportunities seized* (s.21-54). Rowman & Littlefield.
- Johnson, L.K. (2007). An introduction to the intelligence studies. L.K. Johnson (Eds.), *Strategic intelligence: Volume I* (s.1-20). Praeger Security International.
- Joint Chiefs of Staff. (2013). *Joint publication 2-0: Joint intelligence*. United States Armed Forces. [https://irp.fas.org/doddir/dod/jp2\\_0.pdf](https://irp.fas.org/doddir/dod/jp2_0.pdf)
- Konuralp, N. A. (1970). *Hatay kurtuluş ve kurtuluş mücadelesi tarihi*. Hatay Postası Gazete ve Basımevi.
- Melek, A. (1999). *Hatay nasıl kurtuldu*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayın.
- National Security Archive. (2019). *Understanding the CIA: How covert (and overt) operations were proposed and approved during the cold war*. <https://nsarchive.gwu.edu>
- Payaslı, V. (2011). Halkevlerinin Hatay'daki faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye katılımı sürecindeki rolü üzerine bir değerlendirme (1937-1939). *History Studies*, 3(1), 217-235.
- Pehlivanlı, H. (1998). Atatürk dönemi millî emniyet hizmetleri teşkilâtı istihbarat raporlarında Hatay meselesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(40), 159-205.
- Sander, O. (2004). *Siyasi tarih (1918-1994)* (2. Cilt). İmge Yayınevi.
- Selçuk, H. (1972). *Bütün yönleriyle Hatay'ın o günleri*. M. Sucuğlu Matbaası.
- Shackley, T. (1981). *The third option: An American view of counterinsurgency operations*. Reader's Digest Press.
- Soyak, H. R. (2014). *Atatürk'ten hatıralar* (7. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Soysal, İ. (1983). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin siyasal anlaşmaları (1920-1945)* (1. Cilt). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sökmen, T. (1999). *Hatay'ın kurtuluşu için harcanan çabalar*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayın.
- Sun-Tzu (2008). *Savaş sanatı* (Adil Demir, Çev.). Kastaş Yayınları.
- Taylor, S. A. ve Ralston, T. J. (1991). The role of intelligence in crisis management. A. L. George (Ed.), *Avoiding War: Problems of Crisis Management*. Boulder, Westview Press.
- TBMM. (2011). *Tarihe düşülen notlar-1: Yasama yılı açılışlarında cumhurbaşkanlarının konuşmaları-1*, 01 Mart 1924-14 Aralık 1987, TBMM Başkanlığı Yayınları. <https://www5.tbmm.gov.tr>

Yılmaz, S. (2018). *Temel istihbarat toplama-analiz-operasyonlar*. Kripto Yayınları.

Yılmaz, S. (2008). *Kriz yönetimi ve güç kullanımı*. <https://www.academia.edu/9681978>

Yılmaz, S. (2005). Ulusal güvenlik ve istihbarat: Türkiye ve ABD üzerine kavramsal bir çerçeve. [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

**T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı,**

**Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA, 1938)**

BCA (1938). 030.10.0.0/223.507.46	BCA (1938). 030.10.0.0/224.511.9
BCA (1938). 030.10.0.0/224.510.12	BCA (1938). 030.10.0.0/224.511.10
BCA (1938). 030.10.0.0/224.511.1	BCA (1938). 030.10.0.0/224.510.11
BCA (1938). 030.10.0.0/224.511.7	BCA (1938). 030.10.0.0/224.512.40

**T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, ATASE Arşiv Belgeleri**

**İkinci Dünya Harbi (ATASE İDH)**

ATASE İDH, (1936). No:7-10	ATASE İDH, (1937). No:7-3	ATASE İDH, (1938). No:7-140
ATASE İDH, (1936). No:7-53	ATASE İDH, (1937). No:7-17	ATASE İDH, (1938). No:7-146
ATASE İDH, (1936). No:7-54	ATASE İDH, (1937). No: 7-20	ATASE İDH, (1938). No:7-156
ATASE İDH, (1936). No:7-55	ATASE İDH, (1937). No:7-22	ATASE İDH, (1938). No:7-152
ATASE İDH, (1936). No:7-56	ATASE İDH, (1937). No:7-27	ATASE İDH, (1938). No:7-161
ATASE İDH, (1936). No:7-59	ATASE İDH, (1937). No:7-28	ATASE İDH, (1938). No:8-1
ATASE İDH, (1936). No:7-60	ATASE İDH, (1937). No:7-32	ATASE İDH, (1938). No:8-6
ATASE İDH, (1936). No:7-65	ATASE İDH, (1937). No: 7-33	ATASE İDH, (1938). No:8-15
ATASE İDH, (1936). No:7-77	ATASE İDH, (1937). No:7-36	ATASE İDH, (1938). No:8-16
ATASE İDH, (1936). No:7-83	ATASE İDH, (1937). No: 7-39	ATASE İDH, (1938). No:8-75
ATASE İDH, (1936). No:7-84	ATASE İDH, (1937). No:7-41	ATASE İDH, (1938). No:8-80
	ATASE İDH, (1937). No: 7-42	ATASE İDH, (1938). No:8-130
	ATASE İDH, (1937). No:7-43	ATASE İDH, (1939). No:8-50
	ATASE İDH, (1937). No:7-47	ATASE İDH, (1939). No:8-54
	ATASE İDH, (1937). No:9-29	ATASE İDH, (1939). No:8-61
		ATASE İDH, (1939). No:7-80



## ÇOCUKLARDA STRES İLE OKUL REDDİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME STRATEJİLERİNİN ARACI ROLÜ

### THE MEDIATING ROLE OF COGNITIVE EMOTION REGULATION STRATEGIES IN THE RELATIONSHIP BETWEEN STRESS AND SCHOOL REFUSAL IN CHILDREN

Fatih Mehmet ASLAN<sup>1</sup>, Serhat YÜKSEL<sup>2</sup>

#### Öz

Bu çalışmada, çocuklardaki stres ve okul reddi arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkide bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu uygun örnekleme yöntemi ile yaşları 8-11 aralığında 216 erkek (%43,1) ve 285 kız (%56,9) olmak üzere 501 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmada Pearson Korelasyon Analizi ve Regresyon ve Aracı Değişken Modeli kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak "Çocuklarda Algılanan Stres Ölçeği", "Çocuklar İçin Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri Ölçeği (BDDÖ)" ve "Okul Red Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda; algılanan stres, bilişsel duygu düzenleme stratejileri ve okul reddi değişkenlerinin birbirleri ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu bulunmuştur. Algılanan stresin okul reddini ve BDD'yi ve BDD'nin de okul reddini anlamlı düzeyde yordadığı saptanmıştır. Algılanan stres ile okul reddi arasında bilişsel duygu düzenleme stratejilerinden; ruminasyon felaketleştirme kendini suçlama, kabul etme, başkalarını suçlama boyutlarının aracı rolü olduğu belirlenmiştir. Çocuklarda okul reddi, stres ve duygu düzenleme değişkenlerinin arasındaki ilişkilerin incelenmesi önerilir.

**Anahtar Kelimeler:** Stres, Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri ve Okul Reddi

#### Abstract

This study aimed to examine the relationship between stress and school refusal in children and the mediating role of cognitive emotion regulation strategies in this relationship. The population of the study consisted of 501 participants recruited by convenience sampling, of which 216 were male (43.1%) and 285 were female (56.9%) between the ages of 8 and 11. Pearson Correlation Analysis and Regression and the Mediator Variable Model were used in the study. "Perceived Stress Scale in Children," the child version of the "Cognitive Emotion Regulation Questionnaire-k (CERQ)," and "School Refusal Assessment Scale" were used as data collection tools. As a result of the study, it was found that the variables of perceived stress, cognitive emotion regulation strategies, and school refusal had a statistically significant relationship with each other. It was concluded that perceived stress significantly predicted school refusal and CER, and CER significantly predicted school refusal. It was found that the dimensions of cognitive emotion regulation strategies; rumination, catastrophizing, self-blame, acceptance, and other-blame, played a mediating role between perceived stress and school refusal. It is recommended to examine the relationships between the variables of school refusal, stress, and emotion regulation in children.

**Keywords:** Stress, Cognitive Emotion Regulation Strategies and School Refusal

<sup>1</sup> Doktora Öğrencisi, Doğu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji A.B.D., drfmaslan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5898-926X>

<sup>2</sup> Dr. Öğretim Üyesi, Doğu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, drserhatyuksele@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3933-0544>



## Extended Abstract

This study aimed to examine the relationship between stress and school refusal in children and the mediating role of cognitive emotion regulation strategies in this relationship. Stress is associated with anxiety and depression disorders (Lovibond ve Lovibond, 1995; Akın ve Çetin, 2007) and anxiety-based school refusal (Blagg, 1987; Kearney, 2008b). In Cognitive Emotion Regulation Strategies (CERS), it can be said that maladaptive CER strategies such as Self-Blame, Rumination, Catastrophizing, and Other-blame, especially the sub-dimensions of Rumination, Catastrophizing, and Self-Blame, are associated with the reporting of psychopathology symptoms, and adaptive CERS such as Positive Refocusing, Refocus on Planning, Positive Reappraisal, Acceptance, and Putting into Perspective are an important approach for prevention and/or treatment (Garnefski, Kraaij ve Spinhoven, 2002). In this context, it is thought that especially children with maladaptive CERS or children who cannot use adaptive CER strategies effectively are more likely to experience school refusal. In this framework, in our study, the relationship between stress and CERS and school refusal in children and the relationship between school refusal and CERS were investigated. In addition, the mediating role of CERS between stress and school refusal was examined.

The population of the study consisted of 501 participants recruited by convenience sampling, of which 216 were male (43.1%) and 285 were female (56.9%) between the ages of 8 and 11. Pearson Correlation Analysis and Regression and the Mediator Variable Model were used in the study. "Perceived Stress Scale in Children", the child version of the "Cognitive Emotion Regulation Questionnaire-k (CERQ)", and "School Refusal Assessment Scale" were used as data collection tools.

As a result of the study, it was found that the variables of perceived stress, cognitive emotion regulation strategies, and school refusal had a statistically significant relationship with each other. It was concluded that perceived stress significantly predicted school refusal and CER, and CER significantly predicted school refusal.

There was a statistically significant relationship between the scores of Perceived Stress Scale scores and CERS Scale Self-Blame (.458), Acceptance (.379), Rumination (.339), Positive Reappraisal (.151), Putting into Perspective (.165), Catastrophizing (.461), and Other-blame (.269) sub-dimensions and scale total scores (-.265); the School Refusal Scale and the CERS Scale sub-dimensions of Self-Blame (.400), Acceptance (.377), Rumination (.285), Refocus on Planning (.103), Positive Refocusing (.152), Putting into Perspective (.251), Catastrophizing (.477), Other-blame (.382) and the total scale score (-.205); and also between the Perceived Stress Scale scores and the School Refusal Scale scores (.528).

It was found that the dimensions of cognitive emotion regulation strategies; rumination, catastrophizing, self-blame, acceptance, and other-blame, played a mediating role between perceived stress and school refusal. However, positive refocusing, refocus on planning, positive reappraisal, and putting into perspective strategies did not have a mediating effect on the effect of perceived stress on school refusal.

It is recommended to examine the relationships between the variables of school refusal, stress and emotion regulation in children. In addition, the sub-dimensions of the related variables may also be important in terms of school refusal. When the results in the literature on clinical experiences and our research findings are evaluated together, it can be expected that when children experience stress, if they do not have sufficient positive emotion regulation strategies to regulate the stress they experience, the likelihood of experiencing negative situations such as school refusal may increase.

Although school refusal in children seems to be a specific narrow phenomenon; it is actually handled from a broad perspective. Many situations, phenomena and concepts experienced by children may lead to school refusal. For this reason, it is recommended to conduct studies in which the relationship between school refusal in children, emotion regulation strategies, stress and other many variables are discussed in detail.

## GİRİŞ

Stres, bireylerin çevresiyle etkileşimiyle birey olma noktasında zorlandığı olumsuz duygularla iç içe olma halidir (Oral ve Ersan, 2017). Stresin; anksiyete ve depresyon bozuklukları ile ilişkili (Lovibond ve Lovibond, 1995; Akın ve Çetin 2007) ve anksiyete temelli olarak okul reddi ile de ilişkili (Blagg, 1987; Kearney, 2008b) olduğu gözlemlenmektedir. Çocuklarda stresle karşılaşıldığında anksiyete, depresyon gibi bozukluklar ve iştah, karın ağrıları gibi semptomlarla karşılaşmaktadır. Bu tarz olumsuz durumlarla karşılaşılmasıyla birlikte çocuklarda stres ve ilişkili olarak okul reddinin kısa ve uzun vadede okul ile ilgili sorunlara neden olabileceği düşünülmektedir (Kearney, 2001; Kearney ve Albano, 2007; Kearney ve Bensaheb, 2006; Kearney ve Sims, 1997; King vd., 1995).

Okul reddi, geniş kapsamda çocuğun okulda veya ilişkili olduğu her durumda hissettiği olumsuz duygulardan dolayı okula gitmek istememe ve okulda kalamama durumudur. Okul reddinin birçok tanımı yapılmış olsa da özellikle çocuk için; a) zorlayan uyaranlardan kaçınması, b) zorlayıcı veya yargılayıcı sosyal yaşantılardan kaçma gibi negatif pekiştiricileri kapsayan ve a) dikkat çekme davranışı, b) çocuğun pekiştiriciler ile desteklenmesi gibi pozitif pekiştiricileri kapsayan geniş bir olgu olarak kabul edilmektedir (Kearney, 2001, 2008a; Kearney ve Silverman, 1990, 1993, 1996, 1999; Kearney ve Sims, 1997; Kearney ve Spear, 2014). Okul reddi, günümüzde çocuk psikiyatrisinde önemi artmakta (Benoit vd., 2015) ve çocuk ruh sağlığı problemi olması gerektiği önerilmektedir (Blumkin, 2016; Kearney ve Albano, 2004). Okul reddi olgusunun çocukların gelişimsel süreçlerini sekteye uğratan bir olgu olduğunu gösteren çalışmalar vardır (Brandibas, 2004; Egger vd. 2003; Kearney 2007, 2008a; Kearney ve Bates 2005; Kearney ve Bensaheb, 2006; Kearney ve Silverman, 1996; Thambirajah vd. 2008).

Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri Ölçeği (BDDSÖ); bilişsel başa çıkma stratejilerinin kullanımı, kişilik örüntümüzü keşfetme ve ruhsal bozukluklarla günlük problemlerimiz arasındaki ilişkileri araştırma fırsatı sunar (Garnefski, Kraaij ve Spinhoven, 2002). Başa çıkma stratejileri; doğrudan strese dayanan stratejileri kapsayan problem odaklı stratejiler ve ayrıca stresör ile ilgili duyguları düzenleyen duygu odaklı stratejiler olmak üzere iki tip stratejiden söz edilmektedir (Compas, Orosan ve Grant, 1993). Psikopatoloji ile ilişkili dokuz farklı bilişsel başa çıkma stratejisi söz konusudur (Garnefski, Kraaij ve Spinhoven, 2002). Bireylerin çoğunlukla olumsuz olarak başa çıkma olarak ele alınan; yaşadığı olaydan dolayı kendini suçlamayı kapsayan “Kendini Suçlama” (Anderson, Miller, Riger ve Sedikides, 1994), olumsuz yaşanan olayın duygu ve düşüncelerini sürekli düşünmeyi kapsayan “Ruminasyon”(Nolen-Hoeksema, Parker ve Larson, 1994), yaşadığı olaydaki dehşet vericiliği ön plana çıkaran “Felaketleştirme” (Sullivan, Bishop ve Pivik, 1995), yaşadığı olumsuzlukların suçunu başkalarına yüklemeye çalışmayı kapsayan “Başkalarını Suçlama” (Tennen ve Affleck, 1990) olmak üzere dört strateji öne sürülmüştür. Ayrıca bireylerin çoğunlukla olumlu olarak başa çıkma olarak ele aldığı; başına geldiği olay yerine farklı hoş olayları düşünmeyi kapsayan “Pozitif Tekrar Odaklanma” (Endler ve Parker, 1990), olayla başa çıkabileceği yeni adımları düşünebilmeyi kapsayan “Plana Tekrar Odaklanma” (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989; Folkman ve Lazarus, 1989), olaya yeniden olumlu bir anlam yüklemeyi kapsayan “Pozitif Yeniden Gözden Geçirme” (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989; Spirito, Stark ve Williams, 1988), başına gelen olaydan faydalanabilme düşüncelerini kapsayan “Kabul Etme” (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989) ve olayı yeni bir perspektifte ele almaya çalışmayı kapsayan “Bakış Açısına yerleştirme” (Allan ve Gilbert, 1995) olmak üzere beş strateji daha öne sürülmüştür. Bu çerçevede, birey olumsuz bir olayla karşılaştığında veya stres yüklü bir durum deneyimlediğinde, bireyin dokuz farklı bilişsel stratejilerden birini ve birkaçını kullanarak duygusal ve ruhsal durumunu düzenlemeye çalıştığı varsayılmaktadır.

Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri (BDDS) ile yapılan deneysel araştırmalar, Kendini Suçlama, Ruminasyon, Felaketleştirme ve Başkalarını Suçlama gibi Uyumsuz BDD stratejilerinin özellikle; Ruminasyon, Felaketleştirme ve Kendini Suçlama alt boyutlarının psikopatoloji semptomlarının bildirilmesiyle ilişkili olduğunu ve Pozitif Tekrar Odaklanma, Plana Tekrar Odaklanma, Pozitif Yeniden Gözden Geçirme, Kabul Etme, Bakış Açısına Yerleştirme gibi Uyumlu BDD ise koruyucu, önleme ve / veya tedavi için önemli bir yaklaşım olduğu söylenebilir (Garnefski, Kraaij ve Spinhoven, 2002). Bu kapsamda ele alındığında özellikle uyumsuz BDDS sahip çocukların veya uyumlu BDD stratejilerini etkin kullanamayan çocukların okul reddi yaşama ihtimallerinin arttığı düşünülmektedir.

## 1. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın evreninin %5 kabul edilebilir hata düzeyi ve %95 güven aralığında yeterli örneklem büyüklüğü hesaplanarak 382 öğrenci ile temsil edilebileceği hesaplanmıştır. Öğrencilerin gelişimsel özellikleri gereği ölçeklerde cevapları boş bırakma ve bütün maddelere aynı cevabı verme gibi durumların söz konusu olması ihtimalinden dolayı belirlenen 382 öğrenci sayısının %35' i daha fazla veriye ulaşarak 501 veri elde edilmiştir. Bu araştırmanın örnekleme oluşturulurken küme örnekleme ve uygun örnekleme yöntemleri kullanılmıştır

### 1.1. Bireysel Bilgi Formu

Araştırmada; yaş, cinsiyet, sınıf, anne-baba eğitim düzeyleri gibi bilgileri toplamak amacıyla kullanılmıştır.

### 1.2. Çocuklarda Algılanan Stres Ölçeği

Ölçek, yaşı 8 – 11 yaş arasında olan çocukların algıladıkları stres seviyelerini ölçmek için Snoeren ve Hoefnagels tarafından 2014 yılında geliştirilmiştir. Snoeren ve Hoefnagels (2014) tarafından geliştirilen ölçek; .76 iç tutarlılık ve .79 test-tekrar test korelasyonuna sahiptir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması ise; 8-11 yaş 2017 yılında Oral ve Ersen tarafından yapılmış ve geçerli, güvenilir bulunmuştur (Oral ve Ersen, 2017). Doğrulamalı faktör analizi sonuçları ise iyi uyum ( $\chi^2/sd=1,58$ ,  $p>.001$ ,  $RMSEA=.039$ ,  $RMR=.03$ ,  $GFI=.98$ ,  $AGFI=.96$ ,  $CFI=.97$ ) göstermektedir. Türkiye uyarlama çalışmasında .34 ile .54 arası düzeltilmiş madde-toplam korelasyon, .76 Cronbach Alfa iç tutarlılık, .71 test-tekrar test korelasyon katsayısı verilerine ulaşılmıştır. Ölçek tek boyut, 9 madde ve 4'lü likertten oluşmaktadır. Araştırmamız da ise Cronbach Alfa değeri .67 olduğu görülmüştür.

### 1.3. Çocuklar İçin Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri Ölçeği (BDDÖ)

Garnefski ve diğerleri (2001) tarafından yetişkinler için geliştirilen test 2007 yılında Garnefski ve arkadaşları tarafından ölçeğin çocuklar için uyarlanmış versiyonu geliştirilmiştir. Ölçek 5'li likert tipi ve 9 alt boyuttan oluşmaktadır. Güvenirlik ve geçerlik çalışmalarında boyutlarına göre Cronbach's Alpha değerlerinin 0,62 ile 0,79 arasında değiştiği görülmüş ve iç tutarlılık katsayıları ise kabul edilebilir düzeydedir. Ölçek, hem klinik hem de klinik olmayan vakalarda bireylerin bir durum veya genel olaylara karşı strateji düzeylerini tespit edebilmek için kullanılabilir (Garnefski vd., 2007). Akfirat ve Turan (2020) tarafından Türkçe formunun uyarlanmasında 9 faktörlü yapısının korunduğu ve yapının iyi uyum verdiğini göstermiştir ( $\chi^2/df=2,05$ ,  $RMSEA=.040$ ,  $RMR=.056$ ,  $GFI=.91$ ,  $AGFI=.89$ ,  $CFI=.93$ ,  $NNFI=.93$ ). Güvenirlik ve geçerlik çalışmalarında boyutlarına göre Cronbach's Alpha değerlerinin 0,43 ile 0,80 arasında değiştiği görülmüş ve iç tutarlılık katsayıları ise kabul edilebilir düzeydedir. Araştırmamız da ise alt boyutlara göre Cronbach Alfa değeri; kabul etme .51, kendini suçlama .67, ruminasyon .59, pozitif tekrar odaklanma .67, plana tekrar odaklanma .60, pozitif yeniden gözden geçirme .39, bakış açısına yerleştirme .52, felaketleştirme .54, başkalarını suçlama .70 olduğu görülmüştür.

### 1.4. Okul Red Ölçeği

Haight ve arkadaşları tarafından 2011 yılında çocukların yaşadığı okul reddi düzeylerini belirlemek için geliştirilen ölçek, Seçer tarafından 2014 yılında Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Ölçek 5'li likert tipi ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Türkçe uyarlamasında güvenilirlik katsayısı .91, test tekrar test güvenilirlik katsayısı .93 ve Doğrulamalı faktör analizi sonuçları ise iyi uyum ( $RMSEA: .047$ ,  $RMR: .012$ ,  $GFI .91$ ,  $AGFI: .90$ ,  $NFI: .090$ ,  $NNFI, .92$ ,  $CFI, .94$ ,  $IFI, .94$ ) göstermektedir. Araştırmamız da ise Cronbach Alfa değeri .78 olduğu görülmüştür.

### 1.5. İşlem

Araştırmada ilk olarak Doğuş Üniversitesi Etik Kurulu'nun 2022/56 nolu toplantısında 25489 sıra sayılı kararı 20 Aralık 2022 tarihinde izin alınmıştır. Veriler, Fatih Mehmet Aslan tarafından Konya ilinde 3 haftada toplanmıştır. Her katılımcıya araştırmanın bilgileri açıklanarak araştırma için onam alınmıştır. Araştırma verilerinin toplanma aşamasında, analizinde ve sonuç aşamalarında gizlilik ilkelerine dikkat edilmiş olup katılımcılar süreç hakkında önceden bilgilendirilmiştir. Son olarak da toplanan veriler analiz edilerek araştırma bulguları ile alan yazındaki bilgiler çerçevesinde tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

## 1.6. Verilerin Analizi

Betimsel verilerin analizi yapılmıştır. Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre “+- 1.5” diliminde çıkan basıklık ve çarpıklık katsayılarının normal dağılımda değerlendirileceği, bu çerçevede araştırmamız normal dağılım göstermektedir. Ölçek puanları arasındaki ilişkilerde Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Araştırmada, regresyon modelleri kullanılarak Baron ve Kenny (1986)'nin belirttiği, değişkenler arası ilişkide aracı etkiyi sınavabilmeye yönelik gerekli adımlar sıra ile uygulanmıştır. Aracı etkinin analizinde PROCESS SPSS Makro yazılımı kullanılmıştır. Regresyon modelleri uygulandıktan sonra aracılık etkinin anlamlılığını belirlemek üzere güven aralıkları incelenmiştir. Veriler SPSS 25 programı ile analiz edilmiştir.

## 2. BULGULAR

### 2.1. Araştırmanın Temel İstatistikî Bulguları

**Tablo 1.** Demografik Bilgiler

Değişken	Katılımcı	Yüzde	Değişken	Katılımcı	Yüzde
<b>Katılımcı Cinsiyetleri</b>					
Erkek	216	%43,1	Kadın	285	%56,9
<b>Katılımcı Yaşları</b>					
8 yaş	102	%20,4	9 yaş	139	%27,7
10 yaş	127	%25,3	11 yaş	133	%26,5
<b>Katılımcı Okulları</b>					
İlkokul	245	%48,9	Ortaokul	256	%51,1
<b>Katılımcı Sınıf Düzeyleri</b>					
3. sınıf	97	%19,4	4. sınıf	148	%29,5
5. sınıf	125	%25,0	6. sınıf	131	%26,1
<b>Anne Eğitim Düzeyi</b>					
Okur Yazar Değil	28	%5,6	Okur Yazar	55	%11
İlkokul	70	%14	Ortaokul	127	%25,3
Lise	146	%29,1	Üniversite	75	%15
<b>Baba Eğitim Düzeyi</b>					
Okur Yazar Değil	13	%2,6	Okur Yazar	49	%9,8
İlkokul	90	%18	Ortaokul	123	%24,6
Lise	142	%28,3	Üniversite	84	%16,8

**Tablo 2.** Algılanan Stres Ölçeği, Okul Reddi Ölçeği ve BDDS Ölçeği için Betimleyici İstatistikler

Ölçekler	Min	Maks	$\bar{x}$	ss	Çarpıklık	Basıklık
<b>Algılanan Stres Ölçeği</b>	9	31	17,85	4,68	,385	-,302
<b>Okul Reddi Ölçeği</b>	19	82	48,71	11,56	-,015	-,161
Kendini Suçlama	4	20	9,00	3,51	,728	,258
Kabul Etme	4	20	9,76	3,39	,550	,042
Ruminasyon	4	20	11,55	3,53	,199	-,464
Pozitif Tekrar Odaklanma	4	20	12,40	4,04	,014	-,659
Plana Tekrar Odaklanma	4	20	12,52	3,69	-,073	-,515
Pozitif Gözden Geçirme	4	20	11,17	3,22	,096	-,340
Bakış Açısına Yerleştirme	4	20	11,53	3,43	,071	-,471
Felaketleştirme	4	20	10,16	3,52	,288	-,363
Başkalarını Suçlama	4	20	9,39	3,72	,519	-,237
<b>BDDÖ-Toplam</b>	71	145	113,29	12,08	-,042	,478

## 2.2. Algılanan Stresin Okul Reddi Üzerindeki Etkisinde Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri ile İlgili İlişkisel Bulgular

**Tablo 3.** Algılanan Stres Ölçeği, Okul Reddi Ölçeği ve BDDS Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

Ölçekler	Algılanan Stres Ölçeği	Okul Reddi Ölçeği
Kendini Suçlama	,458**	,400**
Kabul Etme	,379**	,377**
Ruminasyon	,339**	,285**
Pozitif Tekrar Odaklanma	-,083	,009
Plana Tekrar Odaklanma	,062	,103*
Pozitif Gözden Geçirme	,151**	,152**
Bakış Açısına Yerleştirme	,165**	,251**
Felaketleştirme	,461**	,477**
Başkalarını Suçlama	,269**	,382**
<b>BDDS Ölçeği-Toplam</b>	<b>-,265**</b>	<b>-,205**</b>
<b>Algılanan Stres Ölçeği x Okul Reddi Ölçeği</b>	<b>,528**</b>	

\*p<.05; \*\*p<.01

Algılanan Stres Ölçeği puanları ile BDDS Ölçeği Kendini Suçlama ( $r = ,458$ ;  $p < ,01$ ), Kabul Etme ( $r = ,379$ ;  $p < ,01$ ), Ruminasyon ( $r = ,339$ ;  $p < ,01$ ), Pozitif Gözden Geçirme ( $r = ,151$ ;  $p < ,01$ ), Bakış Açısına Yerleştirme ( $r = ,165$ ;  $p < ,01$ ), Felaketleştirme ( $r = ,461$ ;  $p < ,01$ ) Başkalarını Suçlama ( $r = ,269$ ;  $p < ,01$ ) alt boyutları ve ölçek toplam ( $r = -,265$ ;  $p < ,01$ ) puanları arasında; ayrıca Okul Reddi Ölçeği puanları ile Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği Kendini Suçlama ( $r = ,400$ ;  $p < ,01$ ), Kabul Etme ( $r = ,377$ ;  $p < ,01$ ), Ruminasyon ( $r = ,285$ ;  $p < ,01$ ), Plana Tekrar Odaklanma ( $r = ,103$ ;  $p < ,05$ ), Pozitif Gözden Geçirme ( $r = ,152$ ;  $p < ,01$ ), Bakış Açısına Yerleştirme ( $r = ,251$ ;  $p < ,01$ ), Felaketleştirme ( $r = ,477$ ;  $p < ,01$ ) Başkalarını Suçlama ( $r = ,382$ ;  $p < ,01$ ) alt boyutları ve ölçek toplam ( $r = -,205$ ;  $p < ,01$ ) puanları arasında ve bir de Algılanan Stres Ölçeği puanları ile Okul Reddi Ölçeği ( $r = ,528$ ;  $p < ,01$ ) puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

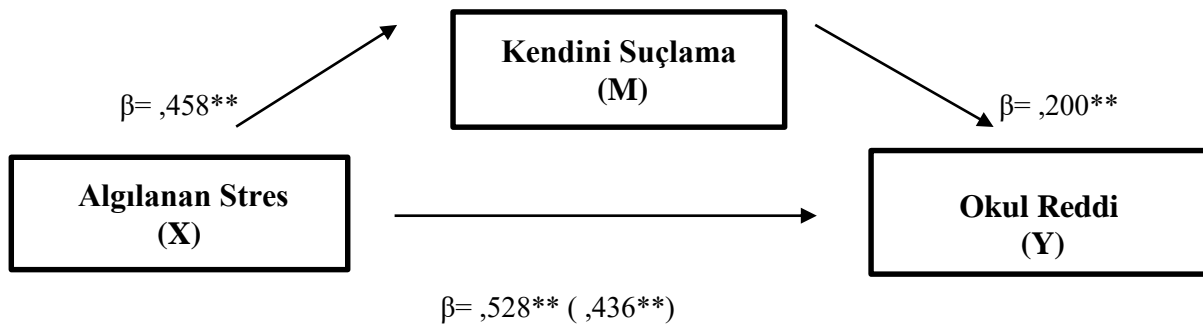
## 2.3. Algılanan Stresin Okul Reddi Üzerindeki Etkisinde BDDS'nin Aracı Rolüne Yönelik Bulgular

Algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde BDDS'nin aracı rolünün belirlenmesinde regresyon modelleri kullanılarak Baron ve Kenny (1986)'nin belirttiği, değişkenler arası ilişkide aracı etkiyi sınavabilmeye yönelik aşağıdaki adımlar sıra ile uygulanmıştır:

- Bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi,
- Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi,
- Bağımsız değişken ve aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki birlikte yordayıcı etkisinin incelenmesi.

Analizle, SPSS ve SPSS 25 Paket programına kurulan PROCESS MACRO yazılımı ile yapılmıştır. Araştırma örneklemini içerisinde rastgele oluşturulan alt örneklemler birbiriyle kıyaslanarak aracılık modelinin test edildiği "Bootstrap" yöntemi (Preacher ve Hayes, 2008) kullanılmıştır. Aracı değişken analizinde 5000 bootstrap örneklemini Hayes (2009) kullanılmıştır

**Şekil 1.** Algılanan Stresin Okul Reddi Üzerindeki Etkisinde Kendini Suçlamanın Aracı Rolü



*Toplam etki:*  $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; 1,488];  $p < ,01$ . (GA: Güven Aralığı)

*Doğrudan etki:*  $\beta = ,436$ ; %95 GA [ ,874; 1,280];  $p < ,01$ .

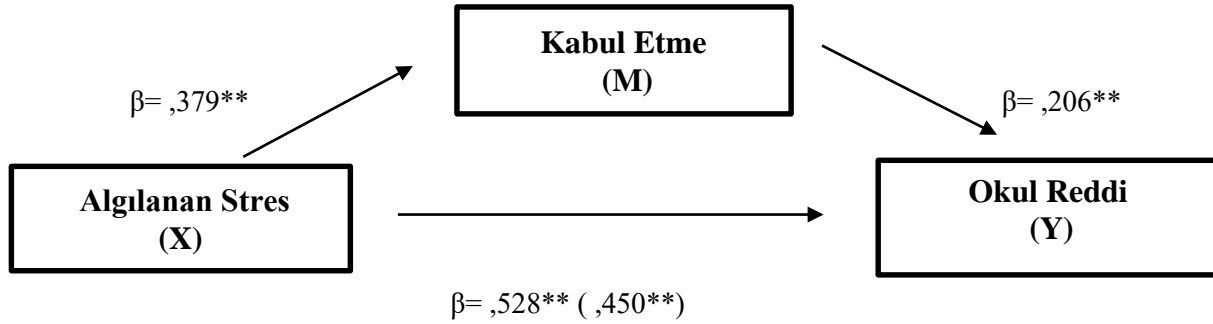
*Dolaylı etki:*  $\beta = ,091$ ; %95 GA [ ,052; ,133].

*Model:*  $N = 501$ ;  $R^2 = ,310$ ;  $F = 112,294$ ;  $p < ,01$

*Not:* \*\* $p < ,01$ , \* $p < ,05$ .

Algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde kendini suçlamannın aracı rolüne yönelik kurulan model sonuçları incelendiğinde, algılanan stresin modelin aracı değişkeni olan kendini suçlamayı ( $\beta = ,528$ ) ve bağımlı değişken olan okul reddini yordadığı ( $\beta = ,528$ ) görülmüştür. Aracı değişken olan kendini suçlamannın ise okul reddini yordadığı belirlenmiştir ( $\beta = ,200$ ). Analiz sonuçlarına göre, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinin ( $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; 1,488];  $p < ,01$ ). Kendini suçlama modele aracı değişken olarak eklendiğinde ( $\beta = ,436$ ; %95 GA [ ,874; 1,280];  $p < ,01$ ) azaldığı görülmüştür ( $\beta = ,528$   $\beta = ,436$ ). Bu sonuçlar, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde kendini suçlamannın aracı rolde olduğunu göstermektedir ( $\beta = ,091$ ; %95 GA [ ,052; ,133]).

**Şekil 2.** Algılanan Stresin Okul Reddi Üzerindeki Etkisinde Kabul Etmenin Aracı Rolü



*Toplam etki:*  $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; ,1,488];  $p < ,01$ .

*Doğrudan etki:*  $\beta = ,450$ ; %95 GA [ ,916; 1,305];  $p < ,01$ .

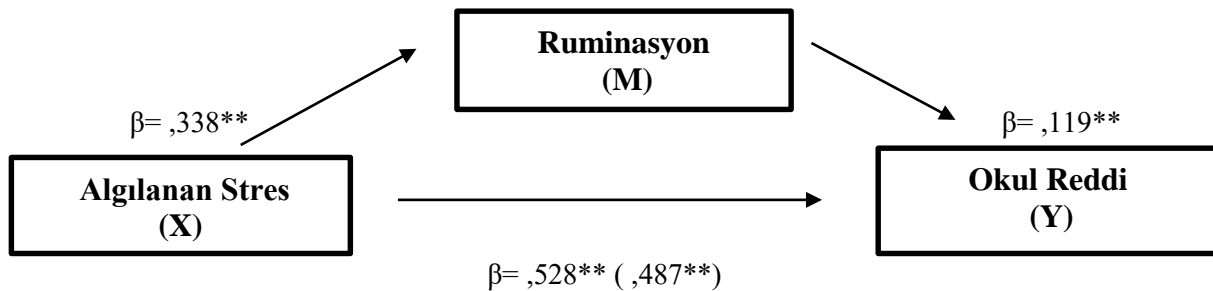
*Dolaylı etki:*  $\beta = ,078$ ; %95 GA [ ,046; ,112].

*Model:*  $N = 501$ ;  $R^2 = ,315$ ;  $F = 114,730$ ;  $p < ,01$

*Not:* \*\* $p < ,01$ , \* $p < ,05$ .

Algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde kabul etmenin aracı rolüne yönelik kurulan model sonuçları incelendiğinde, algılanan stresin modelin aracı değişkeni olan kabul etmeyi ( $\beta = ,379$ ),ve bağımlı değişken olan okul reddini yordadığı ( $\beta = ,528$ ) görülmüştür. Aracı değişken olan kabul etmenin ise okul reddini yordadığı belirlenmiştir ( $\beta = ,206$ ). Analiz sonuçlarına göre, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinin ( $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; 1,488];  $p < ,01$ ). Kabul etme modele aracı değişken olarak eklendiğinde ( $\beta = ,450$ ; %95 GA [ ,916; 1,305];  $p < ,01$ .) azaldığı görülmüştür( $\beta = ,528$   $\beta = ,450$ ). Bu sonuçlar, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde kabul etmenin aracı rolde olduğunu göstermektedir ( $\beta = ,078$ ; %95 GA [ ,046; ,112]).

**Şekil 3.** Algılanan Stresin Okul Reddi Üzerindeki Etkisinde Ruminasyonun Aracı Rolü



*Toplam etki:*  $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; ,1,488];  $p < ,01$ .

*Doğrudan etki:*  $\beta = ,487$ ; %95 GA [ 1,009; 1,398];  $p < ,01$ .

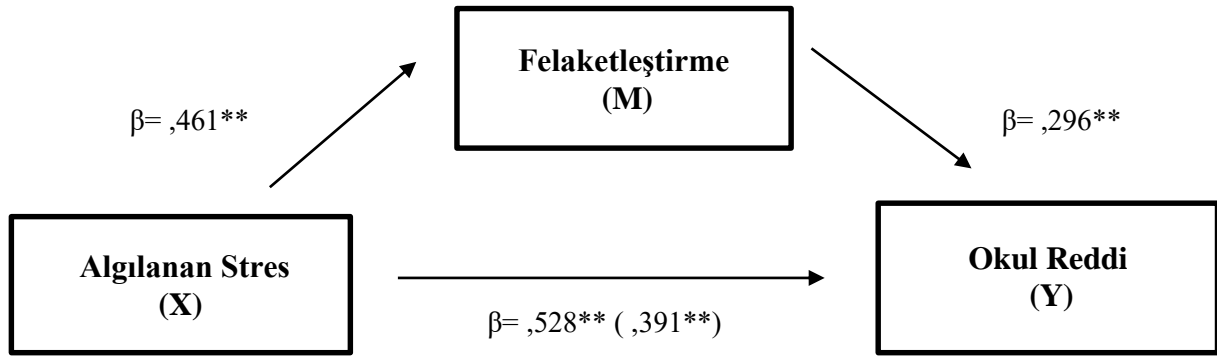
*Dolaylı etki:*  $\beta = ,040$ ; %95 GA [,013; ,072].

*Model:*  $N = 501$ ;  $R^2 = ,291$ ;  $F = 102,575$ ;  $p < ,01$

*Not:* \*\* $p < ,01$ , \* $p < ,05$ .

Algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde ruminasyonun aracı rolüne yönelik kurulan model sonuçları incelendiğinde, algılanan stresin modelin aracı değişkeni olan ruminasyonu ( $\beta = ,338$ ) ve bağımlı değişken olan okul reddini yordadığı ( $\beta = ,528$ ) görülmüştür. Aracı değişken olan ruminasyonun ise okul reddini yordadığı belirlenmiştir ( $\beta = ,119$ ). Analiz sonuçlarına göre, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinin ( $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; 1,488];  $p < ,01$ ) ruminasyon modele aracı değişken olarak eklendiğinde ( $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; ,1,488];  $p < ,01$ ) azaldığı görülmüştür ( $\beta = ,528$   $\beta = ,487$ ). Bu sonuçlar, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde ruminasyonun aracı rolde olduğunu göstermektedir ( $\beta = ,040$ ; %95 GA [,013; ,072]).

#### Şekil 4. Algılanan Stresin Okul Reddi Üzerindeki Etkisinde Felaketleştirmenin Aracı Rolü



*Toplam etki:*  $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; ,1,488];  $p < ,01$ .

*Doğrudan etki:*  $\beta = ,391$ ; %95 GA [ ,768; 1,164];  $p < ,01$ .

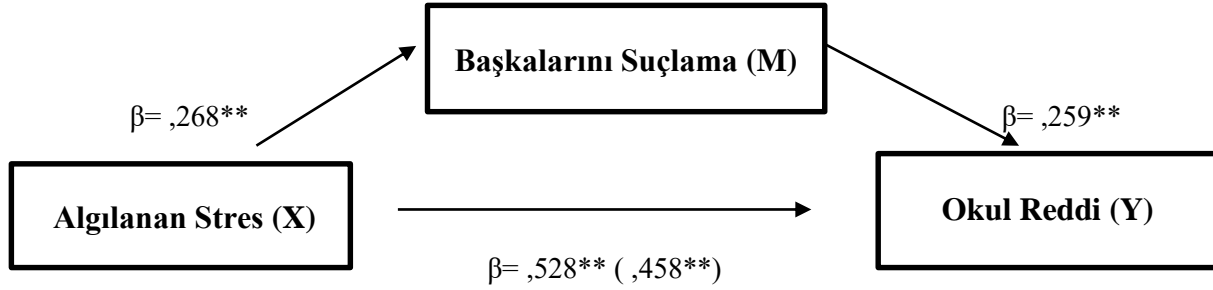
*Dolaylı etki:*  $\beta = ,136$ ; %95 GA [,096; ,179].

*Model:*  $N = 501$ ;  $R^2 = ,348$ ;  $F = 133,062$ ;  $p < ,01$

*Not:* \*\* $p < ,01$ , \* $p < ,05$ .

Algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde felaketleştirmenin aracı rolüne yönelik kurulan model sonuçları incelendiğinde, algılanan stresin modelin aracı değişkeni olan felaketleştirmeyi ( $\beta = ,338$ ) ve bağımlı değişken olan okul reddini yordadığı ( $\beta = ,461$ ) görülmüştür. Aracı değişken olan felaketleştirmenin ise okul reddini yordadığı belirlenmiştir ( $\beta = ,296$ ). Analiz sonuçlarına göre, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinin ( $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; 1,488];  $p < ,01$ ) felaketleştirme modele aracı değişken olarak eklendiğinde ( $\beta = ,391$ ; %95 GA [ ,768; 1,164];  $p < ,01$ ) azaldığı görülmüştür ( $\beta = ,528$   $\beta = ,391$ ). Bu sonuçlar, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde felaketleştirmenin aracı rolde olduğunu göstermektedir ( $\beta = ,136$ ; %95 GA [,096; ,179]).

**Şekil 5.** Algılanan Stresin Okul Reddi Üzerindeki Etkisinde Başkalarını Suçlamanın Aracı Rolü



*Toplam etki:*  $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; ,1,488];  $p < ,01$ .

*Doğrudan etki:*  $\beta = ,458$ ; %95 GA [ ,948; 1,315];  $p < ,01$ .

*Dolaylı etki:*  $\beta = ,069$ ; %95 GA [ ,040; ,104]

*Model:*  $N = 501$ ;  $R^2 = ,341$ ;  $F = 129,052$ ;  $p < ,01$

*Not:* \*\* $p < ,01$ , \* $p < ,05$ .

Algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde başkalarını suçlamanın aracı rolüne yönelik kurulan model sonuçları incelendiğinde, algılanan stresin modelin aracı değişkeni olan başkalarını suçlamayı ( $\beta = ,338$ ) ve bağımlı değişken olan okul reddini yordadığı ( $\beta = ,268$ ) görülmüştür. Aracı değişken olan başkalarını suçlamanın ise okul reddini yordadığı belirlenmiştir ( $\beta = ,259$ ). Analiz sonuçlarına göre, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinin ( $\beta = ,528$ ; %95 GA [1,119; 1,488];  $p < ,01$ ) başkalarını suçlama modele aracı değişken olarak eklendiğinde ( $\beta = ,458$ ; %95 GA [ ,948; 1,315];  $p < ,01$ ) azaldığı görülmüştür ( $\beta = ,528$   $\beta = ,458$ ). Bu sonuçlar, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde başkalarını suçlamanın aracı rolde olduğunu göstermektedir (:  $\beta = ,069$ ; %95 GA [ ,040; ,104]).

Kurgulanan aracı modellerin analiz edilmesi sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde BDDS'nin kendini suçlama ( $\beta = ,091$ ; %95 GA [ ,052; ,133]), kabul etme ( $\beta = ,078$ ; %95 GA [ ,046; ,112]), ruminasyon ( $\beta = ,040$ ; %95 GA [ ,013; ,072]), felaketleştirme ( $\beta = ,136$ ; %95 GA [ ,096; ,179]) ve başkalarını suçlama ( $\beta = ,069$ ; %95 GA [ ,040; ,104]) stratejileri aracılığı ile olan dolaylı etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde kendini suçlama, kabul etme, ruminasyon, felaketleştirme ve başkalarını suçlama stratejilerinin aracı rolü olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, pozitif tekrar odaklanma, plana tekrar odaklanma, pozitif gözden geçirme, bakış açısına yerleştirme stratejilerinin algılanan stresin okul reddi üzerindeki etkisinde aracı etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

## SONUÇ

Araştırmamızda, BDDS'nden çoğu kişinin genellikle olumlu strateji olarak kullandığı gerçek olay yerine başka hoş konular üzerinde düşünmeyi kapsayan pozitif tekrar odaklanma (Endler ve Parker, 1990) ile çocuklarda algılanan stres ve okul reddi arasında ilişki bulunmamıştır. Ayrıca olayla başa çıkmak için yeni adımları düşünebilmeyi kapsayan plana tekrar odaklanma (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989; Folkman ve Lazarus, 1989) ile algılanan stres arasında ilişki bulunamamıştır. Böylece bireylerin olumlu olarak ele aldığı pozitif şeylere tekrar odaklanabilmesi bireylerdeki olumsuz olarak görülen stres ve okul reddini etkilemediği gibi, plana tekrar odaklanmanın da algılanan stresten etkilenmediği varsayılmaktadır. Onun dışında diğer yedi bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin hem algılanan stres düzeyi hem de okul reddi ile ilişkisi bulunmuştur.

Genel olarak bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin stres ile ilişkili olduğu ve ruh sağlığı açısından önemli olduğu (Garnefski vd. 2002b; Gross, 1998; Gross ve Munoz 1995), psikolojik stresin işlevsel olmayan BDDS ile ilişkili (Garnefski, Baan ve Kraaij, 2005) olduğu araştırma bulgularımızla desteklenmiştir.

Stres ile okul reddinin, anksiyete ilişkili (Lovibond ve Lovibond, 1995; Akın ve Çetin 2007) ve anksiyete temelli olarak okul reddi ile de ilişkili (Blagg, 1987; Kearney, 2008b) olduğunu



araştırmamızın bulguları da desteklemektedir. BDDS; doğrudan stresle ilişkili olduğu ve bu süreçte duyguları düzenleme görevi olduğunu ifade eden araştırmaların olduğu (Martin ve Dahlen, 2005; Compas, Orosan ve Grant, 1993), araştırmamızda da bu bulguları destekleyen nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle stres durumlarında BDDS'nin duyguları düzenleme sürecini olumlu yönde etkilediğine (Garnefski, Kraaij ve Spinhoven, 2002) dair kanıtlarla uyumlu bir biçimde araştırmamızda da stres durumlarında duyguların düzenlenmesinin okul reddi ile ilişkili olduğu bulundu. Stresörlerin etkisiyle oluşan psikolojik sıkıntılarda uyum sürecinin bireylerin bu olaylarla başa çıkmak için kullandığı bilişsel duygu düzenleme stratejileriyle ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da (Bryant, Moulds ve Guthrie, 2001; Garnefski vd. 2002a; Garnefski ve Kraaij, 2006, Werner ve Gross, 2010) bulgularımız tarafından desteklenmiştir.

Deneysel araştırmalar, duygu düzenlemede yaşanan sorunların psikopatolojiyle ilişkili olduğu (Aldao vd. 2010; Garnefski ve Kraaij, 2006; Garnefski vd. 2001; Garnefski vd. 2002b; Garnefski vd. 2004; Garnefski vd. 2007) ve özellikle ruminasyon, felaketleştirme ve kendini suçlama boyutlarının psikopatoloji ile ilişkili olduğu (Garnefski, Kraaij ve Spinhoven, 2002; Garnefski vd. 2002a), Ruminasyon, Felaketleştirmenin kaygıyı artıran rolü (Ataman, 2011) olduğu gösterilmiştir. Araştırmamızın bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin; stres ve okul reddi ile arasında bulunan anlamlı ilişkiler ve pozitif tekrar odaklanma dışındaki bütün stratejilerin okul reddi ile anlamlı ilişkisinin ve ayrıca pozitif tekrar odaklanma, plana tekrar odaklanma dışındaki bütün stratejilerin stres ile anlamlı ilişkileri alanyazındaki sonuçlarla paralellik göstermektedir. Ruminasyon ve felaketleştirme stratejilerinin stresi artırdığı (Zlomke ve Hahn; 2005), ruminasyon, felaketleştirme, başkalarını suçlamanın duygusal problemlerle ilişkili olduğu (Beck, 1967) bilinmektedir. Araştırmamızın kendini suçlama, kabul etme, ruminasyon, felaketleştirme, başkalarını suçlama stratejilerinin; stres ve okul reddi ile arasındaki aracı rolleri alanyazındaki sonuçlarla paralellik göstermektedir. Başka bir araştırmada da kendini suçlama, ruminasyon, felaketleştirme ve olumlu yeniden değerlendirmenin bireylerde olumsuz duygulara neden olan stratejiler olduğu (Martin ve Dahlen, 2005) saptanmıştır. Araştırmamızda da, bu boyutların okul reddi ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Çalışmamızda, pozitif tekrar odaklanma ve plana tekrar odaklanma dışındaki bütün boyutların hem algılanan stres düzeyi hem de okul reddi ile ilişkili olduğu gözlemlendi. Alan yazındaki bulgulara benzer biçimde; ruminasyon, felaketleştirme ve kendini suçlama; ayrıca kabul etme ve başkalarını suçlama boyutlarının stres ile okul reddi arasındaki ilişkide aracı role sahip olduğu saptandı. Bu bağlamda, öğrencilerin yaşadığı sorunlar ve stresörler sonrasında bu duygularla iç içe olma hali, olayı gözünde büyütürken stresörleri daha da içinden çıkılmaz durumlar gibi görmesi ile ilişkili duygusal süreçler çocuğun okula gitmek isteğini doğal olarak olumsuz yönde etkiliyor ve okul reddi oluşuyor gibi görünmektedir. Böylece, bireylerin stresör nedenlerini bulup düzenleyerek bu durumdan kurtulmalarını sağlayacak güçleri ellerinden alınarak bireyleri stres ve semptomlar arasında salınan bir kısır döngüye iteceği düşünülebilir.

Bu bulgular çerçevesinde bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin önleyici, sağaltıcı ve koruyucu olduğu (Garnefski, Kraaij ve Spinhoven, 2002) düşünüldüğünde bu stratejilerin düzenli ve kontrollü olarak ele alındığında bireyler için hem stresörlerden uzaklaştırma da hem de psikopatolojik süreçlerden koruma da etkili olduğu düşünülebilir.

Çocukların hem evdeki hem de okuldaki streslerinin okul reddinde etkili olduğu (Blagg, 1987), stresör kaynaklı fiziksel belirtiler görülen çocuklarda okul reddetme davranışı gözlemlendiği (Kearney, 2008b) bilinmektedir. Bu nedenle, çocukların olumlu duygu düzenleme stratejileri geliştirmeleri desteklenmelidir. Bu bulgular araştırmamızla da desteklenmiştir. Klinik deneyimler ile ilgili alan yazındaki sonuçlar ve araştırma bulgularımız birlikte değerlendirildiğinde; çocuklar stres yaşadıklarında, yaşadığı stresi düzenleyebileceği yeterli olumlu duygu düzenleme stratejilerine sahip değilse okul reddi gibi olumsuz durumlar yaşama olasılığının artması beklenebilir.

---

**Etik Beyan:** Bu çalışmada kullanılan ölçek yöntemi için Doğu Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 20/05/2022 tarihli ve 2022/56 nolu toplantısında 25489 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar)ına aittir.

**Yazar Katkı Beyanı:** 1. yazarın katkı oranı %50, 2. yazarın katkı oranı ise %50'dir.

**Çıkar Beyanı:** Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

---

---

**Ethics Statement:** *Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Dogus University with the decision number 25489 at the meeting dated 20/05/2022 and numbered 2022/56 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal Of Social Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.*

**Author Contributions Statement:** *1st author's contribution rate 50%, 2nd author's contribution rate 50%.*

**Conflict of Interest:** *There is no conflict of interest among the authors.*

---

## KAYNAKÇA

- Akfirat, O. N. ve Turan, O. (2020). Adapting the scale of cognitive emotion regulation strategies for children to Turkish: Validity and reliability studies. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 8(2), 904-915.
- Akın, A. ve Çetin, B. (2007). The depression anxiety and stress scale (DASS): The study of validity and reliability. *Educational Sciences: Theory and Practice* 7(1), 241-268.
- Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S. ve Schweizer, S. (2010). Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 30(2), 217-237. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004>
- Allan, S. ve Gilbert, P. (1995). A social comparison scale: Psychometric properties and relationship to psychopathology. *Personality and Individual Differences*, 19, 293-299. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(95\)00086-L](https://doi.org/10.1016/0191-8869(95)00086-L)
- Anderson, C. A., Miller, R. S., Riger, A. L., Dill, J. C. ve Sedikides, C. (1994). Behavioral and characterological styles as predictors of depression and loneliness: Review, refinement, and test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 549-558. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.66.3.549>
- Ataman, E. (2011). Stres veren yaşam olayları karşısında bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin depresyon ve kaygı düzeyini belirlemedeki rolü [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Beck A. T. (1967). *Depression: Causes and treatment*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.1080/00029157.1974.10403697>
- Benoit, L., Barreateau S. ve Moro, M. R. (2015). "Anxious school refusal in immigrant adolescent", transcultural aspect of identity development. *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence*, 63, 84-90.
- Blagg, N. (1987). *School phobia and its management*. London: Croom Helm.
- Blumkin, Z. K. (2016). The implementation of an evidence-based treatment for a complex case of school refusal. *Evidence-Based Practice in Child and Adolescent Mental Health*, 1(1), 2379. <https://doi.org/10.1080/23794925.2016.1177800>
- Brandibas G. (2004). Truancy, school refusal and anxiety. *School Psychology International Copyright*, 25(1), 117-126. <https://doi.org/10.1177/0143034304036299>
- Bryant, R. A., Moulds, M. ve Guthrie, R. M. (2001). Hypnotizability in acute stress disorder. *American Journal of Psychiatry*, 158, 600-604. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.158.4.600>
- Carver, C. S., Scheier, M. F. ve Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.267>
- Compas, B. E., Orosan, P. G. ve Grant, K. E. (1993). Adolescent stress and coping: Implications for psychopathology during adolescence. *Journal of Adolescence*, 16, 331-349. <https://doi.org/10.1006/jado.1993.1028>
- Egger, H. L., Costello, E. J. ve Angold, A. (2003). School refusal and psychiatric disorders: A community study. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42(7), 797-807. <https://doi.org/10.1097/01.CHI.0000046865.56865.79>
- Endler, N. S. ve Parker, J. D. A. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 844-854. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.58.5.844>

- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1988). *Manual of the ways of coping questionnaire*. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
- Garnefski, N., Baan, N. ve Kraaij, V. (2005). Psychological distress and cognitive emotion regulation strategies among farmers who fell victim to the foot-and-mouth crisis. *Personality And Individual Differences*, 38, 1317-1327. <https://doi.org/10.1016/j.pay.2004.08.014>
- Garnefski, N. ve Kraaij, V. (2006). Relationships between cognitive emotion regulation strategies and depressive symptoms: A comparative study of five specific samples. *Personality and Individual Differences*, 40, 1659-1669. <https://doi.org/10.1016/j.pay.2005.12.009>
- Garnefski, N., Kraaij, V. ve Spinhoven, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, 30(8), 1311-1327. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00113-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00113-6)
- Garnefski, N., Kraaij, V. ve Spinhoven, P. (2002). *CERQ: Manual for the use of the cognitive emotion regulation questionnaire, DATEC*. Leiden University: The Netherlands.
- Garnefski, N., Kommer, T. V. D., Kraaij, V., Teerds, J., Legerstee, J. ve Onstein, E. (2002a). The relationship between cognitive emotion regulation strategies and emotional problems: Comparison between a clinical and a non-clinical Sample. *European Journal of Personality*, 16, 403-420. <https://doi.org/10.1002/per.458>
- Garnefski, N., Legerstee, J., Kraaij, V., van den Kommer, T. ve Teerds, J. A. N. (2002b). Cognitive coping strategies and symptoms of depression and anxiety: A comparison between adolescents and adults. *Journal of Adolescence*, 25(6), 603-611. <https://doi.org/10.1006/jado.2002.0507>
- Garnefski, N., Rieffe, C., Jellesma, F., Terwogt, M. M. ve Kraaij, V. (2007). Cognitive emotion regulation strategies and emotional problems in 9-11-year-old children: The development of an instrument. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 16(1), 1-9. <https://doi.org/10.1007/s00787-006-0562-3>
- Garnefski, N., Teerds, J., Kraaij, V., Legerstee, J. ve Van den Kommer, T. (2004). Cognitive emotion regulation strategies and depressive symptoms: Differences between males and females. *Personality and Individual Differences*, 36, 267-276. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00083-7](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00083-7)
- Gross, J. J. (1998). Antecedent-and response-focused emotion regulation: Divergent consequences for experience, expression, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 224-237. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.74.1.224>
- Gross, J. J. ve Muñoz, R. F. (1995). Emotion regulation and mental health. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2, 151-164. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.1995.tb00036.x>
- Haight, C., Kearney, C., Hendron, M. ve Schafer, R. (2011). Confirmatory analyses of the school refusal assessment scale-revised: Replication and extension to a truancy sample. *Journal of Psychopathological Behavioral Assessment*, 33, 196-204. <https://doi.org/10.1007/s10862-011-9218-9>
- Hayes, A. F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical mediation analysis in the new millennium. *Communication Monographs*, 76(4), 408-420. <https://doi.org/10.1080/03637750903310360>
- Kearney, C. A. (2001). *School refusal behavior in youth: A functional approach to assessment and treatment*. Washington, DC: American Psychological Association. <http://dx.doi.org/10.1037/10426-000>
- Kearney, C. A. (2007). Form and functions of school refusal behavior in youth: An empirical analysis of absenteeism severity. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 53-61. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01634.x>
- Kearney, C. A. (2008a). *Helping school refusing children & their parents: A guide for school-based professionals*. UK: Oxford University Press.

- Kearney, C.A. (2008b). School absenteeism and school refusal behavior in youth: A contemporary review. *Clinical Psychology Review*, 28, 451-471. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2007.07.012>
- Kearney, C. A. ve Albano, A. M. (2004). The functional profiles of school refusal behavior diagnostic aspects. *Behavior Modification*, 28(1), 147-161. <https://doi.org/10.1177/0145445503259263>
- Kearney, C. A. ve Albano, A. M. (2007). *When children refuse school: A cognitive-behavioral therapy approach therapist guide*. New York, NY: Oxford University Press.
- Kearney, C. A. ve Bates, M. (2005). Addressing school refusal behavior: Suggestions for frontline professionals. *Children & Schools* 27(4), 207-216. <https://doi.org/10.1093/cs/27.4.207>
- Kearney, C. A. ve Bensaheb, A. (2006). School absenteeism and school refusal behavior: A review and suggestions for school-based health professionals. *Journal of School Health*, 76(1), 3-7. <https://doi.org/10.1177/01454455900143007>
- Kearney, C. A. ve Silverman, W. K. (1990). A preliminary analysis of a functional model of assessment and treatment for school refusal behavior. *Behavior Modification* 14, 340-366. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2006.00060.x>
- Kearney, C. A. ve Silverman, W. K. (1993). Measuring the function of school refusal behavior: The school assessment scale. *Journal of Clinical Child Psychology*, 22(1), 85-96. [https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2201\\_9](https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2201_9)
- Kearney, C. A. ve Silverman, W. K. (1996). The evolution and reconciliation of taxonomic strategies for school refusal behavior. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 3, 339-354. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.1996.tb00087.x>
- Kearney, C. A. ve Silverman, W. K. (1999). Functionally based prescriptive and nonprescriptive treatment for children and adolescents with school refusal behavior. *Behavior Therapy*, 30, 673-695. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(99\)80032-X](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(99)80032-X)
- Kearney C. A. ve Sims K. E. (1997). A clinical perspective on school refusal in youngsters. *Psychotherapy in Practice*, 3(1), 5-19. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6572\(199721\)3:1<5::AID-SESS2>3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6572(199721)3:1<5::AID-SESS2>3.0.CO;2-O)
- Kearney, C. A. ve Spear, M. (2014). School refusal behavior. In L. Grossman & S. Walfish (Eds.), *Translating psychological research into practice* (pp. 83-85). Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.22158/jar.v3n1p16>
- King, N. J., Ollendick, T. H. ve Tonge, B. (1995). *School refusal: Assessment and treatment*. Boston: Allyn and Bacon.
- Lovibond, P. F. ve Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the depression anxiety stress scale (DASS) with the Beck depression and anxiety inventories. *Behaviour Research and Therapy* (33): 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-u](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-u)
- Martin, R. C. ve Dahlen, E. R. (2005). Cognitive emotion regulation in the prediction of depression, anxiety, stress, and anger. *Personality and Individual Differences*, 39 (7), 1249-1260. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.06.004>
- Nolen-Hoeksema, S. , Parker, L. E. ve Larson, J. (1994). Ruminative coping with depressed mood following loss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 92-104. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.67.1.92>
- Oral, T. ve Ersan, C. (2017). Çocuklarda (8-11 yaş) Algılanan Stres Ölçeği'nin Türkçeye uyarlama çalışması. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 419-428. <https://doi.org/10.21497/sefad.328629>
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879–891. <https://doi.org/10.3758/brm.40.3.879>

- Seçer, İ. (2014). The adaptation of school refusal assessment scale into Turkish: Reliability and validity studies. *Pakistan Journal of Statistics*, 30, 1197-1202.
- Snoeren, F. ve Hoefnagels, C. (2014). Measuring perceived social support and perceived stress among primary school children in the Netherlands. *Child Ind Res* 7(3), 473-486. <https://doi.org/10.1007/s12187-013-9200-z>
- Spirito, A., Stark, L. J. ve Williams, C. (1988). Development of a brief coping checklist for use with pediatric populations. *Journal of Pediatric Psychology*, 13, 555-574. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/13.4.555>
- Sullivan, M. J. L., Bishop, S. R. ve Pivik, J. (1995). The Pain Catastrophizing Scale: Development and validation. *Psychological Assessment*, 7, 524-532. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.7.4.524>
- Thambirajah, M. S., Grandison, K. J. ve De-Hayes, L. (2008). *Understanding school refusal: A handbook for professionals in education, health and social care*. Jessica Kingsley Publishers.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Pearson.
- Tennen, H. ve Affleck, G. (1990). Blaming others for threatening events. *Psychological Bulletin*, 108, 209-232. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.2.209>
- Werner, K. ve Gross, J. J. (2010). Emotion regulation and psychopathology: A conceptual framework. In A. M. Kring, & D. M. Sloan (Eds.), *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment* (pp. 13-37). New York: Guilford Press.
- Zlomke K. R. ve Hahn K. S. (2010). Cognitive emotion regulation strategies: Gender differences and associations to worry. *Personality and Individual Differences*, 48, 408-413. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.11.007>



## TÜRKİYE'DE ECZACILIK FAKÜLTELERİNDE YÜRÜTÜLEN KALİTE YÖNETİMİ İLE İLGİLİ DERSLERİN İNCELENMESİ

### INVESTIGATION OF QUALITY MANAGEMENT RELATED COURSES CONDUCTED IN FACULTIES OF PHARMACY IN TURKEY

Ali ARSLANOĞLU<sup>1</sup>, Zehra ARSLAN<sup>2</sup>

#### Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de bulunan devlet ile vakıf üniversitelerinde eczacılık üzerine eğitim veren bölümlerin, lisans müfredatlarında bulunan kalite yönetimi ile ilgili derslerin özelliklerini incelemektir. Çalışmanın niteliği kesitsel ve tanımlayıcı olup Temmuz- Aralık 2022 tarihinde yürütülmüştür. Araştırmanın evreni, Türkiye'de bulunan devlet ve vakıf üniversiteleri kapsamında 47 eczacılık lisans programından oluşmaktadır. Veri toplama aracı, araştırmacıların oluşturduğu değerlendirme formudur. Üniversitelerin web sayfasından eczacılık lisans programlarına ait ders içeriklerinin taranması ile veriler toplanmıştır. Toplanan veriler, tanımlayıcı (sayı ve yüzde) istatistiklerin kullanılması ile analiz edilmiştir. Üniversitelerin eczacılık lisans programlarında, kalite yönetimi ve hasta güvenliğine ait derslerden en az bir tanesinin, %78,7'sinde bulunduğu saptanmıştır. Müfredat incelendiğinde 'Laboratuvar Güvenliği', 'İlaç Güvenliği, İlaç Etkileşimleri ve Farmakovijilans' ve 'Akılcı İlaç Kullanımı' derslerinin diğerlerine oranla daha çok işlendiği görülmüştür. Eczacılık lisans müfredatlarının çoğunda, kalite yönetimine ilişkin bir dersin bulunduğu; ancak var olan derslerin içeriğinin ilaç güvenliğinin sağlanabilmesi açısından yeterli olmadığı belirlenmiştir. Eczacılık lisans programı öğrencilerinin ders programlarında, hasta güvenliği ile kalite üzerinde yoğunlaşıp daha sistematik bir işleyiş sağlanırsa ilaç yönetimi daha etkin, etkili ve verimli bir şekilde sağlanacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Eczacılık Eğitimi, Eczacılık Öğrencisi, Sağlık Hizmetlerinde Kalite Yönetimi, Yönetim.

#### Abstract

The aim of this research is to examine the characteristics of the quality management courses in the undergraduate curricula of the pharmacy departments at state and foundation universities in Turkey. The quality of this study was cross-sectional and descriptive, and it was carried out in July-December 2022. The universe of the research consists of 47 pharmacy undergraduate programs at state and foundation universities in Turkey. The data collection tool is the evaluation formula created by the researchers. Information about the scanning of the course content of the aggression undergraduate programs was collected from the web pages of the universities. The collected contents were analyzed using the enclosures (number and percentage) data. The place where at least one of the courses on quality management and patient safety is present in 78.7% of the university's prison undergraduate programs. Curriculum execution where 'Laboratory Safety', 'Drug Safety, Drug Interactions and Pharmacovigilance' and 'Rational Drug Use' are more heavily covered in other proportions. Completing the pharmacy license curricula includes a course on quality management, but it is aimed that the content of the existing courses is not sufficient in terms of ensuring drug safety. If the curriculum of pharmacy undergraduate program students focuses on patient safety and quality and ensures a functioning in more systems, drug management is aimed more effectively, efficiently and effectively.

**Keywords:** Pharmacy Education, Pharmacy Student, Quality Management in Health Services, Management.

<sup>1</sup> Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi, [aliarslanoglu18@gmail.com](mailto:aliarslanoglu18@gmail.com), ORCID:0000-0002-4454-0397

<sup>2</sup> Hemşire, Tuzla Devlet Hastanesi, [z.arslan9928@gmail.com](mailto:z.arslan9928@gmail.com), ORCID: 0000-0003-4657-6040

## Extended Abstract

The main purpose of health services is that people want to protect or improve their existing health or to regain lost health. While more expensive and luxurious health services were seen as valuable and high quality in the past, today the institutions that best meet the demands of the patients are called high quality. With the increase in competition in the provision of health services, one of the issues on which quality has started to be emphasized more has been "Patient Safety." All activities for patient safety are carried out to prevent errors related to health service delivery or to prevent factors that may result in injury or death. We see that it is gathered under the heading of general standards and practices for patient safety in the Communiqué on the Procedures and Principles Regarding Ensuring and Protecting Patient and Employee Safety in Health Institutions and Organizations. The third of this standard is explained as 'Ensuring drug safety'. In order to be able to talk about success in health services, which is a system that puts people at the center, the activities must be in line with the goals and objectives of the institution predetermined by the management. The functionality of the system should be ensured through a well-planned model. All the different units that are connected with each other should be able to work towards the same goal. A small error or defect in the system may affect all units. In hospitals, which consist of many units for the treatment and care of patients, one of the important issues is the processes for drugs and hospital pharmacy. Since drug safety is an issue that directly affects both patient safety and employee safety, the process should be carefully planned and implemented in all healthcare institutions. When we look at the most common mistakes in hospitals;

- Insufficient knowledge of allergies,
- Wrong dose,
- Incorrect drug administration,
- Duplications,
- Drug interactions,
- Wrong medicine,
- Wrong treatment time,
- Medication dispensing at wrong intervals,
- Drug-nutrient interactions,
- Completely forgetting to administer the drug.

When we look at the general standards and practices for patient safety in the "Communiqué on Procedures and Principles Regarding Ensuring and Protecting Patient and Employee Safety in Health Institutions and Organizations," we see that they are grouped under 10 headings. The 3rd of these 10 standards is explained as 'Ensuring drug safety'. Deming emphasized the importance of vocational training and mentioned that successful training programs have positive effects on issues such as increasing the organizational commitment of employees, developing correct behavior patterns, increasing cooperation, and professional development. Health workers will also improve the quality of their services by improving their skills and abilities with the training they receive. The Ministry of Health emphasized that the importance of quality in health services should be taught while one is a student, not after he/she starts working, and requested YÖK to add the 'Quality Course in Health Services' to the curriculum.

The aim of this research is to examine the characteristics of the courses related to quality and patient safety in the undergraduate curricula of the departments providing education on pharmacy in state and foundation universities in Turkey. The nature of the study is cross-sectional and descriptive, and it was conducted in July-December 2022. The universe of the research consists of 47 pharmacy undergraduate programs within the scope of state and foundation universities in Turkey. The data collection tool is the evaluation form created by the researchers. Data were collected by scanning the course contents of pharmacy undergraduate programs from the web pages of universities. The collected data were analyzed using descriptive (number and percentage) statistics. It has been determined that at least one of the courses related to quality and/or patient safety is present in 78.7% of the universities' pharmacy undergraduate programs. When the curriculum was examined, it was seen that 'Rational Drug Use' and 'Laboratory Safety' courses were taught more than the others. It has been determined that most of the pharmacy undergraduate curricula include a course on quality or patient safety, but the content of the existing courses is not sufficient to ensure drug safety. If a more systematic operation is ensured by focusing on patient safety and quality in the curriculum of pharmacy undergraduate program students, drug management will be provided in a more effective and efficient manner.



## GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinin temel amacı, insanların mevcut olan sağlığını korumak veya geliştirmek ya da kaybedilen sağlığa tekrardan kavuşmak istemesidir (Oksay vd., 2019). İşletmeler tarafından ortaya konulan ürün veya hizmetin belirlenen ya da potansiyel ihtiyaçları ne kadar karşıladığını gösteren özellikler toplamı ise ‘kalite’ olarak ifade edilir (Zeyrekli Yaş, 2021). Geçmişten günümüze sağlık hizmetlerinde kalite için, tasviri yapan kişinin perspektifiyle sınırlı kalacak şekilde, birçok tanım yapılmıştır. Geçmişte daha pahalı ve lüks olan sağlık hizmeti, değerli ve kaliteli olarak görülürken günümüzde hastaların isteklerini en iyi şekilde karşılayan kurumlar için kaliteli denilmektedir (Samancı ve Kök, 2020). Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan Tıp Enstitüsü’nün (IOM) sağlık hizmetlerinde kalite tanımı, “Bireyler ve toplumlar için sağlık hizmetlerinin arzu edilen sağlık sonuçlarının elde etme olasılığını artırma ve söz konusu hizmetlerin mevcut mesleki bilgilerle tutarlı olma derecesi” şeklindedir. Ayrıca sağlık hizmetlerinde kaliteyi 6 bileşen ile tarif etmektedir. Bu bileşenler; güvenlik, hasta merkezlilik, etkililik, zamanlılık, eşitlik ve verimlilik (Arslanoğlu, 2018). Kalite sağlık hizmetlerinin üretilmesinden sunumuna kadar olan tüm süreçte vazgeçilmez bir olgudur. Bir sağlık hizmeti ne kadar kalitesi ise o kadar kabul edilebilirdir (Avcı, 2022).

Sağlık hizmeti sunumunda rekabetin artması ile kalitenin üzerinde daha fazla durmaya başladığı konulardan biri de ‘Hasta Güvenliği’ olmuştur. Hasta güvenliği için tehdit olan her unsur, sonu insan hayatının kaybına kadar giden telafisiz sağlık sorunlarını doğurabilir (Oksay vd., 2019). Hasta güvenliği kavramının geçmişi, M.Ö. 1700’lü yıllarda yazılmış olan Hammurabi Kanunları’na kadar dayanmaktadır. Eğer bir hekim sağlık hizmeti sunduğu kişiyi öldürür ya da tehlikeli olacak şekilde yaralarsa kişinin iki elinin de ceza olarak kesileceği açıkça belirtilmiştir. Sonrasında Hipokrat’ın ‘Önce Zarar Verme’ ilkesi tıbbın temel ilkesi haline gelmiştir (Karacif, 2021). Sağlık hizmet sunumu ile alakalı hataların önceden fark edilip önlenmesi veya sonucunun yaralanma ya da ölüm ile sonuçlanabileceği faktörlerin önüne geçilmesi için gerçekleştirilen tüm faaliyetler hasta güvenliği adı altındadır (Taş vd., 2013). Hasta güvenliğinin sağlanabilmesi için sağlık kurumlarının öncelikle yapması gereken iki konu bulunmaktadır. Bunlar; etkin ve etkili bir risk yönetimi ve benimsenilen hasta güvenliği kültürü oluşturulmasıdır (Güleç ve Gökmen, 2009). Sağlık kurum ve kuruluşları risk açısından en tehlikeli gruptadır. Hastanelerde fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik ve psikososyal riskler bulunmaktadır. Hastaları ve yakınlarını bu risklerden korumak için hastaneler bu konuda tedbir almalıdır. Çalışanların, hem kendilerini hemde hasta ve yakınlarını risklerden korumak için risk yönetimi konusunda farkındalıkları olmalıdır (Arslanoğlu, 2018). Bu riskli ortamlarda hastalar hem klinik olan riskler hem de klinik olmayan riskler açısından tehdit altındadır. Hastaların bu riskler karşısında güvenliğini sağlamak için çalışanların gerekli önlemleri alması gerekmektedir. Çalışanların önlemleri alması için sağlık kuruluşlarında hasta güvenliği kültürü oluşturulmalıdır (Arslanoğlu, 2019).

IOM, açıkladığı rapor ile tıbbi hataların asıl nedeninin bireysel değil sistemsel olduğunu ortaya koymuştur. Hizmet sunumu süresince oluşan hataların reaktif olarak incelenmesi ve hatalar ortaya çıkmadan proaktif risk analizlerinin yapılması ile sistem ve süreçlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi sağlanabilecektir. Bu şekilde hata oranı da azalacaktır (İntepeler vd., 2014). “Sağlık Kurum ve Kuruluşlarında Hasta ve Çalışan Güvenliğinin Sağlanması ve Korunmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Tebliğ”de hasta güvenliği için genel standartlar ve uygulamalara baktığımızda on başlık altında toplandığını görmekteyiz. Bu on standarttan üçüncüsü ‘İlaç güvenliğinin sağlanması’ olarak açıklanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2022). Hastanelerde en sık yapılan hatalar incelendiğinde;

- Alerji bilgisinin yetersiz olması,
- Yanlış doz,
- Yanlış yolla ilaç verilmesi,
- Duplikasyonlar,
- İlaç etkileşimleri,
- Yanlış ilaç,
- Yanlış tedavi süresi,
- Yanlış aralıklarla ilaç verilmesi,

- İlaç- besin etkileşimleri,
- İlacın verilmesinin tamamen unutulması şeklindedir (Ovalı, 2010).

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de bulunan devlet ile vakıf üniversitelerinde eczacılık üzerine eğitim veren bölümlerin, lisans müfredatlarında bulunan, kalite yönetimi ile ilgili derslerin özelliklerini incelemektir. Çalışmanın birinci bölümünde literatür taraması, ikinci bölümünde yöntem kısmı, üçüncü bölümünde araştırmanın bulguları, dördüncü bölümünde tartışma ve son olarak beşinci bölümde ise araştırmanın sonuç ve önerileri ele alınmıştır.

## 1. LİTERATÜR TARAMASI

### 1.1. Sağlık Hizmetlerinde Kalitenin Gelişim Süreci

Uluslararası düzeyde artmakta olan rekabet şartlarının, sağlık kurumlarında diğer kurumlardan daha iyi olduğunu ortaya koyabilme gerekliliği, hizmet kalitelerini belgelendirme isteğini doğurmuştur. Belgelendirme de farklı alternatifler ile uygulanan standartların karşılanması ile yapılabilmektedir (Şahin, 2020). Ülkemizde ise, 2003 yılında Sağlık Bakanlığı ile “Sağlıkta Dönüşüm Programı” çerçevesinde yürütülen kalite çalışmalarında, sağlık hizmetlerinde kalitenin artırılması ve akreditasyonun gerekliliği ve önemi üzerinde durulmuştur. Sekiz bileşenden oluşan program hedeflerinden altıncı bileşen “Nitelikli ve Etkili Sağlık Hizmetleri İçin Kalite ve Akreditasyon”dur (Güdük ve Kılıç, 2017). 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) doğrultusunda yeni yapılanmayla 19 Mart 2012 tarihinde, “Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı” kurulmuştur. Bu başkanlık; kalite standartlarının geliştirilmesi, kalite üzerine verilecek olan eğitimler, uluslararası düzeyde çalışmalar ve sağlıkta akreditasyon üzerinde yoğunlaşmaktadır. Başkanlık, çalışmalarını beş ilke üzerine kurulu olarak gerçekleştirmektedir. Bunlar;

- İnsan sağlığının odak noktası yapılması,
- Sağlıkta hizmetlerinde kalite standartlarının yükseltilmesi,
- Yürütülen faaliyetlerde hasta ve çalışan güvenliğinin sağlanması,
- Sağlık sektöründeki tüm paydaşlarla hareket edilmesi,
- Dinamik yapısı ile yeniliklerin öncüsü olma, şeklindedir (Kömürcü vd., 2014).

Temelde zorunlu olan bir ruhsatlandırma söz konusuysen sonraki aşamada gönüllülük esaslı olarak akreditasyon belgeleri alınabilmektedir. Ülkemizde sağlık hizmetleri için kullanılan en yaygın belgelendirme sistemleri JCI akreditasyonu, Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) sertifikasyonu, Sağlıkta Akreditasyon Standartları (SAS) belgelendirmesidir (Şahin, 2020). Standartların değerlendirmeleri bakanlıkça belirlenen ekipler ile bakanlığın yayınladığı “Sağlıkta Performans ve Kalite Yönergesi” ve “Hasta ve Çalışan Güvenliğinin Sağlanmasına Dair Yönetmelik” doğrultusunda gerçekleştirilmektedir (Kömürcü vd., 2014).

### 1.2. SKS’de İlaç Yönetimi

Bakanlık tarafından gerçekleştirilen sağlık kurumlarına yönelik kalite denetimleri SKS setleri üzerinden yapılmaktadır. SKS setleri; SKS- Hastane, SKS- Diyaliz, SKS- ADSH, SKS-112 olarak 4’e ayrılmaktadır. SKS Hastane setinin amacı, DSÖ hedefleri, uluslararası gelişmeler ve ülke ihtiyaçları doğrultusunda tüm hastanelere hitap eden, başarı hedeflerinin oluşturulması ve akabinde optimum kalite düzeyinin sağlanmasıdır. SKS versiyon 6.1’de 5 boyut, 46 bölüm, 523 standart, 1599 değerlendirme ölçütü bulunmaktadır. Boyutlar (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022);

- Kurumsal Hizmetler,
- Hasta ve Çalışan Odaklı Hizmetler,
- Sağlık Hizmetleri,
- Destek Hizmetleri,
- Gösterge Yönetimi,

olmak üzere beş başlıktır. Sağlık Bakanlığınca hazırlanan kalite standartları, yukarıda belirtilen

beş boyut ve kırküç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden bir tanesi de ‘İlaç Yönetimi’ bölümüdür. Ayrıca hasta bakımı ve palyatif bakım bölümünde bazı standartlarda ilaç yönetimi ile ilgili standartlar bulunmaktadır (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022).

İnsanın merkeze konduğu bir sistem olan sağlık hizmetlerinde, başarıdan söz edebilmek için faaliyetlerin yönetim tarafından önceden belirlenen kurum amaç ve hedefleri doğrultusunda olması gerekir. Sistemin işlerliği iyi planlanan bir model üzerinden sağlanmalıdır. Birbiriyle bağlantısı olan farklı birimlerin hepsi aynı hedef doğrultusunda çalışabilmelidir. Sistem içerisindeki ufak bir hata ya da eksiklik, tüm birimleri etkileyebilecek hale gelebilir. Hastaların tedavi ve bakımı için birçok birimden oluşan hastanelerde ise önemli yeri bulunan konulardan biri, ilaçlar ve hastane eczanesine yönelik süreçlerdir (Kutsal vd., 2022). İlaç güvenliği hem hasta güvenliği hem çalışan güvenliğini doğrudan etkileyen bir konu olduğundan dolayı, sağlık hizmeti veren tüm kurumlarda süreç titizlikle planlanıp uygulanmalıdır (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022). Sağlık Bakanlığı ilaç yönetimini hem SKS’de ayrı bir bölüm olarak ele alarak hem de bir rehber hazırlayarak konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. SKS’de ilaç yönetimi Sağlık Hizmetleri boyutunda yer alan yirmidört bölümden biri olarak ele alınmıştır. İlaç yönetimi bölümü; biri opsiyonel, üçü çekirdek olmak üzere toplam onbeş standarttan oluşmaktadır (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022).

### 1.3. Kalite ve Eğitim

Doğru ilaç yönetimini oluşturacak düzenlemeler sağlanırken fiziki koşullar, ihtiyaçlar, altyapı ve insan kaynakları gibi faktörlerde dikkate alınmalıdır. İlaç Yönetim Rehberi ilaç güvenliğine yönelik hataları üç grupta incelenmektedir. Bunlar; altyapıya bağlı sorunlar, işleme bağlı sorunlar ve sisteme bağlı sorunlardır. Altyapıya bağlı sorunlar kendi içinde; güvenlik ve teknolojik yetersizlikle alakalı sorunlar olarak ikiye, işleme bağlı sorunlar; hazırlama hataları, transfer hataları, uygulama hataları, depolama hataları ve istem hataları olarak beşe ayrılır. Altyapıya ilişkin sorunları çözmenin sırrı gereksiz yere yüksek teknolojik giderler oluşturmak yerine, ortalama veya düşük bir maliyetle, alanlara yüksek ölçüde yarar sağlayacak bir projenin esas alınmasıdır. İşleme bağlı sorunların kaynağı ise ilacın üretimi, depolanması, satın alma işlemleri, transferi, hazırlanması, uygulanması ve uygulama sonrası gözlem gibi çok daha detaylandırılabilir başlıklar haricinde, ilacın bulundurulduğu mekân açısından firma, eczane, servis, klinik, hatta ev ortamı dahi güvenli ilaç kullanımı ile bizzat veya dolaylı yoldan ilişkilidir. Sisteme bağlı sorunlar ise yetkin personel sayılarının yeterli olması, dokümantasyonun eksiksiz olması, yönetimin tam desteği ve çalışma açısından zorlanan personeller için gerekli görülmesi halinde uygulama eğitimlerinin düzenlenmesi ile çözülecektir (Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022). Deming, mesleki eğitimlerin önemini vurgulamış ve başarılı eğitim programları ile çalışanların örgütsel bağlılığının artması, doğru davranış kalıplarının gelişmesi, iş birliğinin artması, mesleki gelişim gibi konular üzerinde olumlu etkileri olduğundan bahsetmiştir. Sağlık çalışanları da aldığı eğitimler ile yetenek ve becerilerini geliştirerek verdikleri hizmetin kalitesini arttıracaktır (Altındış ve Ergin, 2018). Kalite mükemmelliği vaat eden bir yolculuk olmasıyla beraber bu yolculuk dikenli ve oldukça zordur. Bu yolculuğun ilk durağı ise tereddütsüz olarak üniversiteler olmalıdır (Erbaş vd., 2007). DSÖ, hasta güvenliği eğitimi konusunda hasta güvenliğinin bağlamsal niteliğine vurgu yapmış olup müfredat kılavuzunda müfredat türü (geleneksel/entegre), dersin sunuş şekli, öğrenme hedefleri, değerlendirme yöntemleri ve dersi veren kişiler gibi parametrelerin gözden geçirilmesini tavsiye etmiştir (Arslan ve Basit, 2021).

Sağlık Bakanlığı, sağlık hizmetlerinde kalitenin öneminin göreve başlandıktan sonra değil öğrenciyken sıralarda öğretilmesi gerektiği üzerinde durmuş ve YÖK’e ‘Sağlık Hizmetlerinde Kalite Dersi’nin müfredata eklenmesi talebinde bulunmuştur. YÖK talebi inceledikten sonra 10.07.2019 tarihinde aldığı toplantı kararı ile söz konusu programın ders müfredatına eklenmesi için tavsiye kararını uygun bulmuş ve üniversitelere bu kararı bildirmiştir. Yapılan bir yanlışla geri dönülemez sonuçların alınabileceği sağlık hizmetlerinde, büyük bir role sahip olan eczacıların, üniversitelerde alacağı öğrenim ile kalite ve hasta güvenliği bilinci kazanması önemlidir. Bu sebepten YÖK’ün de tavsiyesinde bulunduğu kalite ve hasta güvenliği ile ilgili derslerin, üniversitelerin eczacılık programlarında ne kadar ele alındığını belirleme ihtiyacı doğmuştur. Bu çalışma ile, Türkiye’de eczacılık lisans programlarında “kalite yönetimi” üzerine verilen derslerin incelenmesi amaçlanmıştır.

## 2. YÖNTEM

Araştırma; Türkiye’de bulunan devlet ve vakıf üniversitelerinin eczacılık bölümlerinin, lisans müfredatlarında bulunan kalite ve hasta güvenliği üzerine olan derslerin özelliklerini incelenmek amacıyla, kesitsel ve tanımlayıcı nitelikte yapılmıştır.

### 2.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Türkiye’de bulunan tüm üniversiteler kapsamaktadır. Tam sayım yöntemi ile tüm üniversiteler incelenmiştir. Araştırma eczacılık fakültesi bulunan 47 üniversite dahil edilmiştir. Aynı üniversite dahilinde İngilizce ve Türkçe olarak iki ayrı eczacılık programı bulunması durumunda üniversitenin iki programı da araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Hem İngilizce hem Türkçe eczacılık programı bulunan üniversite sayısı üçtür.

### 2.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak araştırmacıların konu kapsamında, bilimsel yazının taranması ile oluşturduğu “değerlendirme formu” kullanılmıştır (Arslan ve Basit, 2021). Araştırmacılar tarafından belirlenen veriler; üniversitenin adı, kalite ile ilgili dersin var olup olmadığı, dersin adı, zorunlu ya da seçmeli olması, Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS), yarıyılı, dersin uygulama durumu, dersin içeriği, dersin dili, dersin öğretim yöntemleri ve dersin öğretim elemanının unvanı olacak şekilde 11 ana başlıkta toplanmıştır.

### 2.3. Verilerin Toplanması

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi aracılığıyla Temmuz- Ağustos 2022 tarihlerinde sistemde kaydı bulunan, eczacılık lisans programına sahip toplam 47 devlet ve vakıf üniversitenin olduğu bir liste oluşturulmuştur. Sonrasında listenin kontrol edilmesi ile eczacılık eğitimi veren kurumlar saptanmıştır. Kalite yönetimine yönelik dersi bulunan programların kendi web sayfasından, öncelikle derslerin içeriklerinin incelenmesi ardından değerlendirme formuna aktarılması ile veriler toplanmıştır.

### 2.4. Verilerin Değerlendirilmesi

Verilerin analizi, Microsoft Excel programı ile yapılmıştır. Veriler, tanımlayıcı (yüzde ve sayı) istatistiklerin kullanılması ile değerlendirilmiştir.

### 2.5. Araştırmanın Etik Yönü

YÖK Bilgi Yönetim Sistemi ile üniversitelerin web sayfaları herkesin erişimine açık olduğu için, etik kurul ve/veya kurum izni alınması gerekmemektedir.

### 2.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın sınırlılığını, web sayfalarında bulunan ders içeriklerinde bilgilerin eksik olması ya da bilgi paketlerinde derslere yönelik bir bilginin olmaması sebebiyle verilerin tamamına erişilememesi oluşturmaktadır.

## 3. BULGULAR

Veri toplama aracı ile toplanan veriler, bu bölümde ayrı ayrı tablolaştırılmıştır. Tablolaştırılan veriler analiz edilip yorumlanmıştır.

**Tablo 1.** Eczacılık Eğitimi Veren Üniversitelerin Mülkiyet Durumlarına Göre Dağılımı

Özellikler	N	%	
Üniversite Türü	Devlet Üniversitesi	31	65,9
	Vakıf Üniversitesi	16	34,1
<b>Toplam</b>	<b>47</b>	<b>100</b>	

Türkiye’de 2022 Temmuz- Ağustos’ta etkin olarak eczacılık eğitimi verdiği belirlenen toplam 47 devlet ve vakıf üniversitesi bulunmaktadır. Eczacılık eğitimi bulunan 47 kurumdan %65,9’unun devlet üniversitesi olduğu görülmüştür.

**Tablo 2.** Dersi Vermekte Olan Öğretim Elemanlarının Özelliklerinin Dağılımı

Özellikler	Dersi veren akademisyenin unvanı	Devlet Üniversitesi		Vakıf Üniversitesi		Toplam	
		N	%	N	%	N	%
Unvanı	Profesör	10	17,3	2	12,5	<b>12</b>	<b>16,3</b>
	Doçent	7	12	0	0	<b>7</b>	<b>9,4</b>
	Dr. Öğr. Üyesi	16	27,5	4	25	<b>20</b>	<b>27,1</b>
	Öğretim Görevlisi	1	1,8	4	25	<b>5</b>	<b>6,7</b>
	Arş. Gör.	0	0	0	0	<b>0</b>	<b>0</b>
	Belirtilmemiş	24	41,4	6	37,5	<b>30</b>	<b>40,5</b>
<b>Toplam</b>		<b>58</b>	<b>100</b>	<b>16</b>	<b>100</b>	<b>74</b>	<b>100</b>

47 üniversitede verilen 74 ayrı ders incelendiğinde dersi veren akademik personelin unvanının çoğunlukla belirtilmediği, belirtilen personeller incelendiğinde ise dersi daha çok Dr. Öğr. Üyesi ve profesörlerin verdiği görülmektedir. 74 dersten 58’i devlet üniversitelerinde ve 16’sı vakıf üniversitesinde verilmektedir. Devlet üniversitesinde dersi veren akademisyenlerin çoğu Dr. Öğr. Üyesi, vakıf üniversitesinde dersi veren akademisyenlerin çoğu ise Dr. Öğr. Üyesi ve Öğretim Görevlisidir.

**Tablo 3.** Eczacılıkta Kalite Yönetimine Yönelik Derslerin Bilgilerinin Devlet ve Vakıf Üniversitesi Bazında Dağılımı

Kalite ve Hasta Güvenliğine Yönelik Derslere İlişkin Bilgiler		Devlet Üniversitesi		Vakıf Üniversitesi		Toplam	
		N	%	N	%	N	%
<b>Derslerin müfredatta olma durumu</b>	Var	27	88	10	62,5	37	78,7
	Yok	2	6	5	31,25	7	14,9
<b>Dersin uygulaması*</b>	Bilgi paketine ulaşamadı	2	6	1	6,25	3	6,4
	Var	1	1,8	0	0	1	1,4
<b>Derslerin isimleri**</b>	Yok	57	98,2	11	68,75	68	91,8
	Belirtilmemiş	0	0	5	31,25	5	6,8
<b>Derslerin isimleri**</b>	Akılcı İlaç Uygulamaları	11	19	1	6,25	12	16,2
	Laboratuvar Güvenliği	17	29,3	6	37,5	23	31,2
	Hasta ve/veya Çalışan Güvenliği	2	3,4	2	12,5	4	5,4
	Kalite Yönetimi ve Akreditasyon	9	15,5	1	6,25	10	13,5
	İlaç Güvenliği, İlaç etkileşimleri ve farmokovijilans	14	24,2	2	12,5	16	21,6
	İlaç ve Kalite	4	6,9	4	25	8	10,8
	Sterilizasyon ve Güvenli Çalışma	1	1,7	0	0	1	1,3
<b>Zorunlu/Seçmeli ders sayısı</b>	Zorunlu	10	17,7	7	43,75	17	22,9
	Seçmeli	48	82,3	9	56,25	57	77,1
<b>Dersin verildiği yarıyıl***</b>	1. yarıyıl	5	7,8	1	3,3	6	6,3
	2. yarıyıl	7	10,7	10	33,3	17	18,1
	3. yarıyıl	5	7,9	3	10	8	8,5
	4. yarıyıl	10	15,5	1	3,3	11	11,7
	5. yarıyıl	3	4,7	2	6,7	5	5,4
	6. yarıyıl	5	7,9	2	6,7	7	7,5
	7. yarıyıl	0	0	2	6,7	2	2,1
	8. yarıyıl	4	6,2	3	10	7	7,5
	9. yarıyıl	19	29,7	3	10	22	23,4
	10. yarıyıl	6	9,5	3	10	9	9,5
<b>Ders dili (N=74)</b>	Türkçe	53	82,8	14	87,5	67	90,5
	İngilizce	5	17,2	2	12,5	7	9,5
<b>Kullanılan öğretim yöntemi ****</b>	Düz anlatım (takrir)	11	11,4	1	5,25	12	10,4
	Tartışma	8	8,3	1	5,25	9	7,9
	Soru cevap	5	5,2	1	5,25	6	5,2
	Problem çözme	2	2,2	1	5,25	3	2,6
	Örnek olay/olgu incelemesi	3	3,1	0	0	3	2,6
	Beyin fırtınası	6	6,1	0	0	6	5,2

## Türkiye’de Eczacılık Fakültelerinde Yürütülen Kalite Yönetimi İle İlgili Derslerin İncelenmesi

	Diğer (ödev, sunum, kavram haritası, rapor, benzetim, sorun çözme, rol play, demonstrasyon, bireysel çalışma, seminer)	22	23,1	0	0	22	19,2
	Belirsiz	39	40,6	15	79	54	46,9
AKTS (N=74)	1	2	3,5	4	25	6	8,2
	1,5	2	3,5	0	0	2	2,7
	2	26	44,8	9	56,25	35	47,3
	3	20	34,5	2	12,5	22	29,7
	4	8	13,7	1	6,25	9	12,1

\*Bazı üniversitelerde kalite ve hasta güvenliği ile ilgili derslerin birden fazla bulunması sebebiyle incelenen ders sayısı, ders bulunan üniversite sayısından fazladır.

\*\*İsimleri tamamen aynı olmasa da içerik olarak aynı olan dersler tek bir başlık altında toplanmıştır.

\*\*\* Bazı dersler birden fazla yarıyıldan öğrenime açılmaktadır.

\*\*\*\* Bazı üniversitelerde birden çok öğrenim yöntemi uygulanmaktadır.

Devlet ve vakıf üniversitelerine bağlı 47 üniversiteden web sayfaları incelenerek, 44 üniversitenin verilerine tam olarak ulaşılmışken, üç üniversitenin verilerine ulaşılamamıştır. 44 üniversite incelendiğinde kalite ile ilgili 74 farklı derse ulaşılmıştır. Üniversitelerin %78,7'sinin müfredatında kalite ile ilgili ders vardır. Devlet üniversitelerinin %88'inde, vakıf üniversitelerinin ise %62,5'inde kalite ile ilgili dersler bulunmaktadır. Derslerin %91,8'inde uygulamalı eğitim yoktur. Sadece devlet üniversitesinde bir derste uygulama bulunmaktadır. Genelde verilen derslerin en çok 'Laboratuvar Güvenliği' (%31,2) olduğu ardından onu takip eden derslerin 'İlaç Güvenliği, İlaç Etkileşimleri ve Farmakovijilans' (%21,6) ile 'Akılcı İlaç Uygulamaları' (%16,2) üzerine olduğu görülmüştür. Devlet üniversitelerinde verilen derslerin en çok 'Laboratuvar Güvenliği' (%29,3) olduğu ardından onu takip eden derslerin 'İlaç Güvenliği, İlaç Etkileşimleri ve Farmakovijilans' (%24,2) ile 'Akılcı İlaç Uygulamaları' (%19) üzerine olduğu görülmüştür. Vakıf üniversitelerinde verilen derslerin en çok 'Laboratuvar Güvenliği' (%37,5) olduğu, ardından onu takip eden derslerin 'İlaç ve Kalite' (%25) ile 'Hasta ve/veya Çalışan Güvenliği' (%12,5) üzerine olduğu görülmüştür. Tüm üniversitelerde derslerin çoğunluğu (%77,1) seçmeli olarak bulunmaktadır. Devlet üniversitelerinde derslerin çoğunluğu (%82,3) seçmeli olarak verilirken vakıf üniversitelerinde ise derslerin çoğunluğu (%56,25) seçmeli olarak verilmektedir. Dersler en çok 9. yarıyıda (%23,4) verilmektedir. Devlet üniversitelerinde en çok 9. yarıyıda (%29,7), vakıf üniversitelerinde ise en çok 2. yarıyıda (%33,3) verilmektedir. Derslerin %90,5'i Türkçe olarak verilmektedir. Devlet üniversitelerinde %82,8'i, vakıf üniversitelerinde ise %87,5'i Türkçe olarak verilmektedir. Derslerin çoğunlukla düz anlatım (%10,4) yöntemiyle verilmektedir. Devlet üniversitesinde de yine düz anlatım (%11,4) ile verilirken vakıf üniversitelerinde eşit bir şekilde dağılmaktadır. Derslerin en çok 2 AKTS (%47,25) olduğu görülmektedir. Aynı şekilde hem devlet üniversitesinde hem de vakıf üniversitesinde en çok 2 AKTS olduğu görülmektedir (Tablo 3).

## TARTIŞMA

Dünya genelinde son 20 yıldır hasta güvenliği ve kalite üzerinden yoğunlukla durulan konulardandır. Sağlık kurumları farkını ortaya koyabilmek için hizmetini bu 2 kilit faktör üzerinden vermeyi hedeflemiştir. Hasta güvenliği ve verilen sağlık hizmetinin kalitesini doğrudan etkileyen konulardan biri ise ilaç yönetimidir. İlaç yönetimine ilişkin hususlar mesleki hayata atıldıktan sonra değil, üniversitede daha öğrenciyken öğrenilmesi gerekir. YÖK'de üniversitelere bu konuda söz konusu dersin müfredat dâhilinde tutulmasını tavsiye etmiştir. Eczacılık lisans müfredatlarında bulunan kalite yönetimi ile ilgili dersleri incelemek amacıyla yapılan çalışmada, toplam 47 üniversiteye ait web sayfası incelenmiş ve 40 üniversitede var olan 74 dersin detayları analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında, eczacılık lisans eğitimi vermekte olan 31'i devlet, 16'sı vakıf olan 47 üniversite olduğu belirlenmiştir. 47 farklı üniversiteden toplanan verilerden eczacılık programında Kalite yönetimi ile ilgili 74 dersin müfredatta olduğu anlaşılmaktadır. Lisans programlarının (N=47) 2/3'ünden fazlası bünyesinde kalite yönetimi ve hasta güvenliğine yönelik birçok dersin bulunduğu, ancak ismen farklı nitelendirildiği görülmüştür. Dersler daha çok 'Laboratuvar Güvenliği', 'İlaç Güvenliği, İlaç Etkileşimleri ve Farmakovijilans' ve 'Akıllı İlaç Uygulamaları' üzerinedir. Kalite Yönetimi üzerine ise on adet ders olduğu görülmüştür. İncelenen derslerin %77,1'inin seçmeli, %22,9'u zorunlu olup daha çok 9. yarıyıda (%23,4) verilmektedir. Uygulamalı dersler çok fazla uygulanmamaktadır. Dersler çoğunlukla başta düz anlatım yöntemiyle ardından tartışma, soru cevap ve beyin fırtınası teknikleriyle işlenmektedir. Dersler AKTS'ne göre çoğunluk olarak (%47,3) 2 AKTS'dir. Ardından daha çok 3 AKTS olarak (%29,7) işlenmektedir.

Çalışma kapsamında, eczacılık lisans eğitimi vermekte olan 31 devlet üniversite olduğu belirlenmiştir. 31 farklı devlet üniversitesinden toplanan verilerden 27 devlet üniversitesinin eczacılık programında Kalite yönetimi ile ilgili 58 dersin müfredatta olduğu anlaşılmaktadır. Lisans programlarının %88'inin bünyesinde kalite yönetimi ve hasta güvenliğine yönelik birçok dersin bulunduğu; ancak ismen farklı nitelendirildiği görülmüştür. Dersler daha çok 'Laboratuvar Güvenliği', 'İlaç Güvenliği, İlaç Etkileşimleri ve Farmakovijilans' ve 'Akıllı İlaç Uygulamaları' üzerinedir. Kalite Yönetimi ve akreditasyon üzerine ise 9 tane ders olduğu görülmüştür. İncelenen derslerin %82'si seçmeli, %17,7'si zorunlu olup daha çok 9. yarıyıda (%29,7) verilmektedir. Uygulamalı dersler çok fazla uygulanmamaktadır. Dersler çoğunlukla başta düz anlatım yöntemiyle, ardından tartışma, soru



cevap ve beyin fırtınası teknikleriyle işlenmektedir. Dersler AKTS’ye göre çoğunluk olarak (%44,8) 2 AKTS’dir. Ardından daha çok 3 kredi olarak (%34,5) işlenmektedir.

Çalışma kapsamında, eczacılık lisans eğitimi vermekte olan 16 üniversite olduğu belirlenmiştir. 16 farklı vakıf üniversitesinden toplanan verilerden 10 vakıf üniversitesinin eczacılık programında kalite yönetimi ile ilgili 16 dersin müfredatta olduğu anlaşılmaktadır. Lisans programlarının %62,5’inin bünyesinde kalite yönetimi ve hasta güvenliğine yönelik birçok dersin bulunduğu, ancak ismen farklı nitelendirildiği görülmüştür. Dersler daha çok ‘Laboratuvar Güvenliği’, ‘İlaç ve kalite’ ve ‘Hasta ve/veya Çalışan Güvenliği’ üzerinedir. Kalite Yönetimi ve akreditasyon üzerine ise bir adet ders olduğu görülmüştür. İncelenen derslerin %56,25’i seçmeli, %43,75’i zorunlu olup bu dersler daha çok 2. yarıyılıda (%33,3) verilmektedir. Uygulamalı dersler çok fazla uygulanmamaktadır. Dersler düz anlatım, tartışma, soru cevap ve beyin fırtınası teknikleriyle işlenmektedir. Dersler AKTS’ye göre çoğunluk olarak (%56,25) 2 AKTS’dir. Ardından daha çok AKTS olarak (%25) işlenmektedir.

Daha önce sağlık üzerine eğitim veren programların müfredatında kalite yönetimi üzerine var olan çalışmalar incelendiğinde 2018 yılında Ulusoy ve arkadaşlarının tıp, hemşirelik, ebelik ve sağlık yönetiminde incelemeler yaptığı görülmektedir. Onun dışında 2021 yılında Arslan ve Basit de Hemşirelik lisans programları kapsamında yürütülen kalite ve hasta güvenliği derslerini incelemiştir. Çalışmaya göre çoğunluk olan veriler; dersin uygulamasının olmadığı, seçmeli ders olmadığı, derslerin daha çok 7. yarıyılıda olduğu, dersin Türkçe olarak işlendiği, öğretim yöntemi olarak düz anlatımın kullanıldığı, dersi verenin Dr. Öğr. Üyesi unvanında olduğu görülmüştür. Verilerin genel olarak çalışmamız ile uyumlu olduğu gözlenmiştir. Ancak hemşirelik programında kalite yönetimi dersleri daha çok Dr. Öğr. Üyesi tarafından verilirken, eczacılıkta hem profesör hem de Dr. Öğr. Üyeleri tarafından eşit oranda verilmektedir.

Mezun olacak öğrencilerin eğitim programlarının hasta güvenliği ve kalite üzerinde daha fazla yoğunlaşıp derslerde daha sistematik bir işleyiş sağlanırsa, ilaç yönetiminin daha etkin, etkili ve verimli bir şekilde sağlanacağı düşünülmektedir.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma ile eczacılık lisans programları kapsamında sürdürülen kalite ve hasta güvenliği derslerinde isimlerin, içeriklerin, ders saatlerinin, AKTS’lerin birbirinden farklı olup, çoğu üniversitenin web sayfasında dersleri veren akademik personelin bilgileri paylaşılmamıştır. Dersin öğretiminde daha çok düz anlatımın kullanıldığı, daha çok 9. Yarıyılıda hasta güvenliği ve kalite ile ilgili derslerin verildiği, uygulamalı eğitimin sadece bir derste olduğu ve müfredat dâhilinde yoğun olan derslerin ‘Akılcı İlaç Uygulamaları’ ile ‘Laboratuvar Güvenliği’ olduğu görülmüştür. Müfredatta kalite ve hasta güvenliği ile ilgili dersi olmayan yedi, ders bilgi paketine ulaşamayan üç üniversite vardır. Devlet üniversitelerinde vakıf üniversitelere göre daha fazla kalite yönetimi ile ilgili ders bulunmaktadır. Devlet üniversiteleri daha fazla laboratuvar güvenliği, ilaç etkilimleri ve akılcı ilaç uygulamaları ile ilgili ders konularına değinirken vakıf üniversitelerinde laboratuvar güvenliği, ilaç ve kalite ve hasta ve/veya çalışan güvenliği dersleri verilmektedir. Devlet üniversitelerinde seçmeli ders sayısı daha fazla iken vakıf üniversitelerinde zorunlu ders sayısı daha fazladır. Vakıf üniversitelerin derslerine daha erken dönemde başlamaktadır.

Mesleki bilinç ve gelişimi sağlayabilmek adına bu derslerin tüm üniversitelerde verilmesi gereklidir. Müfredata eklenmekle kalınmamalı içerik olarak da düzenlemeler yapıp ders çıktılarının meslek hayatına fayda sağlar şekilde olması gerekmektedir. Sonuç olarak;

- Ders, üniversitenin ilk dönem derslerinden birisi olursa öğrencilerde hasta güvenliği ve kalite bilinci daha temelden sağlanmış olacaktır,
- Ders ismi, içeriği, AKTS’si, seçmeli/zorunlu olma durumu gibi konularda tek bir standart olması gerekir,
- Derse uygulama konulması halinde kazanımlar daha fazla olacaktır,
- Daha interaktif öğretim yöntemlerinin kullanılması kazanımları arttıracaktır,
- Dönem sonunda öğrencilerin bilgi ve becerilerinin sahada test edilmesi derse yönelik iyileştirme

çalışmaları yapmak için iyi bir yöntem olabilir,

• Sağlık Bakanlığı, sağlıkta kalite standartlarının tüm hastanelerde zorun olduğu için ileride hastanelerde görev yapacak eczacılık fakültesi mezunlarının bu standartlara hâkim olabilmesi için kalite yönetimi ve akreditasyon derslerinin sayılarının artırılması ve zorunlu ders olarak okutulması önerilmektedir.

---

***Etik Beyan:*** Bu çalışmada, Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi ve üniversitelerin web sayfaları erişime açık olduğundan, etik kurul onayı alınmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

***Yazar Katkı Beyanı:*** 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

***Çıkar Beyanı:*** Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

***Ethics Statement:*** Ethics committee approval was not obtained in this study, since the Higher Education Information Management System and the web pages of universities were accessible. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal Of Social Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

***Author Contributions Statement:*** 1st author's contribution rate 50%, 2nd author's contribution rate 50%.

***Conflict of Interest:*** There is no conflict of interest among the authors.

---

## KAYNAKÇA

- Altındış, S. ve Ergin, A. (2018). Kalite bağlamında sağlık personeli eğitimi. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(1), 157-169. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/447172>
- Arslan, S. ve Basit, G. (2021). Türkiye’de hemşirelik lisans programlarında yürütülen kalite ve hasta güvenliği derslerinin incelenmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 8(2), 252-262. [https://jag.journalagent.com/shyd/pdfs/SHYD-97658-RESEARCH\\_ARTICLE-ARSLAN.pdf](https://jag.journalagent.com/shyd/pdfs/SHYD-97658-RESEARCH_ARTICLE-ARSLAN.pdf)
- Arslanoğlu, A. (2019). Etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü üzerine etkisi ve iç girişimciliğin aracı rolü: Bir özel hastane uygulaması. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 6(21), 431-451. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/47527/537757>
- Arslanoğlu, A. (2018). Kalite yönetimi. (Ed. N. Gemlik). Hastane yönetiminde 4 boyut. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Avcı, E. (2022). Sağlık hizmetlerinde kalite ve etik ilişkisi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 20(1), 57-70. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2516389>
- Erbaşı, A., Başak, G. ve Ersöz, S. (2007). Kalite ve toplam kalite yönetimi'nin üniversite öğrencileri arasında hangi ölçülerde tanındığına yönelik bir inceleme. *Verimlilik Dergisi*, (4), 7-19. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/verimlilik/issue/21745/233809>
- Güdük, Ö. ve Kılıç, C. H. (2017). Sağlık hizmetleri akreditasyonu ve Türkiye’de gelişimi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 102-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duzcesbed/issue/31475/340518>
- Güleç, S. ve Gökmen, H. (2009). Bir işletme olarak hastanelerde risk yönetimi ve hasta güvenliği. Kırılmaz, H. (eds.), Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi Bildiriler Kitabı, cilt 2, 166-178. <https://shgmkalitedb.saglik.gov.tr/Eklenti/6247/0/1kongrecilt2pdf.pdf#page=166>
- İntepeler, Ş. S., Samur, M. ve Dirik, H. F. (2014). Kalite geliştirme araçlarının risk yönetiminde kullanımı: İlaç hatası örneği. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 1(1), 67-73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sagakaderg/issue/46757/586450>
- Karacif, F. (2021). Tıp fakültesi son sınıf öğrencilerinin hasta güvenliği kültürüne ilişkin bilgileri, tutumları ve hasta güvenliği kültürünün oluşması üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Kömürcü, N., Durmaz, A., Bayram, N., Koyucu, R. G., Karaman, Ö. E. ve Toker, E. (2014). Sağlık hizmetlerinde kalite standartları ve modelleri. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 7(1), 95-114. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303506>
- Kutsal, Ö., Gürcü, S. ve Avcı, E. (2022). Hastane eczanesi çalışanlarının ilaç yönetimi kalite standartları bilgi düzeyinin değerlendirilmesi. *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi*, 5(2), 20-25. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tusebdergisi/issue/72390/1071998>
- Oksay, A., Kılınç, M. ve Sayhan, M. (2019). Sağlık çalışanlarında hasta güvenliği kültürü algısının değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 455-475. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/760896>
- Ovalı, F. (2010). Hasta güvenliği yaklaşımları. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 1(1), 33-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spkd/issue/29282/313484>
- Sağlık Bakanlığı. (2022, Kasım 09). Hasta ve çalışan güvenliğinin sağlanmasına dair yönetmelik. <https://kalite.saglik.gov.tr/TR-6612/hasta-ve-calisan-guvenliginin-saglanmasina-dair-yonetmelik-2011.html>
- Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2022, Kasım 09). Güncel standartlar. <https://shgmkalitedb.saglik.gov.tr/TR-12680/guncel-standartlar.html>
- Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2022, Kasım 09). Güncel rehberler. <https://shgmkalitedb.saglik.gov.tr/TR,30112/guncel-rehberler.html>

- Samancı, M. ve Kök, S. B. (2020). Sağlık kurumlarında algılanan hizmet kalitesi: Samsun ili örneği. *Sağlık Yönetimi ve Liderlik Dergisi*, (1), 43-53. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/johmal/issue/54332/706915>
- Şahin, D. (2020). JCI akreditasyonu ile Türkiye’de sağlık hizmetlerinin kalite ve akreditasyonu ile ilgili kuruluşların çalışmalarına ilişkin araştırma. *Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi*, 3(1), 16-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhqa/issue/55443/702765>
- Taş, Y., Akpınar, A. T. ve İşçi, E. (2013). Kalite yönetim sistemi ile hasta güvenliği kültürü ilişkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Üniversite hastanesi örneği. [https://www.researchgate.net/publication/270271279\\_KALITE\\_YONETIM\\_SISTEMI\\_ILE\\_HASTA\\_GUVENLIGI\\_KULTURU\\_ILISKISININ\\_BELIRLENMESINE\\_YONELIK\\_BIR\\_ARASTIRMA\\_UNIVERSITE\\_HASTANESI\\_ORNEGI\\_A\\_RESEARCH\\_ON\\_DETERMINATION\\_OF\\_RELATIONSHIP\\_BETWEEN\\_PATIENT\\_SAFETY\\_CULTU](https://www.researchgate.net/publication/270271279_KALITE_YONETIM_SISTEMI_ILE_HASTA_GUVENLIGI_KULTURU_ILISKISININ_BELIRLENMESINE_YONELIK_BIR_ARASTIRMA_UNIVERSITE_HASTANESI_ORNEGI_A_RESEARCH_ON_DETERMINATION_OF_RELATIONSHIP_BETWEEN_PATIENT_SAFETY_CULTU)
- Ulusoy, H., Kavak, D. G., Tosun, N. ve Aydın, Ş. (2018). Üniversitelerin sağlıkla ilgili lisans programlarında kalite eğitimi: Türkiye örneği. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 14(2), 87-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spkd/issue/37269/373432>
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. (2022, Eylül 13). Bölümler hakkında genel bilgiler. <https://istatistik.yok.gov.tr>
- Zeyrekli Yaş, S. (2021). Toplam kalite yönetimi anlayışının sağlık hizmetlerinde uygulanması. *Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, (1), 21-43. <https://dergipark.org.tr/en/download/articlefile/1956371>



## 1975-1980 YILLARI ARASI ÇALIŞAN KADINLARIN HAK VE MÜCADELELERİ: KADINLARIN SESİ DERGİSİ MÜLAKATLARI

### THE RIGHTS AND STRUGGLES OF WORKING WOMEN BETWEEN 1975-1980: INTERVIEWS OF WOMEN'S VOICE MAGAZINE

Zeynep Berra ALTUNTAŞ<sup>1</sup>

#### Öz

İşçi hareketlerinde artışın başladığı 1970'li yıllar, ülkede aynı zamanda her ailenin geçim sıkıntısı ile savaştığı bir dönem olmuştur. Tek maaşın bir ev kirasını bile karşılamadığı yıllarda ev ekonomisine katkı için kadınlar da işçi, memur fark etmeksizin çalışmaya başlamışlardır. Bu noktada işverenlerin bir sömürü politikası gütmeleri, erkek ve kadın işçiye aynı işi verdiği halde kadına daha düşük bir ücret ödenmesinin yanı sıra kadının "annelik" sorumluluklarını yerine getirmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Türkiye Komünist Partisi (TKP) bünyesinde 3 Haziran 1975'te İstanbul'da İlerici Kadınlar Derneği (İKD)'nin kuruluş amacı da bu sömürüye karşı gelmek olmuştur. Dernek, kadın işçiye destek olmuş, kampanyalar, imza çalışmaları ve gazetelerle emekçi kadınların haklarını savunmuştur. Mülakat yoluyla şikâyet ve düşüncelerini dinlemiş ve mücadelelerinde onların yanında durmuştur. Çalışmanın amacı; Kadınların Sesi Dergisi mülakatlarını göz önünde bulundurarak 1970'lerin ikinci yarısında çalışan kadınların hangi zorluklarla mücadele ettiği ve artan işçi eylemlerinin yanı sıra sendikalaşmayla beraber haklarını nasıl savunduklarını yakından inceleyerek dönemin problemleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmaktır. Araştırmanın temelinde Kadınların Sesi Dergisi mülakatları esas alınmış olup işçi kadınların beyanları vasıtasıyla dönemin şartları emekçi kadınların perspektifinden genel hatlarıyla incelenmiştir.

#### Abstract

The 1970s, when the increase in labor movements began, was also a period when every family in the country was struggling with a lack of livelihood. In the years when a single salary did not even cover the rent of a house, women also started working regardless of whether they were unskilled laborers or civil servants to contribute to the home economy. At this point, although employers pursue an exploitation policy, pay a lower wage to a woman even though they give the same job to a male and female employee, consider a female employee inferior and prevent a woman from fulfilling her "motherhood" responsibilities. The Progressive Women's Association, founded in Istanbul on June 3, 1975, within the Communist Party of Turkey, supported women workers, defending the rights of working women with signature works and newspapers, it listened to their complaints and thoughts through interviews and stood by them in their struggles. The aim of the study is to have detailed information about the problems of the period by closely examining what difficulties working women struggled with in the second half of the 1970s, taking into account the interviews of Women's Voice magazine, and how the Women's Voice Magazine defended their rights with increasing labor actions and unionization. At the core of the research, Women's Voice Magazine interviews were used as a basis and the conditions of the period were approached from the workers' perspective through the statements of female workers.

**Anahtar Kelime:** Kadın, Grev, Sosyalizm, İşçi, Komünizm.

**Keywords:** Women, Strike, Socialism, Laborer, Communism.

<sup>1</sup>Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2220056004@student.beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1445-2716

## Extended Abstract

Turkish women went through three stages of feminist struggle until the 1970s, when she began to take action for her rights and made open calls to her fellow women. Women who struggled to participate in social life from the 18th century until the declaration of the First Constitutional Era (December 23, 1876) aimed to integrate with public life from the First Constitutional Era to the declaration of the Republic (October 29, 1923). Thanks to the education provided in schools opened specifically for women during the reign of Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), many women were attempted to be brought into society, and supportive works for women were carried out until the period of the Committee of Union and Progress (1908-1918). The transition from the second phase, where the state stood by women and publications about women began in the media, to the third phase started with the declaration of the Republic and continued until the 1980s. Women who were trying to gain their basic rights took to the streets for the first time in the 1930s through the Women's Union, the first women's association of the Republican era. The fact that we see the subsequent women's actions under the Progressive Women's Association in the 1970s demonstrates the power of the association (Kadem, 2013).

The early republican woman, who obtained the right to vote and receive education under equal conditions with men, was depicted as a woman who burned with the passion of the revolution and forgot about women's rights, only defending republican ideals and occasionally refraining from defending her peers with different identities and lifestyles. Female leaders who emerged from time to time during this period have been successful in turning women from the regime towards socialism. However, Turkish women, who almost gave up their sexual identity in the name of freedom, have been trapped between Kemalist reform, Islamic values, and socialism and have had difficulty forming their own identities. They have never been able to free themselves from the stereotypes in the eyes of society and have only been seen as women (Karataş, 2009).

The 1970s, when women's movements were awakening, was also a period when socialist uprisings began. While only four workers' movements were witnessed in 1961, one hundred and fifty workers' movements were encountered in 1970 (Siliyer, 1971). Especially the socialist organizations that started after the political amnesty in the second half of the 1970s were growing like an avalanche in the country. This period, when the concepts of inequality and exploitation fell into the lap of everyday life, also gave rise to the awareness of contempt for women in business life (Çakır, 1995). The 1970s, when the Leftist/Socialist parties mobilized and began to organize over the victimized workers, set the stage for the rebirth of women's movements through housewives and working women who had not achieved economic prosperity. Like the Revolutionary Women's Union and the Ankara Women's Association, the Progressive Women's Association, which was founded on June 3, 1975, as a branch of the Communist Party of Türkiye, also published the first issue of the women's magazine, the Women's Voice Magazine, in August 1975, adhering to the Orthodox Marxist perspective adopted by many other socialist organizations (Akkaya, 2018).

In this study, based on the analysis of Progressive Women's Association and Women Voice Magazine, interviews carried out in the magazine are categorized into three subheadings as "Common Issues", "Problems" and "Strikes and Resistance". In the research, first the experiences and problems of women workers in the Women's Voice magazine interviews have been identified. Then, considering these experiences and problems such as retirement, high cost of living, union struggles, breastfeeding rooms, daycare centers, working desires of housewives, rural women, strikes and overtime, problems have been analyzed from a female perspective. In the article, along with the interviews, political proposals that address the discrimination and exploitation policies faced by working women, ideological support and solutions that the public sought have been included. The study identifies the gender-based and feminist problems experienced in the second half of the 1970s and addresses the problems that women workers faced within a certain period of time.

## GİRİŞ

Türk kadını, hakları için harekete geçmeye başladığı ve hemcinslerine açık çağrılarda bulunduğu 1970’li yıllara kadar feminist mücadelenin üç evresinden geçmiştir. 18. yüzyıldan I. Meşrutiyet (23 Aralık 1876)’in ilanına kadar toplumsal hayata katılma mücadelesi veren kadınlar, I. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet (29 Ekim 1923)’in ilanına kadar kamusal hayat ile bütünleşmeyi kendilerine hedef olarak belirlemiş idi. Özellikle Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde kadınlara özel açılan okullarda verilen eğitim sayesinde birçok kadın topluma kazandırılmaya çalışılmış, İttihat ve Terakki (1908-1918) dönemine kadar kadına yönelik destekleyici çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Devletin kadının yanında yer aldığı, basında kadına yönelik yayınların başladığı ikinci evreden üçüncü evreye geçiş Cumhuriyet’in ilanı ile başlamış ve 1980’lere kadar uzanmıştır. Temel haklarını kazanmaya çalışan kadınlar, Cumhuriyet döneminin ilk kadın derneği olan Kadınlar Birliği vasıtasıyla ilk defa 1930’larda sokağa dökülmüştür. Bundan sonraki kadın eylemlerini ise ilk defa 1970’lerde İKD bünyesinde görmek, derneğin gücünü açık bir şekilde göstermektedir (Kadem, 2013).

Oy kullanma ve erkeklerle eşit şartlar altında eğitim alma hakkını elde eden erken Cumhuriyet kadını, 1970’lere geldiğinde, devrim aşkıyla yanıp tutuşan, kadın haklarını unutup yalnız Cumhuriyet ideasını savunan, bu yol uğruna zaman zaman farklı kimlik ve yaşam tarzına sahip hemcinslerini bile savunmaktan geri duran bir kadın profili çizmekteydi. Bu zaman dilimi içerisinde dönem dönem ortaya çıkan kadın liderler, kadınları biraz olsun rejimden sosyalizme çevirmeyi başarmıştır. Ancak özgürlük adına cinsel kimliğinden neredeyse vazgeçen Türk kadını Kemalist reform, İslami değerler ve Sosyalizm arasında sıkışıp kalmış, kendi kimliğini oluşturmakta zorluk çekmiş ve toplumun gözünde hiçbir zaman etiketlerinden arınarak yalnızca kadın olamamıştır (Karataş, 2009).

Kadın hareketlerinin tekrar uyanışa geçtiği 1970’li yıllar aynı zamanda sosyalist ayaklanmaların başladığı bir dönemdi. 1961 yılında yalnız dört işçi hareketi gerçekleşirken 1970 yılında yüz elli işçi hareketi gerçekleşmiştir (Siliyer, 1971). Özellikle 1970’lerin ikinci yarısında çıkan siyasî affın ardından başlayan sosyalist örgütlenmeler ülkede çığ gibi büyümekteydi. Eşitsizlik ve sömürü kavramlarının gündelik hayatın kucağına düştüğü bu dönem kadınlarda da iş hayatında hor görülme bilincini doğurmuştur (Çakır, 1995). Sol/Sosyalist tarafların mağdur emekçiler üzerinden harekete geçtiği ve onları örgütlemeye başladığı 1970’li yıllar, ekonomik olarak refaha erememiş ev kadınları ve emekçi kadınlar üzerinden kadın hareketlerinin yeniden doğuşuna bir zemin hazırlamıştır. Devrimci Kadınlar Birliği ve Ankara Kadınlar Derneği gibi TKP’nin bir dalı olarak 3 Haziran 1975 yılında kurulan İKD de diğer birçok sosyalist kuruluşun benimsediği Ortodoks Marksist bakış açısına bağlı kalarak Ağustos 1975’te Kadınların Sesi adlı kadın dergisinin ilk sayısını yayınlamıştır (Akkaya, 2018).

*“Tüm çalışan kadınlara, yarınlarımızın umudu çocuklara, tüm ilerici, demokrat, yurtsever güçlere kutlu olsun.”* şeklinde bir cümle ile derginin açılışını gerçekleştiren yayın organı daha sonra derneğin amaç ve mücadele hedeflerini tek tek okuyucuya sunmaktadır (Kadınların Sesi Dergisi, 1975a). Eşit işe eşit ücret verilmesi, yasal hak ve eşitliklerin hayata geçirilmesi ve eğitimde, iş bulmada ve terfide eşitlik sağlanması gibi kadına ait temel iş haklarının üzerinden geçen dergi, basın hayatını sürdürdüğü beş sene boyunca altmış bir sayı çıkarmış ve çalışan kadınlar ile yaptığı küçük mülakatlara bünyesinde yer vererek Türk kadınının sesini duyurmuştur.

Bu çalışmada ise, İKD ve Kadınların Sesi Dergisi incelemelerinin ardından dergide gerçekleştirilen mülakatlar “Ortak Sorunlar”, “Meslekî Problemler” ile “Grev ve Direnişler” olmak üzere üç alt başlığa ayrılmaktadır. Araştırmada, öncelikle Kadınların Sesi dergisi mülakatlarında yer alan kadın işçilerin deneyimleri ve sorunları belirlenmiştir. Daha sonra, bu deneyimler ve yirmi yılda emeklilik, pahalılık, sendikal mücadele, emzirme odaları, kreşler, ev kadınlarının çalışma isteği, köy kadınları, grevler ve fazla mesai gibi sorunlar göz önünde bulundurularak yaşanan problemler kadın perspektifinden incelenmiştir. Makalede, mülakatların yanı sıra çalışan kadınların maruz kaldığı ayrımcılık ve sömürü politikasına getirilen politik öneriler, ideolojik destekler ve halkın başvurduğu çözüm yollarına yer verilmiştir. Çalışma, 1970’li yılların ikinci yarısı itibarıyla yaşanan toplumsal

cinsiyetçilik ve feminizm ile ilgili sorunları belirlemekte ve kadın işçilerin belli bir dönem aralığında yaşadıkları problemleri ele almaktadır.

## 1. İLERİCİ KADINLAR DERNEĞİ

Cinsel eşitsizlikler uzun yıllar tutucu gelenek ve göreneklere yahut ekonominin az gelişmesine bağlanmış, “ezilen kadın” figürü her zaman Anadolu’nun az gelişmiş bölgelerinde baskı altında yaşayan kadınları çağrıştırmıştır. Büyükşehirlerde hakkı yenen, aşağı görülen, “ezilen” kadınlara karşı oluşan farkındalık ancak 1970’lerin ikinci yarısında yükselen sosyalist görüş ve eylemler neticesinde oluşmaya başlamıştır (Çakır, 1995). Bu artış, ülkede önceleri soğuk karşılanan kadın örgütlenmelerinin de doğuşuna sebep olmuştur. Böyle bir dönemde İKD de, Ankara Kadınlar Derneği ve Devrimci Kadınlar Derneği gibi TKP bünyesinde kurulmuştur. Dernek, aktif olduğu ilk beş yıl boyunca işçi ve emekçi kadınların lehine çok ciddi eylemler ve farkındalık çalışmaları sürdürmüştür.

3 Haziran 1975’te İstanbul’da kurulan İKD, Türkiye Cumhuriyeti’nde kurulmuş olan kadın dernekleri arasında en fazla üyeye sahip olan ve kadınları kitleler halinde hareketlendirebilen bir örgüt olması açısından oldukça önemli bir dernektir (Akal, 1998). Günümüzde genel başkanlığını Beria Onger’in üstlendiği derneğin tüzüğünde amaç, “ülkemiz kadınlarına tanınmış sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerinde kalmaması, günlük yaşamda somut olarak uygulanması ve geliştirilmesi” şeklinde belirtilmektedir (İlerici Kadınlar Derneği, 2021).

İKD, çalışan anneler üzerine çok ciddi çalışmalar gerçekleştirmiş, anneliğin toplumsal bir işlev olarak tanınması için çabalamıştır. İşveren ve devlet tarafından kreş/emzirme odalarının açılma çalışmalarına ehemmiyet verilmiştir. Kendi yayın organı olan Kadınların Sesi Dergisi üzerinden de bu çalışmalar için kampanyalar başlatmış, sendikalarda yürütülen çalışmalar sonucu kreş talebi toplu sözleşmelerde yer almaya başlamıştır. Bunun yanı sıra bazı belediyeler tarafından kreş ve yuva sayısı arttırılmıştır.

Derneğin bahsi geçen konu ile ilgili diğer çalışmaları arasında kadın işçi çalıştıran her iş yerinde 0-7 yaş arası çocukların bakımı için kreş kurma yahut uygun bir kreş ya da yuva ile anlaşma zorunluluğunu sağlamak, kreş denetiminden sorumlu ve işçi annelerce seçilecek bir kadın işçi temsilcinin seçilmesi, açılan yuva ve kreşlerde revirler bulunmasına ek olarak çocuğu hastalanan anneye ücretli izin verilmesi bulunmaktadır. Aynı hakların devlet memurlarına da tanınması, doğum izninin yaygınlaştırılması (doğum öncesi ve sonrası üç ay izin hakkı), çocuk zamlarının iş kanunu kapsamına girmesi ve bundan vergi alınmaması gibi başlıklara da değinilmektedir. Ayrıca istenmeyen doğumların önlenmesi için SSK’nın, resmî hastane ve dispanserlerin kadınlara her türlü yardımı sağlaması, ücret, işte ilerleme ve eğitim alanlarında hem emekçi hem de annelik yönleriyle toplumdaki çift yönlü işlevlerinin göz önüne alınmasını sağlamak gibi hedefler de yine derneğin amaçları arasındadır (Kadınların Sesi Dergisi, 1975-1980).

İKD, aynı zamanda yeni çıkan yirmi yılda emeklilik yasınının getirileri olan 5000 işgünü primini ödemek koşulu, 18 yaşından önceki çalışma sürelerinin geçerli olmaması, %70 yerine %60 oranında emekli maaşı alınmasının kabulü gibi şartlara şiddetle karşı çıkmış, farkındalık için bildirimler yayınlamış, bu konu ile ilgili tüm kadınlara düşen görevin, haklarına sahip çıkmak ve örgütlenerek mücadele vermek olduğunu belirtmiştir (Kadınların Sesi Dergisi, 1975a). Kendi yayın organı üzerinden de olmak üzere bu konu ile ilgili imza çalışmaları başlatarak emekçi kadınların, haklarının elinden alınmadan yirmi yılda emekliliği için çalışmalar sürdürmüştür.

Yukarıda bahsi geçen mevcut iki konu haricinde derginin önemle altını çizdiği diğer konular ise eşit işe eşit ücret, anneliğin toplumsal bir işlev sayılması, kadınların sendikalarda daha aktif hale gelmesi, grevler ve eğitimde, iş bulmada, mevkilendirmede fırsat eşitliğinin sağlanması gibi konular olmuştur. Aynı zamanda ülkedeki emekçi kadınların haklarını her bakımdan yetersiz bulan İKD, kurulduğu günden beri çeşitli kampanyalar ile var olan hakları daha geniş kitlelere duyurmak, sunulan haklardaki kısıtlamaları ve uygulanmama nedenlerini ortaya çıkarmak ve hakların genişletilip uygulanabilmesi adına kadınları örgütleyerek harekete geçirmek amacı gütmüştür (İlerici Kadınlar Derneği, 2021).

28 Nisan 1979’da sıkıyönetim tarafından kapatılan ve 2016 yılında yeniden açılan, genel başkanlığını ise Umut Kuruç’un üstlendiği İKD medya üzerinden yayınladıkları bildirimler ve



örgütlenme çağrıları ile güç dengelerini değiştirme çalışmalarına ve insan haklarını savunmaya devam etmektedir.

## 2. KADINLARIN SESİ DERGİSİ

İKD, Ortodoks/Marksist bakış açısı ile Ağustos 1975'te, “*Tüm çalışan kadınlara, yarınlarımızın umudu çocuklara, tüm ilerici, demokrat, yurtsever güçlere kutlu olsun.*” sözü ile Kadınların Sesi Dergisi'nin ilk sayısını yayınlamıştır (Kadınların Sesi Dergisi, 1975a). Klasik Marksizm'in daha sınırlı bir yorumu olan Ortodoks/Marksist görüş yalnız sınıf mücadelesi ve ekonomik faktörlerin altını çizen ve bunu yaparken kültür, ideoloji, dil gibi etkenleri de hesaba katan bir bakış açısıdır. Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından geliştirilen Ortodoks Marksist görüş ile ilgili Antonio Gramsci'nin yaptığı yorum ise dikkat çekicidir. Gramsci'ye göre, sosyalist bir kurumun kurulması için ekonomik mücadele kadar kültürel ve ideolojik mücadele de oldukça önemlidir (Aksoy ve Can, 2016).

İdeolojik görüşü bu yönde olan Kadınların Sesi Dergisi yayın hayatının henüz birinci senesini doldurduğunda derginin baskı sayısı 500'den 10.000'e yükselmiş, abone sayısı ise 1000'e ulaşmıştır. Derneğin kuruluşunun hemen ardından yayınlanan dergi ile eş zamanda senesini dolduran İKD ise bir yıl içinde ciddi bir gelişme göstermiştir. Hızlı bir şekilde örgütlenen İKD; İstanbul'da açılan üç şubenin (Fatih, Şişli, Kartal) yanı sıra Ankara, İzmir, Bursa, Zonguldak ve Antakya başta olmak üzere sekiz şube açacak boyuta gelmiştir (Kadınların Sesi Dergisi, 1976d).

Kadınların Sesi Dergisi, yayın hayatının sürdüğü beş sene boyunca emekçi kadınların boğuştuğu sıkıntılardan bahsetmiş, siyasî ve toplumsal gelişmeleri eleştirerek aktarmış, çeşitli karikatürler aracılığı ile dönemin şartlarını gözler önüne sermiştir. Derneğin kuruluş amacını yaymak ve bildirimlerini yayınlamak için güçlü bir araç olarak kullanılan dergide farklı meslek grupları ile mülakatlar gerçekleştirilmiş, işçi kadınların sıkıntıları, gelişmeler hakkındaki düşünceleri ve şikâyetlerine kulak verilmiş, Türk kadınının “sesi” olunmuştur. Dergi yalnız Türkiye Cumhuriyeti içerisinde gerçekleşen gelişmeler ile sınırlı kalmamış, Avrupa'daki gelişmeleri ve Orta Doğu'daki kadınların yaşadıkları sıkıntıları da okuyucuyla paylaşarak tüm kadınların sesi olmaya özen göstermiştir. İlerleyen yıllarda derginin popülerleşmesi ile ilkokul çağındaki çocuklar dahi dergiye mektuplar ve şiirler yazar olmuştur.

Kadınların Sesi Dergisi ilk sayılarında yirmi yılda emeklilik, kadınların sendikalarda daha aktif hale getirilmesi gerektiği, emzirme odası ve kreş sorunu, sendikal mücadeleler, fazla mesai, pahalılık, ev kadınlarının ev ekonomisine katkısı gibi problemlerin üzerine gitmiştir. Dergi; yukarıda bahsi geçen imza kampanyalarının haberlerini de dergide güncel tutmuş ve mülakat, karikatür, köşe yazısı ve dergiye yollanan mektuplar vasıtasıyla sorunlara dikkat çekmiştir. Belli bir sayıya kadar mevcut sayfa sayısını dört, beş sayfada sınırlı tutan dergi böyle sınırlı bir alanda çekinmeden, uzun uzun, haklarını bilmeyen kadınları göz önünde bulundurarak çıkan yeni yasaları, kararnameleleri, kadınlar için kâğıtta geçerli olan ancak işveren tarafından uygulanmayan hakları emekçi kadınlara hatırlatmış, yeterli bilgiye sahip olmayan bireyleri ise bilgilendirmiştir.

İlerleyen yıllarda ülkede artan sağ ve sol çatışmaları, siyasî karmaşa ve işçi sınıfının düştüğü zor durumlar ile birlikte derginin odak noktası da değişmeye başlamıştır. Benimsediği görüş itibarıyla taraflı bir habercilik tutumu sergileyen dergide özellikle 1977 ve 1978'den itibaren “faşist” hareketler şiddetle kınanmış, DİSK temsilcileri ve onların eylemleri hakkında yapılan haberler çoğalmış, insan hakları üzerine köşe yazıları çoğaltılarak başlı başına bir konu haline gelmiştir (Kadınların Sesi Dergisi, 1978d). Bahse konu olan süreçlerden sonra Kadınların Sesi Dergisi'nin, hitap ettiği “kadınların” sorunlarından uzaklaştığı ve dergide tamamen ülkenin güncel siyasî durumlarına ve sağ-sol münasebetlerine yer verildiği gözlemlenmektedir.

Bunların dışında yine dönemin ciddi problemlerinden biri olan işçi hareketleri de Kadınların Sesi Dergisi sayesinde yakından takip edilmektedir. Zira güncel haberler için grev ve direnişlere dergi muhabirleri de katılmış, oradaki kadınlar ile mülakat yaparak son durumu öğrenmiş, kadın-erkek herkesin şikâyetini dinleyip haklarını savunmada işçilere destek çıkmışlardır. Yalnız fabrika işçilerinin grevlerine değil, ayaklanma olmaksızın işverene kafa tutan ve “Bu düzen böyle gitmez!” diyen, evden çalışan kadınlara da Kadınların Sesi söz hakkı tanımıştır (Kadınların Sesi Dergisi, 1980b).

Gerek yazılarında gerek karikatürlerinde çatal dilini iktidardan ve işverenden sakınmadan beş sene boyunca olağan şiddetiyle yayımlamaya devam eden Kadınların Sesi Dergisi, 12 Eylül 1980 darbesinin sonucu olarak İKD'nin ardından kapatılarak 61. sayısı ile yayın hayatına son vermiştir.

### 3. KADINLARIN SESİ DERGİSİ MÜLAKATLARI

#### 3.1. Ortak Sorunlar

Kadınların Sesi Dergisi, yayın hayatında yerini aldığı ilk günden itibaren emekçi kadınların haklarını savunmalarına, seslerini çıkarmalarına bir aracı olma görevi üstlenip yardım etmekle kalmamış, dergi üzerinden hazırladıkları metinler ile Türk kadınına bilmediği hak ve özgürlüklerini de öğretmiştir. “20 Yılda Emeklilik” sorunuyla ilk sayısını çıkaran dergide, yirmi yılda emekli olmanın şartlarına ve bu şartların yetersizliğine yer verildikten sonra emekçi kadınlardan fikirlerini beyan etmeleri istenmiş ve dört kadın (Tütün işçisi Nezahat Kara, tekstil işçisi Saadet Sözel, tezgahkar Sultan Aktaş ve konfeksiyon atölye işçisi Fikriye Vardar) ile kısa kısa mülakatlar gerçekleştirilmiştir (Kadınların Sesi Dergisi, 1975a). Çocukluk yıllarından bu yana günlerini atölyelerde, fabrikalarda geçirmiş kadınlar, derginin ilk sayısında zorlu iş şartları ve fazla mesai, işten çıkarılma korkusuyla sigorta girişi istemeye karşı duyulan çekingenliği ve hem iş hem ev koşuşturmasında yaşadıkları sıkıntıları okuyucuya aktarmaktadır. Çok küçük yaşlarda çalışma hayatına atılanlar, yeni çıkan emeklilik yasasında yer alan “18 yaşından önceki çalışma sürelerinin geçerli olmaması” şartından yakınırken; “%70 yerine %60 oranında emekli maaşı almayı kabul etmek” şartı da onlar için can sıkıcı noktalardan biri haline gelmektedir. Eski yasa ile emekli olacağı yaşta %70 oranına sahip olacak kadınlar, en fazla iki sene erken emekli olarak maaş oranlarının %50-%60 oranına düşmesini ilerici bulmamakta, haklarının yendiğini düşünmektedirler. Sosyal güvenliğin sağlandığı, yıllık izinlerin uygulandığı, sistematik ve düzenli işleyen bir iş yerinde yirmi sene bir yana, otuz sene bile çalışmaya razı olan emekçi kadınlar, bu düzen sağlanmadığı sürece yirmi yıl çalıştıkları bir işte erkeklerden farklı olarak ev ve iş koşuşturması ile geçen çalışma hayatında kırk yıl çalışmış bir insanın yorgunluğuna sahip olacaklarını üzümlerle belirtmektedir (Kadınların Sesi Dergisi, 1975a).

İlk mülakatlarda, çıkan yeni yasadaki şikâyet etmenin yanı sıra iş yerlerinde haklarını da alamadıklarını belirten kadınlar bir sonraki sayıda karşımıza sendikal çalışma süreçlerini anlatırken çıkmaktadır. Sendikalara üye çalışan kadınların (Maden/İş üyesi montör işçi Fatma Günel, orman yüksek mühendisi Banu Göksal, Petrol/İş üyesi ilaç işçisi Suna Özçelik ve tekstil işçisi Hayriye Zorlu) duygu, düşünce ve taleplerinin alındığı bu mülakatlar, grev hakkına sahip olmayan memur çalışanların da sesi olmaya çalışmıştır. Anayasa'nın 46. maddesinde yer alan ve çalışan herkesin sendika kurabileceğini beyan eden maddeye rağmen 1971 Mart'ında memurların sendikal haklarının ellerinden alınmasına gösterilen tepki yine bu mülakat başlığı altında mevcuttur (Kadınların Sesi Dergisi, 1975b). Çoğu DİSK'e bağlı çeşitli sendikaların güvencesi altında çalışan kadınlar, sendikalarından memnun olduklarını ifade etmekle beraber hepsi sendikaya daha erken üye olmamanın üzüntüsüyle cümlelerine başlamaktadır. Sendikaların sağladığı ekonomik haklar (ikramiye, çocuk zammı, yakıt parası, izin ücreti...) sayesinde çalışma hayatında bir nebze de olsa rahatlayan emekçi kadınlar, sendikaların iş yerlerinden daha fazla ücret talep etmesini, eğer kadın-erkek eşitliği varsa bunun ücretlere de yansımaları istemektedirler (Kadınların Sesi Dergisi, 1975b). Aynı zamanda sendikalarda gerçekleşen eğitimlere ve toplantılara sık sık katılıp dağıtılan dergileri okuduklarını belirten kadın çalışanlar, bilinçlendirme çalışmalarına olumlu yaklaşarak ellerinden geldiğince bu alanda aktif olduklarını da belirtmektedir. Erkekleri kendinden üstün gördüğü için onları başa getiren kadınlardan dolayı, çalışan kadınların iş yerlerinde aktif roller alamadığını belirterek hemcinslerini cesaretlendirmek adına düşüncelerini paylaşan kadınlar da (Triko fabrikası baş temsilcisi Mahmure Acar ve Schaub-Lorenz fabrika baş temsilcisi Harika Ekekon) gerçekleştirilen mülakatlarda karşımıza çıkmaktadır (Kadınların Sesi Dergisi, 1976a).

Sendikalardan istenen kreş uygulamasına dair detaylı bilgiler ise bir sonraki sayıda yer almaktadır. Her mülakatta olduğu gibi bu mülakatlardan önce de dergi okuyucuyu gündemdeki sorun hakkında bilinçlendirmekte, sonrasında emekçi kadınlar durum üzerinden düşüncelerini dile getirmektedir. Ev, iş ve annelik sorumluluklarını taşıyan çalışan anneler (Tütün fabrika işçisi Sabriye Öztürk, pil fabrikası işçisi Semiha İşler ve gezici ebe/hemşire Songül Gökdemir) bu mülakatta yeterli, iyi bakımlı ve ucuz kreşlerin açılması gerektiği hakkında fikirlerini beyan etmektedirler. Kanunlar

gereği on çocuğa bir oda düşecek şekilde düzenlenmesi gereken kreşlerde bir odaya yirmi çocuğun sığdırılmaya çalışılmasından şikâyet eden anneler aynı zamanda kreşlerin havasız ve bakımsız olmasından şikâyetçi olsalar da “Hiç yoktan iyidir.” düşüncesine tutunarak mevcut eksikliklere göz yummaya çalıştıklarını söylemektedirler. Zira her çalışan annenin kreş ayrıcalığına sahip olmadığı görülmektedir. Mülakatlardan yola çıkarak iş yerinde kreş olmayan annelerin çocuklarını ücret karşılığı komşularına bıraktıkları, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise çocukları tek başına evde bırakmak zorunda kaldıkları, büyük çocukların kardeşleriyle ilgilenme sorumluluğunu üstlendikleri görülmektedir. Böyle durumlarda yüreği ağzında çalışan annelerin iş yerlerinde sergiledikleri performanslarında düşüş yaşamaları beklenen bir sonuç olduğundan dolayı, çalışan annelerin ortak talebi; iş yerlerinde kreş olmasa bile devlet tarafından temiz, bakımlı, üç öğün yemek imkânı olan ucuz kreşlerin açılmasıdır (Kadınların Sesi Dergisi, 1975c).

70’li yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar da dergide yerini almıştır. Nadiren gerçekleşen işçi zamlarına kıyasla günlük yaşamda sık sık artan fiyatlar işin içinden çıkılmaz bir hal almış, hayat şartları oldukça zorlaşmaya başlamıştır. Evin giderlerini tek başına karşılamak zorunda kalan yahut eve destek olmak adına çalışan kadınlar da yaşadıkları sıkıntıları dile getirmiştir (Banka işçisi Gülseren Akgül, Pfizer İlaç’ta işçi Şadan Şahin, T. Telefon fabrikası işçisi Mücella Keser ve T. Telefon fabrikası işçisi Fatma Karadağ). Enflasyon, geçim zorluğu, yokluk ve yoksulluğun yarattığı karaborsa ile kirasını, okul masraflarını karşılayamayan, sağlıklı beslenmeye ve temel gıda ihtiyaçlarına ulaşamayan onlarca ailenin sesi olan emekçi kadınlar mevcut durumdan yakınmaktadır. Dönemin yokluğu öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, yakacak almaya para bulamayıp ailecek soğuktan hasta olan ve temel gıda yerine ilaç parasını hesap etmeye başlayan kadınlar da mevcut başlık altında dertlerini okuyucu ile paylaşmıştır (Kadınların Sesi Dergisi, 1975d).

Bu zorlu dönemde ev ekonomisine katkı sağlamak isteyen ancak kimi okutulmamış kimi de çocukların bakımını üstlendiğinden çalışma fırsatı bulamamış kadınlar da (Fatma Kuş, Aliye Ercan, Ayşe Surat, Ördük Yüce, Fitnat Karadağ ve Fazıla Çamsızoğlu) düşüncelerini paylaşma şansını Kadınların Sesi Dergisi sayesinde yakalamıştır. Çalışma hayatında aktif olan kadınlar (Bedia Ünver, santral işçisi Emine Dikici, makine işçisi Nermin İraz, makine işçisi Tuna Ünsal)ise ancak haklarını korumak, seslerini duyurmak adına katıldıkları grevlerde dergiyle mülakat yapma fırsatı bulmuştur (Kadınların Sesi Dergisi, 1975e). SSK’ye bağlı 30.000 işçinin, işçilik statüsünden çıkarılıp memur edilmesinin ardından Ankara ve İstanbul’da başlayan direnişte kadın ve erkek işçiler omuz omuza mücadele verdiklerini belirtmişlerdir (Kadınların Sesi Dergisi, 1976b). Kadınların çok iyi direndiklerini ifade eden kadın direnişçiler, eğer bir kadın, polis tarafından alınırsa diğer kadınların hiçbir zaman onu yalnız bırakmadıklarını, genç-yaşlı demeden mücadelelerine devam ettiklerini gururla anlatmaktadırlar. Bu direnişin yanı sıra fabrikalarda deneme süresi bahanesiyle işe alınan işçileri “Beğenmedik!” bahanesine sığınarak işten çıkararak işverenlere karşı da kadınlar (Örneğin dergi mülakatlarında yer alan Statütaş, PAT Patates ve Cips üretim fabrika işçisi Ayşe Tıkız) tepki göstermekten geri durmamıştır. Sendikal faaliyetlere katılmadığını belirten ve ne referandum ne de grev hakkında bilgi sahibi olan işçi kadınların dahi işten çıkarılan arkadaşları adına tepki gösterip işe ara vermeleri, işverenlerin aklını başına getirmeye başlamış ve mevcut dengesiz düzende değişiklikler görülmeye başlanmıştır (Kadınların Sesi Dergisi, 1976c).

### 3.2. Meslekî Problemler

İlk sayılarda işçi ve emekçi kadınların ortak sorunlarına, çeşitli iş yerlerinde çalışan kadınlara söz hakkı vererek değinen dergi, ilerleyen sayılarında daha spesifik meslekler üzerinden aynı mesleğe sahip kadınlarla mülakatlar gerçekleştirmenin yanı sıra dönem şartlarından dolayı artan grev ve eylemlere de ağırlık vermeye başlamıştır.

Amik Ovası’nda pamuk tarlalarına gelen mevsimlik işçilerin yaşadıkları zorlukları ve haksızlıklarını dinleyen dergi, çocuk bakımı başta olmak üzere kadınların yine birden fazla sıkıntıyla mücadelesini aktarmaktadır. Doğumun tarlada gerçekleşeceğini bildiği için yanına bebeğe bakacak birini de götürüp doğumdan hemen sonra işine devam edenlerden çocuğunu sırf “abla” rolüne sahip olduğundan dolayı beş yaşındaki bir kız çocuğuna emanet etmek zorunda kalanlara kadar pek çok kadın bu tarlalarda zor şartlar altında hayatını devam ettirmeye çalışmaktadır. Asgari ücretin anlamını dahi bilmeyen ırgata 20-30 lira veren kâhyalardan dolayı işçiler bir de ağalara borç edinmekteydi. Bu

işçiler her gün saat 05.00-20.00 arası, Kadınların Sesi Dergisi tabiri ile ak pamukları ırgat kanı ile sulamaktaydılar (Kadınların Sesi Dergisi, 1977a).

Yaşanan sıkıntılar yalnız işçiye değil memura da zor dönemler yaşatmaktaydı. Hemşireler dışında herkes Dünya Hemşireler Günü'nü neşe ile kutlarken dergi rotasını bu sefer de SSK hastanesinde çalışan Fatma Hemşireye çevirmektedir (Kadınların Sesi Dergisi, 1979a). Fatma Hemşirenin aktardığı üzere, yeni çıkan Tam Gün yasası ile çalışma saatleri dokuz saate çıkmıştı. Türkiye standartlarına göre bir hemşireye düşen hasta sayısı on kişiyken hemşirelere daha fazla hasta verilmekteydi. Ayrıca İş Kanunu'na göre on altı saatlik nöbetin yarısını çalışma, diğer yarısını ise dinlenerek geçirmeleri gerekirken bu uygulama da es geçilmekteydi. Evine ve ailesine zaman ayıramadığını belirten Fatma Bağatar, verilen ücretlerin de çalışma performansları ile paralel olmadığını, nöbet ücretlerini dahi sağlıklı bir şekilde alamadıklarını belirtmektedir. Hemşire olmak için verilen eğitimin yetersizliğinden de bahseden Fatma Hemşire; öğrenilen bilgilerin uygulamada oldukça yetersiz kaldığından, zaten ailesi tarafından baskı altında yetiştirilen kız çocuklarının okulda da ciddi bir baskıya maruz kaldığından, bu gibi meslek okullarında kızların yalnız hemşirelik görevi için bir araçmışçasına yetiştirildiklerinden yakınmaktadır. Çocuğu olmadığını belirten Fatma hemşire çocuğu olan meslektaşlarının sıkıntılarına da sözcü olmaktadır. Zira hiçbir hastanede kreş yahut emzirme odası bulunmamaktadır. Öyle ki, insanlara can olmak adına çocuğunu evde yalnız bırakmak zorunda olan ve döndüğünde yavrusunun cansız bedeni ile karşılaşan anne hemşireler de bu eksikliğin bedelini çok ağır ödemek zorunda kalmışlardır (Kadınların Sesi Dergisi, 1979a).

Meta fabrikasının lehim kısmında, dumanların mide ve gözler için yarattığı tehlikeler altında çalışan kadın temsilci Güler Sevim de kendi iş yerinde kreş ve emzirme odası olmamasından mustarip olmuştur (Kadınların Sesi Dergisi, 1979b). Ayda 2.500 lira ücret talep eden özel kreşlere durumu yetmeyen pek çok işçi gibi Güler Hanım da çocuğunu ailesine emanet etmek mecburiyeti duyan emekçi kadınlardan birisidir. İkinci evladına hamile olduğunu belirten temsilci, lehim ve reçine keserken sıçrayan asitlere maruz kalmanın ve ağır işlerden sorumlu tutulmanın bebeğe vereceği zararlardan endişe duymaktadır. Kiranın bile 2.300 lira olduğu bir dönemde hem 4.200 lira maaş almaları hem de patron tarafından sindirilmek için sürekli olarak kovulma tehditleriyle çalışmalarının Güler Sevim ve meslektaşlarını zor duruma soktuğu gözlemlenmektedir.

Bunun dışında dergide yine farklı mesleklerin problemlerine de kısa bir şekilde değinilmiştir: Örneğin büyük kârlar sağlanan halıcılık sektöründe halı dokumacılarının “para babaları” tarafından yaşadıkları mağduriyete rastlanmaktadır (Kadınların Sesi Dergisi, 1976f).Gün içinde yaklaşık sekiz saat çalışan ve ipek bir halının dört ayda ancak bir metre karelik işini bitiren Sabriye Tavancı gibi dokumacılara hiçbir sosyal hak tanınmamakta, 40.000-50.000 lira değerindeki halıları dokuyan emektar işçilere 750 ilmekten oluşan bir sıra için 875 kuruş verilmekte idi. Fabrika işçilerine sağlanan odun, yemek, sigorta, sendikal haklar gibi haklardan mahrum bırakılan dokumacılar mevcut sömürü düzenin her ne kadar farkında olsalar da çocuklarını bırakacak bir yer bulamadıklarından evde çalışmak zorunda kaldıklarını dile getirerek ülkedeki kreş sorununun da altını tekrar çizmektedir.

Yaşamak için haklarını arayacak fırsatı bile bulamayanlar arasında pazarlarda hamallık yapanlar da bulunmaktadır. Kadınların Sesi ekibi, zayıf bedenlerine aldırımsızın ağır sepetler yüklenen küçücük kızlarla Samsun'un bir pazarında karşılaşmaktadır. On altısında iki çocuğu ile dul kalan, geçim derdinin eğitimi önüne taş koyan, kaderine boyun eğen genç kızlar, çocuklar, işittikleri onlarca azar ve küfrü de sırtlarına yükleyip günde kazanacakları en fazla 50 lira için insanların etrafında dönüp dolanmaktadır. Hamallar kendi deyimleri ile insan muamelesi görmemekte, “üç beş kuruş” için sabahın erken saatlerinde köylerinden ayrılıp pazar yerlerine gelmektedirler (Kadınların Sesi Dergisi, 1977c).

1970'lerin ikinci yarısında, Ankara'ya yakın Macunköy'de muhtarlık seçimlerini kazanan ilk kadın muhtar Fikriye Yaman ile de mülakat gerçekleştirilmiştir. Susuz, elektriksiz, merkeze ulaşımın geniş vakitlerce sağlanamadığı bir yerde ailesinin ve arkadaşlarının büyük desteği ile seçimlere adaylığını koyan Fikriye Hanım eksiklikleri gidermek için çalışmalara başladığını belirtmekle kalmamakta; mahalleye ortaokul getirilmesi, ucuz et için et ve balık kurumunun bir şubesinin açılması ve posta evi açılması planlarını da dergi ile paylaşmaktadır (Kadınların Sesi Dergisi, 1978b).

Yukarıda gerçekleştirdikleri mülakatlarla memnuniyetsizliklerini dile getiren kadınların aksine henüz kreşin ne anlama geldiğini dahi bilmeyen işçiler de bu dönem oldukça fazlaydı. Grev ne demek, sendika ne işe yarar, sigorta nasıl yapılır?... Bunları bilip yapılan haksızlıkların farkında olmak bile 1970 ve 1980'lerin Türkiye'sinde çalışan kadınlara bir ayrıcalık sağlamaktaydı. Mülakat yapılan kimi hamal, kimi halıcı, kimi muhtar birçok kadını gerek iş yerlerinde gerekse evlerinde ziyaret eden Kadınların Sesi Dergisi, İKD'nin kapatılmasıyla yılmak bir kenara, röportaj yaptığı emekçi kadınlardan da büyük bir ilgi ve destek görmüştür (Kadınların Sesi Dergisi, 1975-1980).

### 3.3. Grev ve Direnişler

1970'lerin ortalarına doğru artan grev ve işçi direnişlerine Kadınların Sesi Dergisi de bünyesinde yer vermiş ve haklarını savunan direnişçilerin "sesi" olmuştur. Yukarıda bahsi geçen ortak sorunların yanı sıra eksik verilen yahut kesilen maaşlar, işverenin sarı sendikalaşma isteği, toplu işten çıkarmalar ve artan kovulma tehditlerine, arkalarında sendikalarının desteği ile "Öyle de açız, böyle de. Kaybedecek hiçbir şeyimiz yok. Ama kazanacağımız çok..." diyerek grev ve direnişler ile cevap veren işçiler bu dönemlerde çok zor şartlar altında ülkenin farklı yerlerinde haklarını savunmaya başlamıştır (Kadınların Sesi Dergisi, 1980c). Direnişin kırılması adına dövülen ve hastanelerde günlerce yatan, duraklarda silah ile korkutulup evlerine kadar takip edilen kadın işçiler ve yine türlü tehdide maruz kalan erkek işçi eşleri baskıya ve şiddete boyun eğmemiş ve haklarını savunmaya devam etmişlerdir (Kadınların Sesi Dergisi, 1976e).

Örneğin Türkiye'de eylem birliğini ilk defa uygulayan Feget Fabrikası'nın Zühriye Öztürk ve Sakine Keskin gibi on yılı aşkın işçileri, sendikaların güç ve eylem birliği kararından memnun olduklarını belirtmiş, önceden birbirlerine düşman olan işçi arkadaşları ile üzerlerinde önlük kol kola hakları için mücadele vermiştir. İş güvenliği, et yemek gibi temel ve olağan ihtiyaçlarını karşılayamayan işçilerin istekleri patronun "işine" gelmediği için insanların ekmek kavgasını ideolojik bir çatışma olarak yorumlayıp sırtını emekçilere dönmekte ısrar ettiği de yine mülakatlar sayesinde öğrenilmektedir (Kadınların Sesi Dergisi, 1980c).

1 Şubat 1977 sabahı Bursa BİSAŞ'ta 1000 kadının yaptığı eylem de dergide yer almaktadır. İşten çıkarılan iki kadın işçi, Behice Ceylan ve Behiye Alişoğlu ile yapılan mülakat vasıtasıyla eylemin detayları öğrenilmektedir. Zaten işveren tarafından sömürüye maruz kalan, 8 saatlik ücret alacakları yerde 7,5 saatlik ücrete boyun eğen işçilerin haklarını savunan ve kesilen paranın komandoları beslemek için harcadığını ortaya çıkaran temsilcinin işten çıkarılmasının ardından ertesi sabah işçiler fabrika önünde "Yaşasın DİSK; sarı teksif, satılmış sendika" sloganları ile çalışmayı reddederek eylemlerine başlamaktadırlar. Ücretlerinin kesilmesinin yanı sıra toplu sözleşmede ilgili madde yer aldığı halde 1000'den fazla kadının çalıştığı fabrikada kreş yahut emzirme odasının olmaması ancak aidatların düzenli olarak kesilmesi de şikâyetler arasında yer almaktadır (Kadınların Sesi Dergisi, 1977b).

Dedeman Otel işçilerinin grevinde Fikriye Tunç ile gerçekleştirilen bir diğer mülakat da okurlara emekçi problemleri ile ilgili bilgiler vermektedir. İçlerinde beş kadın grevcinin de bulunduğu grev alanında çadırlar defalarca polisler tarafından sökülmüş, işçiler saldırıya maruz kalmıştır. Buna rağmen kimse direnişinden vazgeçmemiştir. Hakları verilmediği için grev başlattıklarını söyleyen işçilerin aldıkları garanti maaş 1800 lira olsa dahi çoğu 1200 lira ile idare etmek zorunda bırakılmış, bir aylık doğum izninde verilen maaş ise 300 lira olarak belirlenmiştir. Dokuz senedir otelde çalışan röportaj sahibi Tunç, memlekette viskinin dahi 125 lira olduğunu belirterek 300 liranın değerini okuyucuya daha net bir biçimde sunmaktadır (Kadınların Sesi Dergisi, 1978a).

Sömürü düzenine başkaldıran sadece fabrika işçileri olmamıştır. Eve iş alan kadınlar ve hemşireler gibi farklı işler ve meslek gruplarına dâhil emekçi kadınlar da Kadınların Sesi aracılığı ile şikâyetlerini dile getirme şansı yakalamışlardır. Dergiden yola çıkarak tüccar sömürsünün en kapsamlı örneği Fikirtepeliler kadınlarda görülmektedir (Kadınların Sesi Dergisi, 1980a). İşçi eşlerinin geliri ile geçinemeyen Fikirtepeliler kadınlar dantel, kazak, çorap, örtü örerek ev ekonomisine katkıda bulunmaya çalışırken bu alanda da haksızlığa uğramışlardır. Piyasada 700-1500 liradan satılan ürünleri gecelerini gündüzlerine katarak ortaya koyan hanımlara layık görülen fiyat yalnızca 15-30 lira olunca ev işi alan Fikirtepeliler hanımlar örgütlenmeye, kooperatif kurmaya karar vermişlerdir. Diğer yandan çoğunluğu kadınların oluşturduğu sağlık sektöründe de yapılan haksızlıkların sabırları

zorladığını görmekteyiz. Sözde sendikal sorunları çözmek adına tekrar işçi sınıfına dâhil edilen kadın sağlık çalışanları, işçilerin en temel hakkı olan grev hakkından yoksun bırakılmaktadır (Kadınların Sesi Dergisi, 1977a).

Tüm bu sömürü düzenine karşın işçilerin bir olup haksızlığın üzerine yürüdüğü 1 Mayıs, Türkiye Cumhuriyeti'nde 1976'dan beri coşku ile kutlanmaktadır. Kadınların Sesi Dergisi de kutlamalarda yer alan işçilere de söz hakkı tanımıştır. Yaşlısı, genci, günün anlam ve önemini ilk kez orada öğreneni, ağabeyinden kaçarak kutlamaya katılanı, “çatışma olursa bir gencin önüne atlar, hayatını kurtarırım” düşüncesi ile yola çıkanıyla yüzlerce emekçi kadının bir araya geldiği bu günlerde işçiler, para babalarına bir kez daha tüm güçleri ile savaşta olduklarını göstermektedirler (Kadınların Sesi Dergisi, 1978c).

## SONUÇ

1970'lerin en karışık dönemlerinde TKP bünyesinde kurulan İKD, 28 Nisan 1979'da sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır. Dernek vasıtasıyla Ağustos 1975'te yayın hayatına başlayan Kadınların Sesi Dergisi de yaklaşık beş sene boyunca hakkı yenilen tüm emekçi kadınlara bir “ses” olmuş; bilmeyene hakkını öğretmiş, hakkı verilmeyene kendi kampanyaları ve imza çalışmaları ile yardım etmeye çalışmıştır. Yirmi yılda emeklilik sorunu hakkında yer alan imza çalışmaları ve kreş/emzirme odalarının açılış törenleri bu yardımlara en güzel örneklerden birkaç tanesidir. İlk sayısında 5000 adet basan dergi birinci senesini doldurduğunda bu sayı 10.000'e yükselmiş, abone sayısı da 1000'e ulaşmıştır.

Mülakatlardan da anlaşıldığı üzere okumuş ya da okumamış, köylü ya da şehirli, evli ya da bekâr, genç ya da yaşlı fark etmeksizin Türk kadını her alanda zor durumlarda bırakılmış, korkutulmuş, bastırılmış ve hakkı elinden alınmıştır. Zorlu çalışma şartlarına artı olarak annelik sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan kadın, kimi zaman geçim sıkıntısının bedelini evlat canı ile ödemiş, kimi zaman tarlalarda, depolarda doğum yapmak zorunda bırakılmıştır. Bunca zahmete karşın diledikleri kreş ve emzirme odaları, sendikalaşma ile çalışma saatlerinin düzenlenmesi, sigorta, yirmi yılda emeklilik gibi aslında bir işçiye sunulması gereken en temel haklara sahip olmak için grev ve direnişlere katılmak zorunda bırakılmışlar, tehdit edilmişler ve şiddet görmüşlerdir. Kadınların Sesi Dergisi ise sömüren ve sömürülenin savaşında daima işçiden yana olmuş, onların sesini duyurmak için kolları sıvamış, fabrika, şehir, köy, tarla gözetmeksizin tüm emekçi kadınların derdini dinlemiş, okuyucuyu onların hikâyelerine ortak etmiştir.

Kadınların Sesi Dergisi, bünyesinde yer alan mülakatlarla kendi döneminde kadınların sesini duyurmak üzere görevini yerine getirmesinin ardından günümüzde dönemin şartlarını ve bir kadın işçinin hayatının nasıl olduğunu çok yakından, birincil kaynak olan kadın işçiler vasıtasıyla göstermektedir. Bu açıdan dergideki mülakatlar gerek dönemin daha iyi anlaşılması gerek tarihsel sürecin gözlemlenebilirliği açısından oldukça önemlidir.

---

**Etik Beyan:** Bu çalışmada, Etik Kurul izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar)ına aittir.

**Yazar Katkı Beyanı:** 1. Yazarın katkı oranı %100'dür.

**Çıkar Beyanı:** Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

**Ethics Statement:** Permission from an ethics committee is not needed for his study. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal Of Social Sciences has no responsibility, and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

**Author Contributions Statement:** 1st author's contribution rate 100%.

**Conflict of Interest:** There is no conflict of interest among the authors.

---

## KAYNAKÇA

- Akal, E. (1996). *Women and socialism in Turkey: Case of progressive women's organisation (İlerici Kadınlar derneği)* (Yayın No. 53325) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=WCwsnNpdBYOZd85W6vKD2A&no=WCwsnNpdBYOZd85W6vKD2A>
- Akkaya, Ö. (2018). 1970'lerin ikinci yarısında Türkiye'de sosyalizm ve kadın: Kadınların Sesi dergisi karikatürleri, *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (3), 65-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egemiadergisi/issue/40151/443070>
- Aksoy, İ. ve Can, C. (2016). Hegemonya ve karşı-hegemonik sızıntılar: Yeni bir kavramsallaştırma denemesi, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 62-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pesausad/issue/26077/274868>
- Çakır, S. (1995). *Türkiye'de feminizmin dünü ve bugünü*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 13, 750-756, (İletişim Yayınları, İstanbul).<https://turuz.com/book/title/Cumhuriyet+Donemi+Turkiye+Ansiklopedisi--+1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-Yuzyil+Biterken-1995>
- İlerici Kadınlar Derneği (2021, Temmuz 19). *Her mahalleye, her iş yerine kreş kampanyası (1975-1980)-2*, <https://ilericikadindernegi.org.tr/her-mahalleye-her-is-yerine-kres-kampanyasi-1975-1980-2-766/>
- İlerici Kadınlar Derneği (2021, Temmuz 7). *Her mahalleye, her iş yerine kreş kampanyası (1975-1980)-1*, <https://ilericikadindernegi.org.tr/her-mahalleye-her-is-yerine-kres-kampanyasi-1975-1980-745/>
- Kadem. (2013, Haziran 26). *Türkiye'de kadın hareketinin tarihi: Değişen bir şey var mı?* <https://kadem.org.tr/turkiyede-kadin-hareketinin-tarihi-degisen-bir-sey-var-mi/> E.T. 05.01.2023
- Kadınların Sesi Dergisi (1975a). *Çalışan kadınlar emeklilik konusunda ne düşünüyorlar?*, 1, 1. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_001.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_001.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1975a). *İlerici Kadınlar derneği kuruldu*, 1, 1. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_001.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_001.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1975b). *Çalışan kadınlar ve sendikal çalışma*, 2, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_002.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_002.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1975c). *Yeterli, iyi bakımlı ve ucuz kreşler açılmalıdır*, 3, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_003.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_003.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1975d). *Ortak derdimiz: Geçim sıkıntısı*, 4, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_004.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_004.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1975e). *Ev kadınları çalışmak istiyor*, 5, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_005.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_005.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1976a). *Sendikal mücadelede kadın işçi temsilcileri*, 6, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_006.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_006.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1976b). *S.S.K. işçileri çoluğu çocuğu ile açlığa mahkum edildi*, 7, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_007.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_007.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1976d). *Derneğimiz bir yaşında*, 11, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_011.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_011.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1976e). *Baskılar bizi hiçbir zaman yıldırmadı*, 13, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_013.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_013.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1976f). *Halıcımız biz! Gençliğimizi dokuruz tezgahlarda*, 17, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_017.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_017.pdf)

- Kadınların Sesi Dergisi (1977a). *Amik ovasında ak pamuk ırgat kanyıyla sulanır*, 19, 5. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_019.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_019.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1977a). *Sendikal savaşımlar geliyor*, 19, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_019.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_019.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1977b). *Bursa Bispaş'ta yiğit kadınlar patron-sarı sendika çetesine aman vermiyor*, 22, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_022.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_022.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1977c). *Bir de hamal kadınlarımızı dinleyelim*, 27, 3. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_027.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_027.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1978a). *Dedeman işçileri yeni yıla grev çadırında girdiler*, 30, 6. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_030.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_030.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1978b). *Röportaj: Bir kadın muhtar*, 33, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_033.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_033.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1978c). *Türkiye işçi sınıfına selam, selam yaratana hey!*, 35, 4-5. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_035.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_035.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1978d). *DİSK genel temsilciler meclisi faşizme karşı geniş eylemler düzenleme kararı aldı*, 41, 4. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_041.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_041.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1979). *Hastanelerin kanadı kırık melekleri hemşireler*, 46, 16. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_046.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_046.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1979). *Bir kadın temsilciyle söyleşi: Çocuğuma anne sevgisi veremiyorum*, 47, 19. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_047.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_047.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1980). *"Yetti artık"*, 57, 20. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_057.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_057.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1980). *Binlerce tekel işçisi üretimi durdurdu: Can güvenliği istiyoruz*, 55, 9. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_055.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_055.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1980). *Bir elin nesi var iki elin sesi var!*, 55, 12-13. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_055.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_055.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1980). *Grev meydanlarından yükselen sesler*, 59-60, 9. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_059\\_60.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_059_60.pdf)
- Kadınların Sesi Dergisi (1976c). *Adapazarlı kadın emekçilerin mücadelesi çetin koşullarda yol alıyor*, 9, 2. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/kadinlarin\\_sesi/ks\\_009.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/kadinlarin_sesi/ks_009.pdf)
- Karataş, E. (2009), Türkiye'de kadın hareketleri ve edebiyatımızda kadın sesleri, *Turkish Studies Dergisi*, 4, 1654-1660. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1014>
- Siliyer, O. (1971), 1960-1970 döneminde Türkiye işçi sınıfı hareketleri, *Sosyalist Parti İçin Teori ve Pratik Birliği Dergisi*, 2, 56-74. [https://tustav.org/yayinlar/sureli\\_yayinlar/sosyalist\\_parti\\_icin/SP\\_tpb\\_2.pdf](https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/sosyalist_parti_icin/SP_tpb_2.pdf)





T.C.  
**BEYKENT ÜNİVERSİTESİ**  
**BEYKENT UNIVERSITY**

**SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**  
**JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES**

**YAYIN POLİTİKASI**

Dergi Yönetim Kurulu, maddeler halinde verilen etik sorumlulukların bilinciyle hareket etmektedir.

1. Yılda iki sayı (Haziran, Aralık) ile elektronik ortamda yayın yapan Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi açık erişimli (Open Access) olarak TÜBİTAK Dergi-Park Akademik Sistemi tarafından tümü ile ücretsiz şekilde yayınlanmaktadır. Yayın Kurulu ve Editör kararı olması durumunda mevcut sayılara ek özel sayı da yayınlanabilmektedir.
2. Dergiye makale gönderim işlemini tamamlayan yazarların çalışmaları, öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından gerçekleştirilecek ilk değerlendirme sonucunda yayın ilkelerine uygunluğu olması durumunda (en az 2) hakemlere gönderilmektedir.
3. Yazar/yazarlar dergi sistemine yüklemiş oldukları makalelerini kabul öncesinde geri çekme hakkına sahiptir.
4. Hakem değerlendirme sürecinde çifte körleme tekniği kullanılması nedeniyle tüm süreçlerde yazar/yazarlar ve hakemlere ait kimlikler saklı tutulmaktadır.
5. Hakemlerin gönderilen çalışmaları değerlendirme süreçleri 30 gün olmakla birlikte, gerekli hallerde süreç 15 gün daha uzatılabilmektedir.
6. Hakem değerlendirme sürecinde yazardan talep edilen gerekli düzeltmelerin yapılarak, en geç 15 gün içerisinde dergi sistemine yüklenmesi gerekmektedir.
7. Düzeltme işleminin yazar/yazarlar tarafından gerçekleştirilip sisteme yüklenmesini takiben, yazı tekrar hakeme gönderilerek değerlendirmesi alınmaktadır.
8. Değerlendirme sonucunda olumlu bulunan makaleler dergi yönetiminin de onayı sonucunda yayınlanmaktadır.

Makale başvurusunda bulunmayı düşünen yazar/yazarlar için Dergi Yönergesi'ne Yazım Kuralları sekmesinde yer verilmiştir. Ayrıca dergimiz makale yazarlarından makaleleri için hakem önerileri kabul etmemektedir.

Bahsedilen etik kurallar dışında kalan bir durum, içerik veya davranışla karşılaşmanız (erken görünümdeki ya da yayımlanmış bir makale) durumunda, lütfen sosyalbilimlerdergi@beykent.edu.tr adresiyle e-posta aracılığıyla iletişime geçiniz.

## YAZIM KURALLARI

Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilecek makalelerde yazarların aşağıda belirtilmiş olan yazım ilke ve kurallarına uymaları gerekmektedir. Belirtilen ilke ve kurallara uygun olarak hazırlanmayan makaleler değerlendirme sürecine alınmayabilir ya da bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilir.

Word formatı, derginin basım formatıdır. Hazırlanan makalelerin bu formata uygun olarak hazırlanmasından sonra sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Makaleyi dergiye ilk yüklemenizde kör hakemlik uygulaması nedeniyle yazar ve kurum bilgileri kısmının boş bırakılarak sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Makale dosyasının adını makale ismi ile kaydederek göndermeniz önem arz etmektedir. Makalenin herhangi bir kısmında yazar isimlerini ve kurumlarını gösterecek bilgi kalmamış olmasına dikkat edilmelidir.

Makale gönderme sürecinde "[Telif Hakkı Sözleşmesi](#)" ile çalışma ve yazarlara ait bilgilerin yer aldığı "[Başlık Sayfası](#)" isimli bir dosya hazırlanarak makale dosyasından ayrı olarak sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

### **Başlık için notlar:**

Makalenin adının Türkçe ve İngilizce olarak belirtilmesi gerekmektedir.

Makale başlığının 20 kelimedenden daha fazla olmamasına özen gösterilmelidir.

Makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları 14 punto olarak düzenlenmelidir.

Makalenin Türkçe başlığı makalenin ilk sayfasında, özetten önce ve iki yana yaslı olarak verilmelidir.

Makalenin İngilizce başlığının makalenin ilk sayfasında, Türkçe başlıktan hemen sonra ve iki yana yaslı olarak verilmesi gerekmektedir. Başlık yazımında tek satır aralığı, öncesi 6 nk, sonrasında 6 nk boşluk bulunmalıdır. Türkçe ve İngilizce başlıkların "ilk harfler büyük" olacak şekilde verilmesi gerekmektedir.

### **Öz/Abstract için notlar:**

Öz ve Abstract metinleri, belirtilen temel unsurlar kapsamında en az 150, en fazla 250 kelime olmak üzere hazırlanmalıdır. Anahtar kelime sayısı en az 3, en fazla 5 olmalıdır.

Yazı tipi Times New Roman ve 9 punto olmalıdır. Öz ve Abstract içindeki temel unsur başlıkları örnek tabloda gösterildiği gibi kalın, yazı tipi bold olmalıdır.

Öz ve Abstract, satır aralığı öncesi ve sonrası 0 nk, tek satır aralığı olacak şekilde hazırlanmalıdır.

Öz kısmı, araştırmanın amacı, yöntemi, bulguları, sınırlılıkları ve özgün değerini ifade edecek şekilde yazılmalıdır.

Öz kısmında paragraf başında girinti kullanılmamalı ve öz tek paragraf olarak yazılmalıdır.

**\*\* NOT:** İngilizce dilinde yapılan çalışmalarda, yazarların Türkçe'ye hakim olmaması ya da Türkçe dil desteği talep etmeleri durumunda, Türkçe Öz kısımları, BÜSBD tarafından, İngilizce Öz'e uygun olacak şekilde eklenir.

### **Abstract için notlar:**

Abstract metni gramer ve yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Abstract ile Öz uyum içinde olmalı (madde, kavram, terim vb. sıralamalar), kullanılan kavramlar İngilizce literatürde kullanıldığı haliyle çevrilmelidir. Yazım marjları olarak Öz ile aynı olmalıdır.

### **Genişletilmiş Özet /Extended Abstract için notlar:**

Genişletilmiş özetler, akademik çalışmaların uluslararası alanda atıf alabilme kapasitesini arttırmaktadır.

Bu nedenle genişletilmiş özetlerin tüm çalışmayı yansıtacak şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Genişletilmiş özetin dili İngilizcedir. Makalenin yapıldığı disiplinin özellikleri de göz önüne alınmak kaydıyla, genişletilmiş özetin araştırmanın kavramsal çerçevesi, amacı, önemi, metodu, bulguları, sonuçları ve önerilerini kapsayacak şekilde oluşturulması gerekmektedir. Genişletilmiş özet, İngilizce özetin hemen altında, giriş bölümünün üzerinde verilmesi gerekmektedir. Genişletilmiş özet yeni bir sayfadan başlamalı, satır aralığı öncesi ve sonrası 0 nk, tek satır aralığı, yazı tipi Times New Roman ve 9 punto olacak şekilde hazırlanmalıdır.

### **İntihal (Benzerlik) Uyarısı:**

Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yayın etiği gereği, dergiye gönderilen tüm makalelerin, hakem değerlendirmesine sunulmadan önce Turnitin programı ile dergi sekreteryası tarafından benzerlik taramasından geçirilerek kontrolü sağlanır. Benzerlik oranı olarak üst sınır kaynakça hariç %15'tir. Bu oranın üzerinde olan çalışmalar için düzeltme isteme ya da reddetme yetkisi sekreteryadadır. Ayrıca yazarlar tarafından da benzerlik raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

### **Makale Yazım Kuralları**

- Makaleler "Office Word" programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır (Tercihen Office 2010 ve üzeri).
- Makalelerin uzunluğu dergi formatında olup, 25 sayfayı geçmemelidir.
- Sayfa düzeni; Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
- Makaleler 11 punto ve "Times New Roman" yazı karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Makale metninin tamamı, satır aralığı; öncesi ve sonrası 6nk olarak hazırlanmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
- Paragraflarda girinti ayarı "Özel-ilk satır: 1 cm" olmalıdır, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır (Boşluklar enter tuşu ile bırakılmamalıdır).
- Yazarın adı ve soyadı makale başlığının sağ altında, 10 punto olarak belirtilmelidir. Yazarın unvanı, görev yeri, e-mail adresi ve ORCID bilgisi 9 punto olarak sayfa altı dipnot biçiminde gösterilecektir (*Bu bilgiler mizanpaj aşamasında tarafımızca eklenecek olup, yazar (lar) sisteme makalelerini yüklerken bu bilgilere yer vermemelidir.*
- Atıflar metin içerisinde "bağlaç yöntemi" kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise, sayfa altında dipnot şeklinde ve 9 punto olarak ifade edilmelidir. Metin içerisinde atıflar yazar (lar) ın soyadı ve kaynağın yılı şeklinde yapılmalıdır (örn; Bozkurt ve Gümüş, 2019). Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır (örn; TÜİK, 2021).
- Atıf gösteriminde bütün bir esere atıfta bulunulurken sayfa aralığı belirtilmemelidir. Çalışma içerisinde de zorunlu olmayan durumlarda, atıf gösteriminde sayfa numarası kullanılmamalıdır.
- Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük ve kalın yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir.
  1. AAAA AAAA
    - 1.1. Aaaa Aaaaa
      - 1.1.1. Aaaa Aaaaa
        - 1.1.2.1. Aaaa Aaaaa

**GİRİŞ** (Tüm ana başlıklar 11 punto- tamamı büyük harf ve kalın yazı tipi olmalıdır)

Makalenin tüm içeriği 11 puntoda yazılmalıdır. Giriş bölümünde, yapılan çalışma ile ilgili olarak güncel literatürdeki temel kavramlar, kuramsal gelişim ve yaklaşımlar ile araştırmadaki problem durumu, amaç, önem, hipotezler, varsayımlar, sınırlılıklar vb. yer almalıdır. Bu bölüm yeni bir sayfadan başlatılmalıdır.

**1. KURAMSAL/KAVRAMSAL ÇERÇEVE** (Tüm ana başlıklar 11 punto, tamamı büyük harf ve kalın yazı tipi olmalıdır)

**1.1. Alt Başlık** (İkinci derece alt başlıklar 11 punto, her sözcüğün baş harfleri büyük ve kalın yazı tipi olmalıdır)

**1.1.1. Alt başlık** (Üçüncü derece alt başlıklar 11 punto, sadece ilk sözcüğün baş harfi büyük ve kalın yazı tipi olmalıdır)

**1.1.1.1. Alt başlık** (Dördüncü derece alt başlıklar 11 punto, sadece ilk sözcüğün baş harfi büyük ve kalın, italik yazı tipi olmalıdır)

## **Tablo, Şekil, Grafik ve Resim Gösterimi**

- Her tabloya, şekile, grafiğe ya da resime bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil, grafik ya da resmin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 11 punto olarak yer almalıdır.
- Tablo, şekil, grafik ya da resim metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde, sayfanın ortasına hizalı bir şekilde ayarlanmalıdır.
- Tablo, şekil, grafik ya da resim sayfa yapısının dışına taşmayacak, kolaylıkla okunacak şekilde ayarlanmalıdır.
- Tablo, şekil, grafik ya da resim isimleri üstte, kaynak ise altta gösterilmelidir.
- Tablo, şekil, grafik ya da resim altında gösterilen kaynaklar 9 punto ve ortaya hizalı olmalıdır.
- Tablo, şekil ve grafik içi metin 9 punto, öncesi ve sonrası Onk, tek satır aralığı olarak hazırlanmalıdır. Tablolarda sütun çizgileri ve dış kenarlıklar olmamalı, tablolar sadece satır çizgileri olacak biçimde hazırlanmalıdır. Vurgulanmak istenen yerler kalın yazı tipi ile gösterilebilir.
- Başlık ve kaynak gösterim satır aralığı, makale metni genel yapısındaki gibi önce ve sonra 6 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır.
- Tablo, şekillere ve grafiklere ait dipnotlar; altta sola yaslı (girintisiz) ve 8 punto olmalıdır. Kaynak gösterimi Soyad ve Yıl olacak şekilde ve parantez içinde olmalıdır. Örn; (Gümüş, 2017).

## **KAYNAKÇA**

Makalede kullanılan her türlü kaynak, kaynakça bölümünde yer almalıdır. Makale içinde atıf yapılmayan kaynaklara ise kaynakça kısmında kesinlikle yer verilmemelidir. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en yeni tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça girintisi (Asılı – 1 cm) olarak ayarlanmalıdır. Kaynak Gösterme Şekilleri APA 7 stiline göre olmalıdır (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>).

## **Akademik Dergi Makaleleri**

- Bir dergi makalesinde DOI varsa, kaynakçada DOI eklenmelidir.
- Her zaman bir dergi makalesi için sayı numarası eklenmelidir.
- Dergi makalesinin DOI'si yoksa ancak okuyucular için çözülecek bir URL'si varsa (örneğin, bir veri tabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergiden geliyorsa), makalenin URL'si referansın sonuna eklenmelidir.

## **Tek Yazarlı Dergiler**

Cümle sonu atf: (Winter, 2011).

Metin içi atf: Winter (2011)

Kaynakça: Winter, S. G. (2011). Understanding dynamic capabilities. *Strategic Management Journal*, 24(10), 991-995. <https://doi.org/10.1002/smj.318>

## **İki yazarlı dergiler**

Cümle sonu atf: (Linden ve Teece, 2018)

Metin içi atf: Linden ve Teece (2018)

Kaynakça: Linden, G. ve Teece, D. J. (2018). Remarks on Pisano: Toward a prescriptive theory of dynamic capabilities. *Industrial and Corporate Change*, 27(6), 1175–1179. <https://doi.org/10.1093/icc/dty047>

## **Üç ve daha fazla yazarlı dergiler**

Cümle sonu atf: (Prayag vd., 2016)

Metin içi atf: Prayag vd. (2016)

Kaynakça: Prayag, G., Hosany, S., Muskat, B., ve Chiappa, G. Del. (2016). Understanding the relationships between tourists' emotional experiences, perceived overall image, satisfaction, and

intention to recommend. *Journal of Travel Research*, 56(1), 41–54.  
<https://doi.org/10.1177/0047287515620567>

### **Bilgileri eksik olan akademik dergiler**

Dergi cilt, sayı ve/veya makale veya sayfa numaralarını kullanmıyorsa, eksik öğeler referanstan çıkarılmalıdır.

Cümle sonu atfı: (Butler, 2017; Sanchiz vd., 2017; Stegmeir, 2016)

Metin içi atfı: Butler (2017), Sanchiz vd. (2017) ve Stegmeir (2016)

### **Cilt numarası olmayan makaleler**

Kaynakça: Stegmeir, M. (2016). Climate change: New discipline practices promote college access. *The Journal of College Admission*, (231), 44–47.  
[https://www.nxtbook.com/ygsreprints/NACAC/nacac\\_ica\\_spring2016/#/46](https://www.nxtbook.com/ygsreprints/NACAC/nacac_ica_spring2016/#/46)

### **Sayı numarası olmayan makaleler**

Kaynakça: Bastick, Z. (2017). Would you notice if fake news changed your behavior? An experiment on the unconscious effects of disinformation. *Computers in Human Behavior*, 116, 1-12.  
<https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106633>

### **Sayfa aralığı belli olmayan dergiler**

Kaynakça: Butler, J. (2017). Where access meets multimodality: The case of ASL music videos. *Kairos: A Journal of Rhetoric, Technology, and Pedagogy*, 21(1).  
<http://technorhetoric.net/21.1/topoi/butler/index.html>

### **Kitaplar**

- Kitabın yazarının, yayın yılının, başlığının ve yayıncısının belirtilmesi gerekmektedir. Hem basılı kitaplar hem de e-kitaplar için aynı biçim kullanılmalıdır.
- Telif hakkı tarihi yayın tarihinden farklı olsa bile, kitabın telif hakkı sayfasında gösterilen telif hakkı tarihi referansta yayın yılı olarak kullanılmalıdır.
- Baskı sayısı, italik olmadan, başlıktan sonra parantez içine eklenmelidir.
- Kitap bir DOI içeriyorsa, DOI yayıncı adından sonra referansa eklenmelidir.
- Yayıncı konumu (şehir/ülke) **eklenmemelidir**.
- DOI'siz e-kitabın okuyucular için çözülecek sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın URL'si eklenmelidir. Veritabanının adı referansa dahil edilmemelidir.
- E-kitap akademik bir araştırma veritabanından alınmışsa ve DOI veya sabit URL'ye sahip değilse, kitap referansı yayıncı adından sonra sonlandırılmalıdır. Veritabanının adı referansa dahil edilmemelidir. Bu durumda referans basılı bir kitapla aynıdır.

Cümle sonu atfı: (Ada, 2021).

Metin içi atfı: Ada (2021)

Kaynakça: Ada, S. (2021). *Pandemi sonrası dönemde yeni dijital normal* (2. Baskı). Nobel Kitap.  
<https://doi.org/10.1037/00001xx8-000>

Kaynakça: Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

Kaynakça: Svendsen, S., ve Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

- Editörlü kitaplarda, editör için "(Ed.)" kısaltması, editör adlarından sonra, ardından bir nokta kullanılması gerekmektedir. Birden fazla editör olması durumunda, tüm isimlerden sonra rolü bir kez ekleyin.

Cümle sonu atfı: (Hygum ve Pedersen, 2010; Kesharwani, 2020; Torino vd., 2019)

Metin içi atfı: Hygum ve Pedersen (2010), Kesharwani (2020) ve Torino vd. (2019)

Kaynakça: Hygum, E., ve Pedersen, P. M. (Ed.). (2010). *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/>

Kaynakça: Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. Academic Press.

Kaynakça: Torino, G. C., Rivera, D. P., Capodilupo, C. M., Nadal, K. L., ve Sue, D. W. (Ed.). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley ve Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119466642>

### **Editörlü kitaplarda kitap bölümü**

- Akademik araştırma veritabanlarından düzenlenmiş kitap bölümleri de dâhil olmak üzere hem basılı hem de e-kitap düzenlenmiş kitap bölümleri için bu biçim kullanılmalıdır.
- Bölümde DOI varsa, yayıncı adından sonra referansa DOI bölümü eklenmelidir.
- Yayıncının konumu (şehir/ülke) dâhil edilmemelidir.
- DOI'siz bir bölümün okuyucular için çözülecek sabit bir URL'si varsa, referansa bölümün URL'si eklenmelidir. Veritabanının adı referansa dâhil edilmemelidir.
- Bölüm akademik bir araştırma veri tabanına aitse ve DOI veya sabit URL'ye sahip değilse, kitap referansı yayıncı adından sonra sonlandırılmalıdır. Veritabanının adı referansa dâhil edilmemelidir. Bu durumda referans, basılı kitap bölümü ile aynıdır.
- Basım bilgileri, virgülle ayrılmış olarak bölümün sayfa aralığı ile aynı parantez içine eklenmelidir.
- Sayfalandırılmamış kitap bölümleri için sayfa aralığı referanstan çıkarılmalıdır.

Cümle sonu atfı: (Aron vd., 2019; Dillard, 2020; Thestrup, 2010).

Metin içi atfı: Aron vd. (2019), Dillard (2020) ve Thestrup (2010)

Kaynakça: Aron, L., Botella, M., ve Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, ve F. C. Worrell (Ed.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* içinde (s. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

Kaynakça: Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. M. B. Oliver, A. A. Raney, ve J. Bryant (Ed.), *Media effects: Advances in theory and research* içinde (4. Baskı, s. 115–129). Routledge.

Kaynakça: Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play: The experimenting community in action. E. Hygum ve P. M. Pedersen (Ed.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark* içinde. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

- Yeniden basılmış bir çalışma için (aynı anda iki yerde yayınlanmış bir çalışma), metin içi alıntıda her iki yılı da bir bölüm çizgiyle ayrılmış ve önceki yıllarla birlikte belirtilmelidir.
- Kullandığınız eserle ilgili bilgilerden sonra orijinal çalışmanın başlığı, sayfa aralığı, düzenleyicisi, yayın yılı ve yayıncısı parantez içinde verilmelidir.
- 

Cümle sonu atfı: (Bronfenbrenner, 1973/2005).

Metin içi atfı: Bronfenbrenner (1973/2005)

Kaynakça: Bronfenbrenner, U. (2005). The social ecology of human development: A retrospective conclusion. U. Bronfenbrenner (Ed.), *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development* (s. 27–40) içinde. SAGE Publications. (Brain and intelligence: The ecology of child development, s. 113–123, F. Richardson, Ed., 1973, National Educational Press içinden yeniden basılmıştır)

### **Yazarı olmayan kitap ya da sözlük**

Yazarı olmayan kitaplarda, sözlüklerde veya ansiklopedilerde eser adı verilmelidir.

Metin içi atf: The Australian Oxford dictionary (1999)  
Cümle sonu atf: (The Australian Oxford dictionary, 1999).

Kaynakça: *The Australian Oxford dictionary* (3. Baskı). (1999). Melbourne: Oxford University Press.

#### **Yazarı kurum olan/kurum yayını olan materyaller**

Cümle sonu atf: (Australian Bureau of Statistics, 2000).  
Metin içi atf: Australian Bureau of Statistics (2000)

Kaynakça: Australian Bureau of Statistics. (2000). *Population by age and sex, New South Wales, 30 Haziran 2000* (ABS Cat. no. 3235.1). Canberra, Australian Capital Territory.

#### **Kongre, Konferans, Bildiri vb toplantılarda sunulan yayınlar**

Cümle sonu atf: (Kushilevitz ve Malkin, 2016).  
Metin içi atf: Kushilevitz ve Malkin (2016)

Kaynakça: Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme. *Akademik Bilişim Konferansı*. Eskişehir. Erişim adresi: <http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5vesubmenu=27>

#### **Editörlü kitaplarda kitap bölümü olarak basılmış konferans bildirisi**

Editörlü bir kitapta kitap bölümü olarak yayınlanmış konferans bildirilerinde diğer kitap bölümleriyle aynı referans formatı kullanılmalıdır.

Cümle sonu atf: (Bedenel vd., 2019)  
Metin içi atf: Bedenel vd. (2019)

Kaynakça: Bedenel, A.-L., Jourdan, L., ve Biernacki, C. (2019). Probability estimation by an adapted genetic algorithm in web insurance. R. Battiti, M. Brunato, I. Kotsireas, ve P. Pardalos (Ed.), *Lecture notes in computer science* (11353, s. 225–240) içinde. *International Conference on Learning and Intelligent Optimization*. Springer. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2\\_21](https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2_21)

#### **Tezler**

- Bir tez, ProQuest Dissertations and Theses Global, PQDT Open veya YÖK TEZ gibi bir veri tabanından, bir kurumsal havuzdan veya bir arşivden elde edildiğinde yayınlanmış kabul edilir.
- Veri tabanı tezlere yayın numaraları atıyorsa, yayın numarası tez veya tezin başlığından sonra italik olmadan parantez içine eklenmelidir.
- "Doktora tezi" veya "Yüksek lisans tezi" açıklaması ve ardından virgöl ve dereceyi veren kurumun adını eklenmelidir. Bu bilgiler tez veya tez başlığından ve herhangi bir yayın numarasından sonra köşeli parantez koyulmalıdır.

Cümle sonu atf: (Crown, 2014).  
Metin içi atf: Crown (2014)

Kaynakça: Kabir, M. J. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* [Doktora Tezi, Wilmington University]. <https://cdm16397.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15323coll5/id/30220>

- Bir tez yayınlanmamışsa, tez başlığından sonra köşeli parantez içinde "[Yayınlanmamış doktora tezi]" veya "[Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]" açıklaması eklenmelidir.
- Referansın kaynak ögesinde, dereceyi veren kurumun adı belirtilmelidir.

Cümle sonu atf: (Harris, 2014)  
Metin içi atf: Harris (2014)

Kaynakça: Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University of Virginia.

### **Akademik olmayan dergi makalesi**

- Bir dergi makalesinde DOI varsa, referansa DOI eklenmelidir.
- Dergi makalesinin DOI'si yoksa ve akademik bir araştırma veritabanından geliyorsa, referans sayfa aralığından sonra bitirilmelidir. Referansta veritabanı bilgileri dâhil edilmemelidir. Bu durumda referans, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

### **Gazete makaleleri**

- Referansın kaynak ögesinde, gazetenin başlığı italik olarak yazılmalıdır.
- Gazete makalesinin okuyucuların erişimine açık bir URL'si varsa, makalenin URL'si referansın sonuna eklenmelidir. Makale için cilt, sayı ve / veya sayfa numaraları eksikse, bu öğeler referanstan çıkarılmalıdır.
- Gazete makalesinin basılı versiyonu kullanıldıysa, gazete başlığından sonra makalenin sayfası veya sayfaları belirtilmelidir. Sayfalardan önce "s" veya "ss." gibi kısaltmalar kullanılmamalıdır.
- Makale bir haber web sitesindeyse (ör. CNN, HuffPost), ilişkili bir günlük veya haftalık gazeteye sahip olmayan bir siteyse, bunun yerine bir haber web sitesindeki web sayfası biçimi kullanılmalıdır.

Cümle sonu atfı: (Carey, 2019; Harlan, 2013; Stobbe, 2020)

Metin içi atfı: Carey (2019), Harlan (2013) ve Stobbe (2020)

Kaynakça: Carey, B. (2019, March 22). Can we get better at forgetting? *The New York Times*.  
<https://www.nytimes.com/2019/03/22/health/memory-forgetting-psychology.html>

Kaynakça: Harlan, C. (2013, April 2). North Korea vows to restart shuttered nuclear reactor that can make bomb-grade plutonium. *The Washington Post*, A1, A4.

Kaynakça: Stobbe, M. (2020, January 8). Cancer death rate in U.S. sees largest one-year drop ever. *Chicago Tribune*.

### **Haber siteleri**

- The New York Times veya The Washington Post gibi gazete yazılarının gösteriminde aşağıdaki şekilde gösterim sağlanmalıdır.
- Yazar ve yazının yayınladığı tarih belirtilmelidir.
- Yazının başlığı italik olmalıdır.
- Referansın kaynak ögesinde haber web sitesinin adı belirtilmelidir.
- Referans URL ile bitirilmelidir.

Cümle sonu atfı: (Koca, 2019)

Metin içi atfı: Koca (2019)

Kaynakça: Koca, C. (2019, Ocak 31). Göçün yeniden kavramsallaştırılması. *HuffPost*.  
<https://www.huffpost.com/entry/goç-love-watching-horror-movies | 5d277587e4b02a5a5d57b59e>

### **Çeşitli organizasyonlara ait internet sitelerindeki internet sayfaları**

Bireysel yazarların olmadığı bir kuruluşun web sitesindeki bir sayfa için, yazar olarak kuruluşun adı kullanılmalıdır. Tarih olarak gün, ay, yıl şeklinde ayrıntılı gösterime dikkat edilmelidir. Web sayfasının başlığı italik olmalıdır ve referans URL ile bitirilmelidir.

Cümle sonu atfı: (World Health Organization, 2018)

Metin içi atfı: World Health Organization (2018)

Kaynakça: World Health Organization. (2018, Mayıs 24). *The top 10 causes of death*.  
<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>

NOT: daha fazla ayrıntı için APA7 yazım kurallarını inceleyiniz.





ISSN: 1307 - 5063



# BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

## **Ayazağa-Maslak Yerleşkesi**

Ayazağa-Sarıyer/İST. Faks: 0212 289 64 90

## **Beylikdüzü Yerleşkesi**

Beykent-Büyükçekmece/İST. Faks: 0212 872 28 30

## **Hadımköy Yerleşkesi**

Akçaburgaz Mevkii - Esenyurt/İST

## **Taksim Yerleşkesi**

Sıraselviler-Beyoğlu/İST. Faks: 0212 243  
02 78

**Beykent Üniversitesi Çağrı Merkezi**  
**beykent.edu.tr - info@beykent.edu.tr**  
**444 1997**

 /BeykentUnv  /BeykentUnv  /BeykentUnv